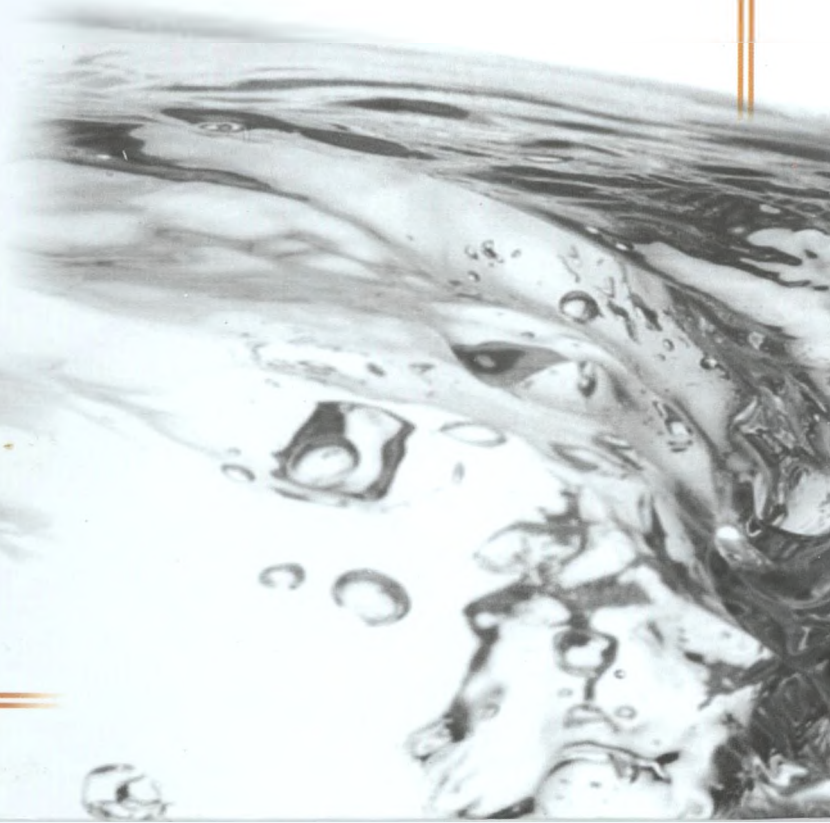

84(54)7
M 22

Тоҳир Малик

ТИРИКЛИК СУВИ

*Сувнинг софлиги унга қиймат бергани каби,
номус инсоннинг қадрини оширади.*

Тоҳир Малик

ТИРИКЛИК СУВИ

«DAVR PRESS»

Тошкент

2019

УЎК 821.512.133-3
КБК 84(5Ў)6
М 22

Малик, Тохир
М 22 Тириклик суви [Матн] : адабий-бадий нашр
/ Тохир Малик . – Тошкент : «DAVR PRESS»
НМУ, 2019. – 256 б.

Мазкур китобга одамийлик хуснининг гултожи ҳисобланган номус ва ҳаё фазилати баробарида энг хунук иллатлардан бўлмиш номуссизлик ва беҳаёлик иллатлари ҳақида баҳс юритувчи бадий асарлар жамланган. Номус фазилатига эришганлар саодатга етишсалар, шайтонга тиз чўкиб ибодат қилувчи номуссизларни кутаётган азоблар ҳақида ҳам сўз боради.

УЎК 821.512.133-3
КБК 84(5Ў)6

ISBN 978-9943-5555-4-9

© Тохир Малик, 2019
© «DAVR PRESS» НМУ, 2019

Ф А Л А К

Асрларни боғлаб турган воқеалар баёни

«Шамсибекнинг «асл олтин олмоқ учун инсон қони даркор», деган гапи Улуғбекни гоят тааж-жубга солиб, бир қимирлаб олди.

– Қон? – деб сўради қошларини чимириб.

– Ҳа, сизга юборилган узукнинг олтинини қайта қўйиб, қўритилган қон билан сифат бериб эдим.

– Қонни қаёрдан олдинг?

– Ўзимдан...

– Олтинга сифат бермоқ учун ўз қонингни тўқдингми? Сен... – Улуғбек бир нафас сукут қилди, сўнг кескинроқ оҳангда сўради: – ўз қонингни ҳамиша ишлатавермайсан-ку?

– Мен асл олтиндан ҳамиша ҳам узук ясайвермайман.

Шу топда азон чақириги эшитилди. Аср на-мозининг вақти етган эди. Улуғбек юзига фотиҳа тортиб, ўрнидан қўзгалди: Шамсибек ҳам туриб, қўл қовуштирганича шаҳриёрнинг юришини кутди. Улуғбек бир-икки қадам ташлаб тўхтади-да, ҳалигача ҳурмат юзасидан қўл қовуштириб турган Шамсибекка юзланди:

– Бундан буён олтинга қон ишлатишни ман этаман. Инсон қонини тўкмак танбеҳга лойиқ ишдир. Ва бундай қилгувчи кишининг умри қисқа бўлур. Улуғбек салтанатида инсон қони безак учун тўкилмаслиги даркор. Уқдингми?»

МУХТАСАР МУҚАДДИМА

Муниса кампир бувисидан қолган ёдгорликни набирасига беришга мажбур эди. Унинг аждодлари неча юз йиллардан бери бу қоидага амал қилиб келишган. Бувидан набирасига қолдириладиган бу фалак тўйдан кейин қирқ кун мобайнида деворда осиглиқ туради. Сўнг авайлаб олиб қўйилади. «Бу фалак дунё тургунча туриши керак» – неча юз йил илгари тилдан учган васиятга неча юз келин амал қилиб келган. Муниса бувисини кўрмаган. Фалакни онаси «бувингдан ёдгорлик», деб берган. Салкам олти юз йил мобайнида тилдан тилга кўчиб келган васиятни ҳам онасидан эшитган. Энди набирасига узатиши керак. Қувонч билан эмас, кўнгилхилжислик билан беради. Лекин наилож, бошқа набираси йўқ. Набираси Нозима инглиз диёрида туғилган. Ота-онаси хориждаги хизматларини яқунлаб, юртга қайтдилар-у, лекин «қизимиз яхшироқ билим олсин», деб ўша Лондонда қолдириб келишди. Нозима ҳар таътилга келганида Муниса унинг ҳаракатларини зимдан кузатади, тилидан учган сўзларга диққат қилади. Ўғлига бир неча марта «қизингни энди четга юборма, шу ерда ўқийверсин, зехни бўлса, кунт қилса, қаерда ўқишининг фарқи йўқ», деди. Гапларига эътибор бермадилар. «Беруний билан Фаргонийлар Лондонда ўқишмаган-ку?» деган гапидан кулиб, «ойижон, эскича ўйлайверманг, ахир йигирманчи аср охирлаяпти», дейишди, кейин «йигирма биринчи асрда яшаётганингизни қачон ҳис қиласиз?» деб маломат ҳам қилишди. Мунисага кўп нарса керак эмас. Онасидан юқтирган фазилатларни набирасида кўришни истарди холос. Оврупонинг маданияти борасида Нозиманинг ками-кўсти йўқ эди. Лекин...

Бувисини «эски хотин» дегувчи шу набирасига наслинасаби учун энг азиз бўлган ёдгорликни топшириши керак. Лекин... ноумид – шайтон. Балки хавотири ноўриндир. Набираси балки бу ёдгорликнинг қадрига етар, кўз қорачигидай асрар, аждодлар робитаси узилмас...

Нозима Лондонга қайтадиган кунни Муниса жавондан фалакни олди-да, набираси қаршисида ёйиб кўз-кўз қилди. Нозиманинг ҳайрат билан «вой, мунча чиройли!» дейишини кутди. Нозима бир бувисига, бир матога қараб, совуққонлик билан «нима бу?» деб сўради. Бу совуқ руҳ кампирнинг баданини музлатиб юборди. Фалакни тахлаб, жойига қўйишни хоҳлади. Лекин бундай қилолмасди. Аждодлар анъанасига қарши чиқолмасди. Кўнгил чинниси дарз кетганини сездирмаслик учун чуқур хўрсиниб олди-да, набирасининг саволига жавоб берди:

— Бу — фалак, осмоннинг тасвири. Мирзо Улуғбек замонида яшаган катта бувимиз шу фалакни тикиб, подшоҳга совга қилган эканлар. Ёвуз одамлар катта бувимизни ўлдиришганда подшоҳнинг ўзи жанозага келиб, тобут устига шу фалакни ёпган экан. Катта бувимизнинг ўғиллари ўшанда гўдак эканлар. Яхши одамлар тарбия қилишибди. Бу фалакни ҳам эҳтиёт қилиб сақлашибди. Катта дадамиз улгайиб, уйланибдилар. Қизларини куёвга узатиш пайтида шу фалакни сепга қўшган эканлар. Ўшандан бери бу фалак бувидан набирага ўтиб сақланади. Энди бу сеники. Куёвга чиққанингда қирқ-кун мобайнида уйинг деворига осиб қўясан. Кейин эҳтиётлаб сақлайсан. Сўнг набира қизингга топшириб, мендан эшитганларингни айтиб, кўз қорачигидай асраши кераклигини тайинлайсан. То қиёматга қадар шундай бўлиши керак. Қиёмат кунни жаннатда катта бувиларимиз билан дийдор кўришиганимизда шу фалак бизга шафоат бўлар экан...»

Нозима бу гапларни ҳақиқат эмас, тўқилган афсона сифатида қабул қилгани учун ҳам ҳаяжонсиз тинглади. Фалакнинг олти аср давомида сақлаганига ишонмади. Бувисини ранжитмаслик учун фалакни кўлига олиб, эътиборсиз тарзда тахлаб, «раҳмат...» деб қўйди. Кўшни хонага чиқиб «шу ерда қолаверсин, кўтариб юраманми», деган эди, онаси «бунинг нима оғирлиги бор, олиб кетавер, Англияда шунақа эски нарсаларга ишқибозлар бор, сотиб бирон нимага шилатарсан», дегач, ноилож олди...

САБОҚДОШЛАР

Қорабайирни етаклаб келаётган йигит мадрасага яқинлашиб тўхтади-да, бинога ҳайрат билан қараб қолди: тўрт гумбазли, тўрт минорали, икки қаватли иморат унинг хушини олди. Эртақлардаги мўъжизага дуч келган каби киприк қокмай тикилди: мадрасанинг пештоқи гумбаз билан, мовий гумбаз эса осмон билан пайваста, йигитнинг назарида мадраса гумбази самони ушлаб тургандай, бино вазнидан эса гўё Ернинг умуртқаси қирсиллаб кетаётгандай эди. Девордаги нақшлар қуёш нурида кўзни олгудай товланарди... У махлиё бўлгани ҳолда устозининг таърифини ёдга олди: «Мадрасанинг тоғ шуқуҳли ҳайъати устухонбанд мустаҳкамлигининг фалак биносидин тинчликни олғон, юксаклик жиҳати бўлмиш азаматиншон пештоқи оғирлигининг еру заминга зилзила солғон, анинг олий даражалик кўнгиралирини қудрат устаси фалак айвонининг муқарнас-корлиги бирлан бир хилда ёсоғон, ложувард кошинларини казо наққош фалакнинг чароғон юлдузлари бирлан бир тартибда нақш қилуб, аларга дахлдор қилғон; қуёш каби жилваси, зарнигор нақшлари гўзал фалак гумбази бирла ҳамвазн эрур...» Иморат ҳайбатидан лол қолиб турган йигит беихтиёр, «мадраса азамати олдида бу таъриф денгиз саҳнига бир қизикча тортилгани кабидир», деб қўйди.

Йигит мадрасадан чиқиб келган узун чакмонли, бошига катта оқ салла ўраган басавлат кишига яқинлашди. Салом берди. Киши қироат билан мулойимгина алик олгач, ундан сўрашга жазм этди:

– Тақсир, айбга буюрмайдилар, мен толиби илмлардан бирини истаб келиб эдим.

– Кимни?

– Мулла Абдулваҳобни.

– Абдулваҳобними?! – Кишининг қоши сал чимирилди. Йигитга бошдан-оёқ разм солди. Ундаги бу ўзгаришни йигит сезиб, ноқулай аҳволга тушди. Киши эса ноҳуш оҳангда яна сўради: – У кимингиз, акангизми?

– Акам эмас, сабоқдошмиз. Падари бузрукворларининг дуоларини етказмоқ ниятида эдим.

– Шундай денг?.. – Киши тусини ўзгартирмай, яна бироз жим қолди. Кейин яна ўша нохуш оҳангда сўзлади: – Абдулваҳобингизни бу ердан топа олмассиз.

– Сабаб?

– Дўстингиз бунда сабоқ олмоқ ўрнига кўрнамаклик қилди. Шакқоклиги учун жазога лойиқ эрди. Лекин Худо асраб, давлатпаноҳнинг марҳаматин насиб этди. Илм олиш истаги йўқ эркан, мадрасани тарк этибдир. Шукрким, мадраса бир нобакордан ҳоли бўлибдир.

– Уйига кетдими?

– Билишимча, у хонақоҳда кўринар эмиш.

– Манави ердами? – Йигит мадраса биқинидаги хонақоҳга қаради.

– Йўқ, у бу ерга келмайдир. Шаҳристон этагидаги хонақоҳни қаранг-чи, эҳтимолки, учратиб қоларсиз.

Йигитга шу гапнинг ўзи кифоя қилмоғлиги лозим эди. Бироқ, бир ҳақиқатни аниқлаб олишга фикри ожизлик қилгани сабабли, нотаниш кишини яна сўроққа тутиш одобдан бўлмаса-да, хижолатдаги одам овозида сўрамоқни лозим топди:

– Тақсир, агарчи қамина тўғри англаган бўлсам, мулла Абдулваҳоб ўзларини тариқат аҳли қаторида кўрмакликни афзал билибдиларми?

– Нима дедингиз? Тариқат аҳли? – У киши савол назари билан қараб, масҳараомуз кулимсиради: – Тариқат аҳли кимлардир, билмасмисиз? Илмдан юз ўгирган банда тариқат аҳлидан бўлмоғи кулгили ҳол эмасми? Бировлар борким, дунёдан юз ўгирдим, дерлар. Бироқким, дунё ҳаловатларига берилмаслик, хусусан, алданиб қолмаслик бошқадир, илмдан юз ўгирмоқлик ўзга ҳолдир. Бундин шундай маъно чиқурким, сабоқдошингиз ҳаракати мўминликдин эмасдир.

От ниманингдир хавфини сезгандай, бурнини кериб пишқирди. Йигит жониворнинг бўйнига эркалаб шапати

уриб қўйди-да, кишига ҳам ташаккур, ҳам узр айтиб, келган йўлига қайтди. Намозгарга ҳали вақт бор, шу боис у аввал карвонсаройга қўниб, кейин масжидга чиқишни ихтиёр қилди. Самарқандга йўл олганида Абдулваҳобни кўришни умид қилиб эди. Мусофирлик тузини энди тотаётган йигит учун шаҳристонда таниш кишисининг борлиги анча далда бўларди.

Абдулваҳобларнинг ери уларникига туташ, лекин учтўрт баробар катта бўлиш баробаринда серсув сойга яқин эди. Қишлоқнинг аксар аҳли Абдулваҳобларнинг ерида ишлаб, ризкини териб ерди. Андижон йўлидаги адирда ҳам, Ўш теварагидаги тоғларда ҳам Абдулваҳобнинг хонадонига тегишли чорва ўтлаб юрарди. Йигитнинг Абдулваҳоб билан сабоқдошлиги ҳам рост, улар далоилхонада бирга саводларини чиқаришган эди. Абдулваҳобнинг хоотири заифроқ, уқуви ҳам мақтарли даражада эмасди. Мадрасага бормоқлик истаги бўлмаса-да, отасининг пўписасидан кўриқиб, Самарқандга отланган эди. Беш йил муқаддам ота-бола биргалашиб, Мирзо Улуғбек салтанатининг бошкентига йўл олишган эди. Бир ойдан сўнг бойбува оғзи қулоғида – қувонч булутлари устида сузиб қайтди. Энди унинг ўғли хақида гап очилса, «Мулла Абдулваҳоб» деб иззатланадиган бўлинди. Беш йил мобайнида Абдулваҳоб қишлоғига бир марта ҳам келмади. Бойбуванинг ўзи бориб-келиб турди, сафардан қайтгач, ўғлининг таҳсил билан банд эканини сўзлай-сўзлай чарчамади. Бу йил баҳорда йўлга отланган чоғида унга бир хасталик илашди-ю, юролмай қолди...

Болаликда бир қишлоқ чангини ютиб катта бўлган сабоқдоши наҳот мадрасани тарк этган бўлса? Бойбуванинг олқишлари қайда-ю, ҳозир эшитган хабари қайда?! Абдулваҳобнинг илм йўлидан юз ўғиргани мусофир йигит умидига соя солса ҳам, ҳамқишлоғи билан учрашиш ниятидан воз кечмади. Бир томони, бойбува бериб юборган омонатни топшириш вазифасини бажармоқлик бўлса, иккинчи томони, уни қаландарлик жандасида кўрмоқликка истак уйғонган эди.

Йигит қорабайирни отхонага боғлаб, ўзи қаршидаги хужрага жойлашди. Кейин ҳовуз лабида турган обдастани олди-да, унга разм солди. Ҳатто қорнига чертиб-чертиб кўйди.

– Ҳа, меҳмон, хуш ёқдимиз? – деди елкасига сочик ташлаган яғриндор киши.

– Миси тоза экан, – деди йигит.

– Ҳа... мендаги молларнинг бари асл. Мисгармисиз, дейман-а?

– Йўқ, заргарман.

Намоз вақти яқинлашгани учун йигит гапни қисқа қилиб, таҳорат олди-да, кўчага чиқди. Масжидга бора-боргунича учраган қаландарларга қараб, Абдулваҳобни кўриб қолишдан умид қилди. Бироқ истаган одамани учрата олмади. Масжидда одам кўп эди, шу боис намозини пойгакроқда ўқиди. Юзига фотиҳа тортиб, бошқалар қаторида ўрнидан тургач, минора тарафдаги икки қаландарга кўзи тушди. Абдулваҳобни шулардан билай-чи, деб ўша томон юрди. Сўрашга оғиз жуфтлаган ҳам эдики, қаландарлардан бири унга пешвоз чиқди:

– Шамсибек?!

Йигит унга хайрат билан қаради – Абдулваҳоб! Қорайибди, озибди. Ёноқ суяклари туртиб чиқиб, кўзлари киртайиб, қовоқлари салқиб қолибди. Бетларидаги кулгич ҳам йўқолган. Агар хорғин оҳанг инобатга олинмаса, овози ўзгармабди.

Кўришишди. Кейин бозор этагидаги чойхонага ўтдилар. Абдулваҳоб кутилмаган учрашувдан қувонди. Ҳар ҳолда Шамсибек ҳамқишлоғи, ундан ота юртининг иси келади. Шамсибек эса на хурсанд, на хафа эди. Сабоқдошидан кўз олмай, ундан илгариги Абдулваҳобни қидирарди. Олти йил аввалги Абдулваҳобдан ҳеч нима қолмаса-я!

Тикилиб қарайвериш ўзига ҳам ноқулай туюлиб, ўзини қизиқтирган саволни беришдан тийилмади:

– Мадрасани тарк этдингизми?

– Мен шариятни парда қилиб олиб, диннинг путурини кетказаяётган дўзахилар даврасидан чекиндим. Охират ан-

дишасини деб, пиримнинг этақларини тутдим. Бандаларга Ҳақдан иймон сўраб, умрни тоат-ибодат ила ўтказмоқдан улуғроқ савоб йўқтур.

Шамсибек мийиғида кулиб, чинни пиёладаги кўк чойдан-бир жўшлади. Кейин фонуснинг нурида ялтираётган ботик кўзларга қараб, деди:

*Ё Раб, лойимни-ку, қорган ўзингсан,
Ўриш-арқоғимни ўрган ўзингсан.
Ёмонманми, яхши, мен қандоқ қилай?
Тақдир манглайини берган ўзингсан...*

Буни эшитган Абдулваҳобнинг чойнак тутган кўли тираб кетди:

– Астағфируллоҳ! – деди овозини кўтариб. – Неларни демоқдасиз? Тавба қилинг, дарҳол истиғфор айтинг.

Нариги сўридагилар унинг овозини эшитиб, ажабланиб қараб қўйишди.

– Тавбага не ҳожат? – деди Шамсибек хотиржам равишда. – Бу ҳикматни Умар Хайём айтганлар. Мен гуноҳ иш қилмоғимиз ҳам, савобга кўл урмоғимиз ҳам Аллоҳ таолонинг изнидадир, демоқчи эдим, холос. Ўзгалар тақдири учун ибодатга берилмоғингиздан, шу йўлда умрни хазон қилмоқликдан не наф бор экан, ақлим лол. Ҳамонки ҳар банда лаҳадга ўз амаллари билан кирадир экан, ўз гуноҳи учун ўзи истиғфор айтиб яшамоғи дуруст эмасми? Бешиқдан лаҳадга қадар илм олмоқлик фарз қилинганини унутиб, илмдан юз ўтириб, умрни жувонмарг қилмоқлик гуноҳ эмасми экан?

– Алҳазар! Тилингизни тийинг! Дўзахиларнинг сўзларини айтманг.

– Хўп, сизнингча, бу дўзахиларнинг сўзи, ҳаракатингиз эса тарийқат экан, унда аввалги йўлингиз-чи? Илм олмоқликни нимага асосланиб, гуноҳ санай бошладингиз?

Абдулваҳоб суҳбатдошига ёвқараш қилди-ю, жавобдан тийилди. Жавобсиз қолган саволдан сўнг улар жим қолиш-

ди. Шамсибек нариги сўрида гурунглашаётганларга қараб ўтирар, Абдулваҳоб эса қўлидаги тасбеҳ доналарига тикилиб қолганди.

Шамсибек сабоқдошининг сўзларида сунъийлик сездиди: Абдулваҳобнинг ҳайратини ифода этиш мақсадида ёқа ушлаб қўйиши, калима келтириши, кимларгадир тақлид қилувчи масхарабозни эслатарди. Унинг «охират андишасини деб, бандаларга иймон сўрамоқ учун» қаландарликни касб этганига ҳам унча ишонмади. Чунки патгиламлар устида югуриб катта бўлган, боши парёстикларга ўрганган Абдулваҳоб табиатида ўзгалар тақдири учун куйиниш фазилати йўқ эди. Унинг табиати отасига тортган эди. Турдибой курдирган масжидда намоз ўқишни истамаган Бойбува боғи этагига ўз номидан бир кичик масжид курдириб, усталарнинг ярим ҳақини уриб қолгани етмагандай, харажатни қишлоқ аҳлидан турли баҳоналар ила ундириб олган эди. Абдулваҳоб мактабга келганида қўйнида ҳамиша бита оқ кулча нон бўлар, болалар бор овозлари билан сабоқни такрорлашга тутинганларида у энгашиб олиб, тебранганича ўғринча нон кавшаб ўтирарди. Бунинг учун бошига калтак тушган пайтлар ҳам кўп бўларди. У ҳеч маҳал ўртоқларини сийламасди. Аксинча, хабаркашлиги учун барча уни ёмон кўрарди. Кунларнинг бирида отаси бериб юборган пайшанбалик пулининг бир чақасини яширганидан хабар топган болалар, ундан ўч олиш қасдида бу қилмишини дарҳол домлага етказган эдилар. Ҳам домласидан, ҳам отасидан жазо олган Абдулваҳоб сабоқдошларини ёмон кўриб қолди. Мадрасага кетадиган йили Шамсибекларнинг кўрғонига ўт тушган, ён қўшни бўла туриб на Абдулваҳоб, на Бойбува ҳаттоки бир марта девор ошиб қараб ҳам қўйишмаган эди.

Шу одам энди бандаларнинг охирати хусусинда ташвиш чекаптими?

Балки... ҳам ўзининг, ҳам отасининг ўтмиш гуноҳлари эвазига энди тавбага юз тутган бўлса не ажаб?

Наҳотки?

Оқ ятакли киши чойни янгилаб кетгач, Абдулваҳоб энди нохуш оҳангда сўради:

– Келишингиз боиси нимадир?

– Давлатпаноҳ йўқабдилар. Сабаби менга қоронғу

– У ҳолда Кўҳакка бормоғингиз лозим экан. Тунда иблислар билан суҳбат қурмоқ қасдида Боғи майдонга йўл олишган.

– Сўзларингизни англамадим?

– Нега англамайсиз, бу барчага маълум нарса – юлдузларни санайдилар.

– Кўҳак деганингиз олис ердами?

– Йўқ, айтарли олис эмас.

– Ҳамроҳ бўла оласизми?

– Майлингиз...

Суҳбатлари қовушавермагач, Шамсибек олиб келган омонатини топширди-ю, сўнг совуққина хайрлашдилар.

Эртаси куни чошгоҳда шу ерда учрашиб, совуққина омонлашишди. Абдулваҳобнинг улови бўлмагани сабабли икковлари пиёда йўл олдилар. То шаҳардан чиққунларига қадар Абдулваҳобнинг кўлига ким бир чақа, ким нон берди. Шамсибек отини етаклаб, унинг ёнида бораверди. Йўлда Абдулваҳоб дини исломни хокисор қилмоқ қасдидаги фосиқлар хусусинда сўзлай кетди. Сўз ораларида уларни қарғашдан ҳам тийилмади. Обираҳматга яқинлашишганда, йўл четидаги нақшинкор карвонсарой чойхонасида тўхташди. Ариқдаги тиниқ сувда юз-кўлларини ювиб, тол соясидаги сўрига ўтиришди. Дўпписининг пилтаси кўри-ниб қолган, сал оқсайдиган пучуқ бола чой-нон олиб келиб қўйди.

Ариқ лабидаги супада давра қурган қариялардан бири кўлига танбур олди. Майин куй таралди. Дўпписини тиззасига қўйиб олган кўзлари юмалоқ киши кўлидаги ликопчани чертганича куйга жўр бўлди:

*Ул киму гўзалларга хандон лаб бермиш,
Ишиқ аҳлига жигар қонин заб бермиш. .*

*Қисматимиз шодлик бўлмаса не гам,
Шодмиз, чунки гамни минг-минглаб бермиш...*

Абдулваҳоб хонандага хўмрайиб қараб қўйди-да, «ношукр банда, осий банда», деб асабий тарзда пичирлади. Шамсибек унинг сўзларини яхши англамаган бўлса-да, кайфияти бузилганини фаҳмлади. Ёшроқ хонанда биринчи қўшиққа иккинчисини улади:

*Кўруб гултек кўзунг рангини кўздин юз чаман бўлди,
Ақиқ эрнингни кўргали кўзум ҳоли яман бўлди.
Тун оқшом тўлгану сунбул бикин зулфингдин оҳ урдум,
Ҳавони голия тутти жаҳон мушки хўтан бўлди.
Қилиб раъно қадинг ёдни саҳарда онча йиғлади,
Кўзумнинг жўйбори ичра сарви норвон бўлди.*

Хонанданинг ширали овозига хуши кетган Шамсибекнинг хаёлини Абдулваҳобнинг қаҳрли хитоби бўлди:

– Ё Аллоҳ! Булар қандай мусулмонларки, фиску фу-журга берилиб, охиратни унутсалар?! Узлатга чекинишни истамаган осий бандаларингга иймон бер, ё Парвардигор! – Унинг овози пастлаб нималардир деб пичирлади. Кейин яна овозини кўтарди: – Арвоҳларнинг қарғишига қоляп-миз... Қиёмат яқин... Қиёмат! Фосиқ бандалар рўзи маҳ-шарни эсламай қўйишди. – У бошини эгиб олди-да, тасбеҳ ўтирганича гапини давом қилди: – Давлатпаноҳингизга ҳазрат Қусом арвоҳларининг қарғиши тегди...

Мавзунинг тўсатдан бу томон бурилиши Шамсибекка ғалат туюлди. Султон Улуғбек одил бўлгани боис раияту, ҳабисаю, ятимчаю – барча мўъмину мусулмон эртаю кеч онинг дуосида бўлганлари ҳолда сабоқдоши тилидан учган бу гап заҳаролуд тиғ каби кўнглини тилиб, танбеҳ бермоқ мақсадида оғиз жуфтлади:

– Ундай демангиз...

– Танбеҳингизда асос йўқтур. Ҳар бир султон учун йил-да бир марта ҳазратнинг қабрларини зиёрат қилиш фарз

баробариндаги одат экани барчага маълумдир. Давлатпаноҳингиз бу йили ҳам удумни яна бузди. Ҳазратнинг даҳмаларига бош қўйишдан оғринди.

– Буни сизга ким айтди?

– Муҳтасибимиз Саййид Ошиқ масжидда ёлғиз ўзлари таҳажжуд намозини адо этгач, тиловати Куръон қилиб ўлтурганларида арзу само бирдан қисирлаб, Шоҳизинда томонда яшин чакнаб кетибди экан. Ҳазратнинг қабрлари устинда бир соя қад ростлабди-да, ҳазарти муҳтасибимизга қараб, хитобон: «Султон Улуғбек зиёрат қилмоқни лозим топмай, кибр отига миниб гуноҳкор бўлди. Бундан мусулмон аҳлини огоҳ эт. Самарқанд аҳли бу гуноҳни қон билан ювмас экан, бошлари кулфатдан чикмас!» дебди...

– Яна кулфат уясини кавлашни бошладиларингми?

Нариги сўрида уларга орқа қилиб ўтирган қорувли кишига эътибор беришмаган экан. Маҳобатли бу сипоҳ Абдулваҳобнинг сўзларини эшитиб, ғазабга келган эди. Қовоғи уюлганидан пешонасидаги ажинлар йиғилиб, қалин қошлари туташиб кетганди. У яқин келиб, Абдулваҳобнинг елкасидан тутди:

– Қани, юр-чи, фиску фужурларингни ҳазрати шаҳриёр ҳам эшитсинлар!

Абдулваҳоб унинг чангалидан осонроқ равишда қутулиш учун «ё-ху», деб жазавани бошлади. Одамлар: «Қаландарга озор берма!» деб норози бўлишса ҳам, сипоҳ: «Қаландар бўлса, тоат-ибодат қилсин, султоннинг муборак номларини булғамасин!» деб, уни турта-турта йўлга солди. «Сен ҳам юр», дегач, Шамсибек ҳам амрга ноилож итоат этди.

Бир тегирмон сув оқувчи ариқ ёқалаб анча юқорилашди. Кўҳак этагидаги боғ қўйнида қад ростлаган қасрга етиб келгунларига қадар асабий тарзда юриб бораётган сипоҳнинг жағи тинмади. Авзойидан Абдулваҳобни калтаклаш истаги бор эди-ю, лекин бир андиша уни ушлаб турарди: у «Худонинг гадолари»га қўл кўтармоқлик гуноҳидан қўрқарди.

Сипоҳни Боғи майдон олдида турган дарвозабегни танир эди, шу боис улар йўли тўсилмади. Нозик дид билан бино қилинган зариф боғ оралаб бироз юрилгач, ажиб иморат қаршисидан чиқдилар: устунлари тошдан бўлган ошиённинг тўрт тарафи айвон эди. Улуғ айвон ичида оқ мрамортдан ишланган бир мўъжаз тахт бор эди. Абдулваҳобга бу ерлар таниш. У қирқ устундан иборат иморатнинг «Чилстун» дейилишини, сал нарида изораси тамом чиннидан бўлган «Чинний» қаср борлигини биларди. Шамсибек эса бундан беҳабар. У кеча Улуғбек мадрасасини қандай таажжуб, ҳавас, ифтихор билан кўрган бўлса, ҳозир ҳам бу ажабтовур иморатга шундай завқ билан тикилиб қолди. Атрофдаги зар тўнли одамлар эътиборни кўпам тортмади. Сипоҳ уларни боғ ичкарисига олиб ўтиб, бошқа бир сипоҳга топширди-да, изига қайтди. Намозни шу ерда ўқиб олишди. Намоздан кейин уларни олиб келган сипоҳ яна пайдо бўлди:

– Қани, ҳалиги фасод гапларингни шахриёрнинг ўзларига айт-чи!

Яна Чилстун қаршисидан чиқишди. Энди бу ер гавжум эди. Айвонда юрт ақобирлари, улус амирлари ва доруғалари, тахтда эса, эгнига самоваш тўн кийиб, бошига симоби салла ўраган мулоим чехрали бир киши ўтирарди. Шамсибек уни илгари ҳеч кўрмаган бўлса-да, давлатпаноҳ эканини англаб, тиз чўкиб, бошини эгганича таъзим қилди. Абдулваҳоб эса салгина эгилиб, салом берган бўлди.

Улуғбек индамади. Унинг ёнида ўтирган оқ соқолли қария сипоҳга юзланиб сўради:

– Буларни ҳайдаб келишинг бойси надир?

Сипоҳ таъзим қилганидан кейингина сўзлашга журъат этди:

– Таксир, бу фосид хаёллар шахриёрнинг муборак номларини бўҳтон балчиғига булғаётган эрканлар. Ўз қулоғим ила эшитиб, ғазабга миндим.

Қаландардан кўз узмай ўтирган Улуғбек бу изоҳдан сўнг қулимсираб кўйди:

– Қамариддин, эски танишни яна олиб келибсан-да, нахот уни танимаган бўлсанг? – деди у.

Сипоҳ бир қаландарга, бир Шамсибекка қаради-ю, шаҳриёрнинг сўзларини англамай жавобга тараддудланди.

– Сен Худонинг бу гадосини анча аввалроқ толиби илм либосида эканида олиб келиб эдинг. Таҳассурким, мулла-ваччалик йўлидан буткул қайтиб, ўзига мос асл либосини энди топибдир. Қани, сўзлайвер-чи, бу нималар деди экан?

– Арвоҳ қон тилаганмиш...

Сипоҳ шундай деди-ю, бу фасодни ўзи тўкиб чиқаргандай уялиб, бор гапни баён қилишдан истиҳола қилди. «Султон Улуғбек гумроҳ, даҳрий» деган сўзларни айтмоқликка тили айланмади. Бироқ, шаҳриёр шу қисқа баённинг ўзиданоқ гапнинг мазмунини уқди. Шамсибек унинг ғазабланишини, қаландарни жазога буюришини кутган эди, лекин не ажабки, султон боши узра дарғазаблик булути кўринмади, аксинча, жилмайиб қўйди:

– Шугинами? Худонинг телба гадосини беҳудага овора қилибсан-да, – Улуғбек шундай деб, қаландарга юзланди: – Хўш, Абдулвахоб, сен бу кулоҳу жандани қай мақсадда кийиб эдинг?

– Охиратни деб...

– Балли. Вазифанг – бандаларнинг гуноҳини Ҳақдан сўраб, ибодат қилиш. Аммоким, бандалар гуноҳини сўрай-дурғон банда аввал ўзини поклаб олмоғи зарур эмасми? Фиску фужур ила банд банданинг ибодати ўз гуноҳини ювишга ҳам етмасмикин, валлоҳи аълам?!

– Фиску фужурдан Аллоҳнинг ўзи асрасин, – деди Абдулвахоб бошини кўтариб. – Мен охират осойишталигини кўзлаб, бандаларни арвоҳнинг талабидан огоҳ қилдим, холос.

– Аввали шуки, сен раият осойишталиги хусусинда қайғуриб, ўзингни уринтирма. Бу – султоннинг юмушидир. Сен арвоҳнинг сўзларидан қай ҳолда огоҳ бўла қолдинг, шуниси ажабланарли. Уни ўзинг кўрдингми?

– Йўқ... пирим кўрганлар.

– Арвоҳ фақат пирингга кўриниш берибди-да. Ажаб... ажаб! Арвоҳ яна нималар дебди? Ҳа, султон зиёратни лозим кўрмади, дегандир, а? Агар шундай деган бўлса, ул ҳам ёлғон сўзлабдир. Пиринг ҳам ёлғондин ўзни тута билмабдир. Сабабки, ул куни Барҳаёт шоҳ макбараси остонасида тиловат қилганимга Қодири мухторнинг ўзи шохид... Энди ўзинг айт, Фиску фужурдан парҳез қилмаган каландарнинг ёсоғи не бўлгай?

Абдулваҳобнинг ўрнига сипоҳ жавоб килди:

– Ҳазрат шаҳриёрим, бул телбанинг ташҳизи хотири учун чўби ёсоқ зарурмикин?

Улуғбек унинг гапга аралашганидан норози бўлиб, «жим» дегандай ўнг қўлини сал кўтариб қўйди-да, Абдулваҳобга тикилиб, ундан жавоб кутди. Абдулваҳоб шаҳриёрга тик қарашдан ўзини тиймади:

– Менинг жоним – Аллоҳнинг омонати. Лозим бўлса, бул омонатни сизнинг қиличингиз тиғи ила олажак.

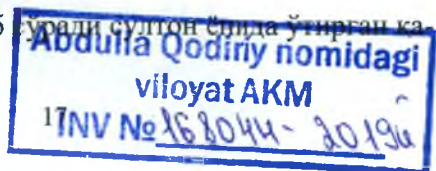
Улуғбек бу зардали гапни эшитиб, кулимсираганича бош чайқади:

– Йў-ўқ... Қиличим консираган эмас. Бобом Соҳибкирони акбар шамширини ҳар нарсага ҳам уравермас эдилар. Мен ҳам урмагайман. Қамариддин, уни кўчага узатиб қўй. Аммо азият етказа кўрма. Унга Аллоҳ инсоф берсин. Инсофга юрмас экан, жазони ҳам Тангри таолонинг ўзи бергай.

Шамсибек «Шаҳриёр Абдулваҳобни жазоламаса эди», деб хавотирланиб турган эди. Йўқ, у дўстининг аянчли қисматига ачинмас эди. Аксинча, каландар жазолангудай бўлса, султонга қарши янги фасоду иғволарнинг бош кўтаришидан хавфсирарди. Қамариддин Абдулваҳобнинг елкасига аста туртиб, дарвозага олиб борувчи йўлга имлади, кейин Шамсибекка қараб унга ҳам «юр» ишорасини килди.

– Таксир, ҳазрат шаҳриёримизга бир арзим бор эрди, – деди Шамсибек шошилиб.

– Қандайин арз? – деб

Шамсибек кўйнидан мўъжаз пойгир чиқарди. Қамаридин ундаги мухрни кўриб, уни дарров йигит кўлидан олди-да, таъзим билан бориб, султонга узатди. Улуғбек пойгирни очиб, рико билан ёзилмиш мактубга кўз югуртиргач, Шамсибекка бошдан-оёқ разм солди:

– Шамсибек Исмоил ҳожи ўғлиман, дегин... Нечун барвақтроқ айтмадинг?

Шамсибек жавоб ўрнига «ўзингизга кўриб турибсиз-ку» дегандай таъзим қилди. Улуғбек эса пойгирни нависандага узатгач, яна Шамсибекка каради:

– Қаландарга хамроҳи бўлиб қолишинг сабаби недир?

– Бу билан сабоқдошмиз, ҳазрат шаҳриёрим.

– Ажаб, икки дўстнинг бири давлатимнинг ажнихида иғво ила, яна бири раиятни алдаш ила машғул бўлса? – Улуғбек «бу ҳолга не дерсизлар?» дегандай атрофидаги аъёнларига қараб олди. Катта-кичик аъёнлар «бу нақадар ёмон аҳволдир», дегандай бош чайқаб қўйдилар. Давлатпаноҳ қаршисида таъзим қилиб турган Шамсибек бошини кўтариб, унга савол назари билан қарашга журъат этди.

– Сен мисни қалбаки олтинга айлантириш илмидан хабардор эмишсан? – деди Улуғбек йигитга синовчан тикилиб.

– Хабарим бор, ҳазрат шаҳриёрим. Мисни олтинга айлантира олишим рост, соч толаларидан кумуш ажратиб олишим ҳам ростдир.

– Шу мақр ила фуқарони алдаб бойлик тўплашинг-чи? Буни нечун айтмайсан?

– Агар шул гап чин десангиз, тўпланмиш бойлигим салтанатингиздаги ҳисобсиз икки хазинанинг бири, эҳтимолки, унданда зиёдроғи бўлмоғи мумкин эди. Аммо, устодларим «Сирот кечмай, қаҳ-қаҳ кулма», деб каминани фуқаро ҳақиға хиёнат қилмоқликнинг нақадар гуноҳ эканидан огоҳлантиришган. Тавбалари қабул бўлгур бобом ҳар янги ишга қул урганимда фотиҳа бериб, дердиларким:

*То қайғу қўлидан ичмасдан шароб,
Қувониб ичмадим асло майи ноб.
Ҳеч кимнинг тузига нон ботирмайман,
То ўз жигаримдан емайин кабоб...*

Бу ҳикматни эшитгач, Улуғбекнинг юзида мамнунлик кулгиси жилва қилди. Бундай ҳолларда унинг кўзлари яна ҳам меҳрли боқарди. У соқолини силаб ёнидаги қарияга деди:

– Мавлоно, тахминингиз таҳсинга лойиқ. Йигит сиз айтгандай қобил. Ажнихимизга чақириб янглишмабмиз.

Шамсибекнинг ёнида турган Қамариддин уни салгина туртиб қўйди. Шамсибек таъзим қилганича Улуғбек тахтига яқин келиб, тиз чўқди. Зангори дилога сариқ зар билан безак берилган тўннинг этагини ўпиб, кўзларига суртди. Шу аснода устозининг сўзларини эслади: «Охиратда Худо ёрлақагур соҳибқирони акбар ҳаёт эканликларида мирзо Улуғбек устозлари Қозизодайи Румий илмларини ҳурматлаб, ул зотнинг этакларидан ўпган эканлар. Шунда соҳибқирони акбар жуда ранжиб, «шаҳзодаларнинг этак ўпмоқликлари буткул ножўя, дунё сенинг оёғинг ўпмоғи лозим», деган эканлар. Шаҳриёр боболари сўзларини қулоққа олсалар ҳам, илм аҳлига бўлган эътиборларини камайтирмаганлар. Ажаб эмаским, сиз ҳам ҳазрати султоннинг паноҳида униб-ўссангиз...»

Улуғбек Шамсибекнинг елкасидан енгил ушлаб турғизди-да, ҳалигача қўл қовуштириб турган сипоҳга қаради:

– Қамариддин, меҳмонимизнинг адувбанди экансан, уни ўзинга топширай. Бироз ҳордиқ чиқаргач, оқшомги суҳбатимизга бошлаб келгайсан.

Улар таъзим қилиб, тисланиб чиқишди.

АСЛ ОЛТИН ВА ИНСОН ҚОНИ

Оқшом чоғи Шамсибекни Чилстун томонга бошламадилар. Сўл томондаги гулзор ёқалаб, фаввора отилиб турган саҳнга чиқишди. Қуёш уфқ сари бош қўйган, унинг

жукчиз нури бир-бирига урилаётган марварид сув томчиларида акс этарди. Фавворадан сал наридаги шоҳсупада Улуғбек мутолаа қилиб ўтирарди. Шамсибек султонга халал бермай, деган истихолода туриб қолди. Буни сезган Қамариддин унга секингина:

– Ҳазрати давлатпаноҳнинг ўзлари амр этганлар, бораверинг, – деди. Шамсибек илдам юриб супага яқинлашди-да, тиз чўкиб қуллуқ қилди.

Улуғбек китобдан бош кўтарди. У оддий сарик тўн кийиб олган, шу топда султонга эмас, кўпроқ мударрисга ўхшаб кетарди. Унинг бу ҳолатини кўрган Шамсибек ёдига устозининг гаплари тушди: «Султон Улуғбек «Улуғжон» деб эркаланган бола чоғларида боболари Соҳибқирони акбарнинг Кўксаройдаги кутубхоналарида мутолаага берилмоқни хуш кўрар эканлар. Гарчи, боболари сафарларда бирга олиб юрсалар-да, ҳарб илмига қизиқишлари, шунинг баробаринда, давлат ишларига рағбатлари ҳам йўқ экан. Бир куни ҳумоюн толеълик Соҳибқирони акбар «Кўзимнинг нури, салтанатимнинг умидли ниҳоли» деб эркалайдиган суюкли набирасини йўқлаганларида шаҳзодани кутубхонада эканини эшитиб, ёнларидаги Шоҳмаликка қараб: «Бул китоб жинниси охир оқибат девони олийга ҳам мунший бўлолмас, деб кўрқадирман», деб ҳазил гап айтгон эрканлар».

Шу воқеани эслаган Шамсибек тиз чўкиб, тўннинг барини ўпгач, Улуғбек кўрсатган жойга омонат ўтирди. Қамариддин суҳбатдан воқиф бўлмоқликка эҳтиёж йўқлигини англаб, таъзим билан изига қайтди.

Улуғбек тўрт оёғи шерпанжа усулида ишланган хитойи хон устидаги муқоваси саҳтиён қизил теридан ишланган китоб билан қоғозларни эҳтиётлаб олиб кўйди.

– Бу тун Миррих Ерга яқинлаша бошлайди, – деди у йигитга қараб. – Расадхона аҳли шу учрашувга тайёрланыпти. То юлдуз тошгунига қадар сен билан яқинроқ танишай деб эдим.

– Кулингизман, ҳазрат шаҳриёрим, – деди Шамсибек бош эгиб.

— Сени менинг эмас, Аллоҳнинг қулисан. Бул ҳақиқатни зинҳор унутма. Сени дастлаб таърифлашганда, улусни алдашингни айта туриб: «Ул иймонсиз гумраҳ ҳамдир» дейишиб эди. Бул таърифнинг боиси недир?

Шамсибек бошини кўтармади. Дарров жавоб қайтармади. У шариат тақиқлаган китобларни мутолаа қилгани учун шахриёрнинг қаҳри келар, деб ўйламасди. Ақсинча, Улуғбекнинг шариат пешволари сўзларини кўпам инобатга олавермаслигини эшитган эди. Уни бошқа бир сир сукут сақлашга мажбур этган эди. Шамсибек ўзи ҳақидаги бу қадар батафсил маълумотнинг олампаноҳ қулоғига қай йўсинда ва кимларнинг саъй-ҳаракатлари туфайли етиб келганини билолмай гаранг эди. У султоннинг тик назарига қарамоққа ботинмай, бошини эгиб гапирди:

— Мен «Махарик ал-Анбиё» билан «Хиёл ал-Мутанабийин»¹ мутолаа қилиб, мазмунини баъзи биродарларга тушунтириб эдим.

— Ажиб... демакки, пайғамбарларнинг муборак номларига тил тегизибсан-да?

— Мен устозимнинг сўзларини фикри ожизим даража-сида ўзимча талқин этдим, холос.

— Устод-дедингми? Ар-Розий-устодликка арзигулик аллома!

Шамсибек хонтахта устидаги китобларга кўз қирини ташлади. Уларнинг бири Абу Райҳон Берунийнинг «Қонуни Масъудий», иккинчиси — Батлимуслининг «Ал-мажистий»² асари эди. Шамсибек Батлимуслининг китобиңи кўрди-ю, хаёлига келган бир фикрни айтишга журъат қилди:

— Ар-Розий Батлимусли Афлотуну³ Ақлидуслар⁴ билан илм бобида беллашадиган аллома.

¹ «Пайғамбарларнинг қилмишлари»; «Сохта пайғамбарларнинг ҳийласи» — 865—925-йилларда яшаган буюк ҳаким, алкимёгар, файласуф аллома абу Бакир Муҳаммад ар-Розий асарлари.

² Тахминан 170-йилда вафот этган юнон олими Птоломейнинг «Алмагест» асари. Шарқда «Ал-Мажастий», баъзан «Ал-Масжиди» деб ҳам юритилган.

³ Платон — буюк юнон алломаси.

⁴ Эвклид — буюк юнон алломаси.

– Ахсанта! Ҳақ гапни айтдинг. Уни-ку, устод деб билбсан, шараф сенга. Вале, абу Али ибн Сино ҳам ар-Розийни устод деб билганини унутмагил. Таҳассурким, шундайин улуғ алломанинг йўлини тутганлар бу кунларда ғоят кам эрур.

– Аммо фалакиёт илмига сиз каби ихлос қўйганлар бисёр.

Улуғбек йигитга синовчан тикилди. Шамсибек, ножўя гап айтиб қўйдим шекилли, деб ўрнидан туриб, қўл қовуштирганича узр сўради. Улуғбек қўли билан ишора қилгач, жойига қайтиб ўтирди.

– Фикрингча, фалакиёт илми табобат ёки риёзиёт ёнки кимёдин пастроқ даражада турурми? – Улуғбек йигитнинг яна турмоққа ҳозирланганини сезиб, қўшиб қўйди: – Илм хусусинда сўзлаш чоғингда ўзингни эркин тутгил.

Шахриёр эркин сўзламоқ ихтиёрини берган бўлса-да, Шамсибек фикрини очиқ баён этмоққа ботинмади, тилидан учар ҳар бир сўзни аввал ақл тарозисида ўлчаб, кейин айтди:

– Табобат ва кимёда ул замонлар устознинг тенги йўқ эди. Мен ҳам устоз каби кўпроқ Ер илмларидан баҳраманд бўлмоқликка ихлос қўйгандурман. Раият учун шу илмларнинг нафи бисёрдир, деган мулоҳазам бор. Айниқса, тиб илми фуқаро офияти учун зарур. Устоз ар-Розийга қадар инсонлар чечак билан оғриб, кўп озорлар кўрганлари тарихда муҳрлангандир. Устоз чечакни қайтарувчи эм йўлини кашф этдилар-у, бу офат азоблари барҳам топа қолди. Тиб илми хасталикларни тарқатувчи инсу жинсларни қашф этди. Афсусим шуки, бани Одам бундан ҳануз беҳабардир. Инсонлар ҳақимлар сўзларин қулоққа олмайдулар. Аллоҳнинг улуғ неъматини ҳисобланмиш офият қадрига етмайдулар. Шу боис ўлим кўп, умр эса ғоят қисқа. Агарчи, давлатпаноҳнинг ихтиёрлари ила тиб илми билан кимё илми ривож топса, нур аъло нур бўлур эди.

– Яъни?

– Яъниким, дорулшифоиялар қурилса, раият офияти бисёр хўб бўлурмикин, демоқчиман.

– Истагинг кўп маъқулдир. Бироқ фалакиётни назарга илмаганинг чакки. Бир бармоқнинг кучи ҳеч қанча эмас. Илм ҳам шундайдир. Аллоҳ берган замин илмларининг барчаси бир-бири ила робитадир. Донишманд аллома бу илмларнинг барчасидан хабардор бўлмоғи даркордир. Устозинг шундай алломаи замон эди. У фалакиётнинг табобатга кўп таъсири мавжудлигини ҳам билган. Замин узра хасталик тарқаб, қирғин бошланишига фалакдаги ўзгаришларнинг сабаб бўлишини ўйлаб кўрмаган экансан-да? Билки, гавҳари анжум⁵ самога шунчаки сочиб юборилган эмас. Улар Аллоҳнинг иродаси ва улуғ мўъжизаси ила туркум-туркум бўлиб жойлашганларки, бир-бирларин инсон ақли бовар қилмовчи куч ила тортиб турурлар. Курраи арзни ҳам фалакдаги бўлак сайёралар ажиб бир қувват ила тортиб турурлар. Агар-чи, тортиб тургувчи бу қувват бўлмас экан, юлдузлару сайёралар қоришиб кетиб улуғ бир фалокат юз берур эди. Шунингдек, бу қувват мавжудликдан йўқолгудай бўлса, осмонга қарата отилган тошдан тортиб, тўморигача⁶ заминга қайтиб тушмас эди, тепамизда куш пати сингари учиб юрар эди. Самонинг бул қуввати курраи арз илмларини ҳам бир-бирига монанд тутиб турур. Бири-биридан узилса, муддаога етиб бўлмас. Хўш, айт-чи, фикрингча, табобат умрни узайтира олишга қодирми?

Улуғбек бу саволни атайин шу тарзда берди. У «ҳар қандай хасталикка шифо топа олгумен», дегувчи мақтанчоқ табиблар ҳақида эшитган эди.

– Умрни, истаса, Аллоҳ узайтиради. Қуръони каримда яхшилар умрини узайтириши ҳақида ваъдаси бор. Табобат сабабчи, холос.

Бу жавобни эшитган Улуғбек мамнун жилмайди.

– Аслида, умр одам боласи туғилмасидан илгариек тақдир ёзуғига муҳрланган. Агар, киши умри эллик йилу эллик кун, деб белгиланган бўлса, у бир соат ҳам ортиқча яшамайди. Белгиланмиш дақиқада омонатини топширади.

⁵ Юлдузлар гавҳари.

⁶ Ўқ-ёй.

Аллоҳнинг ваъдасини ўзгачароқ тушуномоқ керак. Банда номининг жисмоний ўлимидан сўнг яшаб қолиши унинг умри узайишидир. Тарихда ўтмиш устодларнинг умри шу фикрга бир мисолдир. Улар жисмоний умрларини яшаб адо қилганлар: Хайрли-ишлари-учун-эса, ҳамон-тириклар. Мен савол сўраганимда бу хусусни назарда тутмаган эдим. Фикрингни давом эт.

– Бирон хасталикка чалинган одам ёзуғига ўлим ёзилмаган бўлса, шифо топқусидир. Устодлар Аллоҳ марҳамати бўлмиш шифо йўлини кўрсатиб кетганлари ҳолда, нечундир ҳеч бир кимса бунга амал қилмайдир. Энг оддийси – устоз ҳақимларнинг асабни эҳтиётлаш хусусиндаги қоидаларини бажо келтирмоқлик мумкин эмас. Асаб томирлари аста-аста ишдан чиқиб бориб, оқибатда умрни эғовлайди.

– Демакки, шифо истагидаги банданинг умиди синик экан-да?

– Аллоҳ марҳамат қилмаса, табобат ҳам ожиз. Ноумид бўлмаслик жоиз – бадбинликдан юз ўгириб, шифо бергувчи Аллоҳнинг мўъжизасига умид қилиб яшамоқ аълороқдир.

– Иншааллоҳ!

– Унгача балки юз йил, балки ундан кўпроқ йиллар ўтар, ҳақимлар баракали умр кўрмоқлик сирларидан воқиф бўларлар, бугун бедаво ҳисобланмиш хасталикларни шифолаш усулларини кашф этарлар. Айтайлик, танбур торлари ҳадеб чертилаверилса, оқибат соз бузилажак. Одам асаби ҳам шундайиндир. Бола туғилганида асаб торлари созланган бўлур. Йиллар ўтавергач, соз бузилур. Ана шу пайтда яна бир қайта созланса, хасталик чекинур.

– Баракаллоҳ! Табобатдаги зехнингни менга айтишмаган эди. Иқтидорингни фикрларинг ошкор қилиб қўйди... Сохта олтин куйишингни хабарлаган эдилар. Аммоким, сен ишлаган бир узукни кўриб, таажжубда қолдим. Олтинни сохта десам, сохиби иёр⁷ бундай даражадаги соф олтинни то ҳануз учратмаганини айтди. Бу муаммога тушуна олмадим?

⁷ Олтин-кумушларининг софлик даражасини аниқловчи.

– Ҳазрат шаҳриёрим, дарҳақиқат, мен сохта олтин, сохта кумуш куя олурман. Бу ҳам устозимнинг таъсири. «Китоб сирр-ал-Асрор»да баён қилинган усулларни ҳўп англаб олгандирман. Устоз фуқарони алдаш йўли билан бойимокликни ўзларига эп кўрмаганлар. Мен ҳам ул зот чизиб кетган қоида йўлларида чикмадим асло. Асл олтин ёки кумушга муҳтож бўлмаган буюм безакларигагина сохтасини ишлатар эрдим. Сиздаги узукка ишлатилган олтинни ар-Розийнинг шогирдигина олиши мумкин.

– Қай йўсинда? Ё бу сир эрурми?

– Шундай... ҳазрат шаҳриёрим... ровийлар демишларки, буни амалда кўрсатиб бермаганлари учун Хуросон ҳоқими Абу Солиҳ Мансур устоз Розий бошларига китоб билан урдириб, ул муҳтарам зот кўзларини кўр қилган экан.

– Донишмандни жазолаш иблисининг иши. Шоҳ нуфузи бирлан донишманддан устун бўлса, донишманд шоҳдан билими ила улуғдир. Донишманднинг шоҳга эҳтиёжи йўк, бироқ, шоҳ донишманд илмига ҳамиша муҳтождир. Алломага жазо бермиш султонда на ақл ва на иймон бўлади.

Орага сукут чўқди.

Соҳиби илм ва шоир Убайд Зоконий янги битилмиш рисоаларин форс подшоҳи Абу Исҳоққа тақдим этмок мақсадида борсалар, эшикоға ул зотни саройга киритмабдур ва дебдурким: «саройга масхарабоз жаноблари ташриф буюргонлар, подшоҳ айни шу пайтда онинг бирлан суҳбат куриб ўлтурибдир». Буни эшитиб, ул зот ўйлабдирларким: «Наҳотки, масхарабозлик бирлангина султонга яқинлашмоқ муяссар ўлса? Масхарабозлар мақбулу фозиллар хилватда хор-зор эрканларда? Шундоқ бўлғоч, подшоҳ хузурига яна бормоклик машаққатининг не зарурати бордир?»

Шамсибек ўз тилининг айбидан уялганича бош эгди. Хаёлига келмиш шу воқеа таъсирида Мирзо Улуғбекнинг ақл-заковатига таҳсинлар айтиб, сирни қисман бўлса-да, очишга эҳтиёж сизди. Зотан, Улуғбекнинг бу сирдан огоҳ бўлиши, Шамсибекнинг назарида, фойдадан холи эмасди.

– Афв этинг, ҳазрат шаҳриёрим, менинг бундай фикрим йўк эди. Фақат... устоз фожиаси хаёлимга келганидан

айтиб юборибман... Воқеан шундайки... асл олтин олмоқ учун инсон қони даркор.

Бу гап Улуғбекни ғоят таажжубга солиб, бир қимирлаб олди.

— Қон? — деб сўради қошларини-чимириб.

— Ҳа, сизга юборилмиш узукнинг олтинини қайта қуйиб, қуритилган қон билан сифат бериб эдим.

— Қонни қаердан олдинг?

— Ўзимдан...

— Олтинга сифат бермоқ учун ўз қонингни тўқдингми? Сен... — Улуғбек бир нафас сукут қилди, сўнг кескинроқ оҳангда сўради: — Ўз қонингни ҳамиша ишлатавермайсан-ку?

— Мен асл олтиндан ҳамиша ҳам узук ясавермайман.

Шу топда азон чақирғи эшитилди. Аср намозининг вақти етган эди. Улуғбек юзига фотиҳа тортиб, ўрнидан қўзғалди. Шамсибек ҳам туриб, қўл қовуштирганича шаҳриёрнинг юришини кутди. Улуғбек бир-икки қадам ташлаб тўхтади-да, ҳалигача ҳурмат юзасидан қўл қовуштириб турган Шамсибекка юзланди:

— Бундан буён олтинга қон ишлатишни ман этаман. Инсон қонини тўқмак танбеҳга лойиқ ишдир. Ва бундай қилғувчи кишининг умри қисқа бўлур. Улуғбек салтанатида инсон қони безак учун тўқилмаслиги даркор. Уқдингми?

— Амрингиз бош устига, ҳазрат шаҳриёрим.

— Эртага дам ол. Шанба нонуштадан сўнг заргарларга бош бўлиб, ҳазинадаги олтин-кумушларни саралайсан. Сўнг дорулшифоия учун дорилхалофатдин жон танла. Тиб илмига ихлос қўйганларни, энг зукко ҳақимларни тўпла-гаймиз ва алалоқибат фирдавсмонанд Самарқанд тиб илмининг ҳам маркази бўлғусидир, иншааллоҳ!

— Амрингизни адо этмоқлик мен учун бир шарафдир.

— Қамариддинга ҳамроҳ бўлиб, шаҳар айлан, сўнг меъмор билан маслаҳат қил.

— Бажонидил, ҳазрат шаҳриёрим. Узрим шуки, жой танламоқ учун шаҳар айланмоғимдин аввал Қамариддин

тақсиримнинг бир неча соғлом кўзи сўйдиришлари лозим бўлади.

– Сабаб?

– Гўшт бўлақларини шаҳарнинг барча даҳаларига, очик ҳавога илиб чиқамиз. Гўшт қайси даҳада секин бузилар бўлса, ўша ерга дорулшифоия қуриш мақсадга мувофиқдир.

– Ахсанта! Зеҳнинг таҳсинга лойиқ.

– Ҳазрат шахриёрим, яна бир узрим бордир.

– Айт.

– Амрингизни бажариб бўлгач, уйимга қайтмоғимга ижозат берсангиз.

– Сабаб?

– Сабаб шуки... кўгарчин⁸ эркинликни севади.

– Маъқул ҳикмат... Аммоким, тоза осмондаги беозор кўгарчинга нодон қирғийлар ҳамла қилишини фикр тарозусига солиб кўр-чи?

– У ҳолда ота юртимга бориб-келмоққа ижозат берсангиз, аҳли байтимни олиб қайтсам.

– Бу қароринг маъқул. Қамариддин сафар анжомларингни тайёрлаб, ўзи ҳам сенга ҳамроҳ бўлажак. Хазинадаги юмушларни сафардан сўнг бошлагайсан.

Шамсибек аср намозини сарой аҳли, хусусан, Мирзо Улуғбекнинг шогирдлари қаторида ўқиди. Тун ёйилганда Қамариддин уни кўнокқа узатиб қўйди. Йўл-йўлакай Шамсибек шахриёр билан бўлган шарафли суҳбатини ҳикоя қилди. Қамариддин буни эшитиб, кўнглига чироқ ёққан фахр оҳангида:

– Ҳа, бу фоний дунёда улуғлар кўп, аммоким, Улуғбек битта! – деб қўйди.

БЕКОР ҚИЛИНГАН ҲУКМ

Улар бомдод намозини Бибихоним масжидида ўқишди-ю, йўлга чиқишди.

⁸ Қаптар

Шамсибек кетиш олдидан Абдулваҳобни йўқламоқчи эди, тополмади. Масжидда ҳам учратмади... Шаҳар дарво-засидан чиқаверишда отнинг тизгинини тортди. Йўл чети-даги-пастаккина толга суяниб мудраб ўтирган Абдулваҳоб-ни таниб, отдан тушди-да, унга яқинлашиб салом берди. Абдулваҳоб кўзларини очиб алик олгач, эринибгина ўрни-дан турди.

– Уйга қайтыпман, истасангиз, бирга кетайлик, – деди Шамсибек.

– Юмушларингиз битдими?

– Юмушлар яқин орада битадиган эмас эркан, шу боис бориб, завжамни олиб келмоқни ихтиёр эттим.

– Завжамни? Уйланганингизни менга айтмовдингиз?

– Ҳа... бу хусусда сўз очишнинг мавриди бўлмади.

– Кимга куёв бўлгансиз?

– Шербек заргарга?

– Завжангиз... Маҳфузами?

– Ҳа...

Шамсибек Абдулваҳобнинг Маҳфузага совчи қўйгани-ни биларди. Бироқ Шербек заргар Абдулваҳобни хуш кўр-май, шогирдини – Шамсибекни куёв қилди. Самарқандда юрган Абдулваҳоб, албатта, бундан хабарсиз эди. У Маҳ-фузани балоғат ёшида кўрмаган бўлса-да, кўнглида Шам-сибекка нисбатан ҳасад уйғонди. «Маҳфузами?» деганида Шамсибек Абдулваҳобнинг кўнглига шайтон уфурганини, юрағида ёмонлик уйғонганини сизди. Лекин сир бой бер-мади. Қамариддин уни шошириш мақсадида томоқ қириб қўйгач, гапни калта қилиш лозимлигини англаб, яна қайта сўради:

– Борасизми?

– Йўқ...

– Ота-онангизга, сўраган дўсту ёронларга нима деб кўяйин?

– Ҳеч нима кўрмадим, денг.

... Фуқаронинг гуноҳларини сўраб Аллоҳга муножот қи-...
... олиб яшамоқни афзал билган бу қаландар киндик қони

тўкилган жойдаги якинларига дуойи жон, дуойи хайр йўлашни унутди...

Шамсибек отга минди...

Абдулваҳоб мунғайганича туриб қолди...

Унинг кўзлари олдини алам тутуни қоплади...

Осмонга тошган булутни шамол ҳайдаб, қуёш юзини очади. Ҳасад ўтидан ўрлаган тутун осон тарқамайди. Осмондаги булутдан ҳаёт томчилари ёғса, ҳасад тутунидан бало дўллари ёғади...

Доруссалтанатдан бироз узоклашишгач, кичик карвонсарой яқинида водий сари йўлга отланаётган карвонга қўшилиб олишди.

Ўттизга яқин туя олдинда узок ва оғир йўл борлигини билгандай вазмин юради. Туялар ҳар оёқ ташлашганида бўйниларидаги кўнғироклар зорли жаранглайди. Туякашлар аҳён-аҳёнда овоз чиқариб қўядилар, гўё бу билан жониворларга ихтиёрлари кимда эканини билдириб қўйгандай бўладилар. Қуёш ўзининг ўтли тиғи билан карвонни эринмай таъкиб этади.

Қамариддин билан Шамсибек тизгинни бўш қўйишган, отлар бошларини эгиб туялар ёнида боришади.

– Ҳалиги телба гадони олиб кетмоқчи эдингизми? – деб сўради Қамариддин.

– Ҳа... Бу аҳволига ачиндим.

– Жуда кўнғилчан одам экансиз. Бу фоний дунёда, айниқса фосикларга яқин борилганда ҳаддан зиёд кўнғилчан бўлиш ҳам ярамайди. Шаҳриёримиз меҳри иссиқлик қилиб, бу девонавашларни эркин қўйдилар. Мана оқибат: улар тухмату иғводан бўшамай қолишди. Султонимизга қарата фасод тошлари отилувига мен чидай олмасман.

Қамариддин шундай деб, қўлини қиличдай сермаб жимиб қолди. Бир неча нафасдан сўнг Шамсибекка қараб, яна сўз очди:

– Аммо ҳазрат шаҳриёримиз муҳтасибни ҳўб мот қилган-да, эшитганингиз бордир?

– Йўқ...

– Ана холос... Ҳаммининг оғзида дув-дув гап-ку? Уч-тўрт ҳафта бурун ҳазрат шаҳриёрга кўшилиб, жума намозини адо этгали Бибиҳоним масжидига бордик. Намоздан сўнг аҳли муслим тарқалиш тадоригида турганида муҳтасиб давлатпаноҳнинг шаънига номуносиб сўзларни айтиб юборди. Бу гапларни эшитиб мени ғазаб олови ўраб олди, кўлим беихтиёр қилич дастасига югурди, ўзимни титроқ босди. Шаҳриёр эса бу гапларга эътибор бермай, итоб ўрнига кулимсираб ўтирибдилар. Муҳтасиб сўзларини тугатгач, ҳазрат шаҳриёр ўринларидан турдилар. Масжид қавми султон ҳозир муҳтасибни жазога тортсалар керак, деган хавотирга тушди. Бироқ давлатпаноҳ барчани лол қолдириб, муҳтасибни саволга тутдилар: «Шундай бир гап эшитдим-ким, пирингиз мартабангизни ҳазрати Мусо алайҳиссалом даражасига қиёслабдилар, шу ростми?» Бу саволга Сайид Ошиқ тасдиқ ишорасини қилгач, шаҳриёр яна сўрадилар:

– Сиз ўзингизни ҳазрати Мусо алайҳиссаломдан устун деб билурмисиз?

– Йўқ, асло!

– Балли. Ҳеч бир мусулмон ўзни пайғамбардан устун тутмас, тенг ҳам қўймас. Энди айтинг-чи, Фиръавн улуғми ёинки менми?

Бу саволдан муҳтасиб пича довдиради. Савол берилган, жавобни султонгина эмас, масжид қавми ҳам кутмоқда эди. Жонини суғуриб олгандай жавоб қилди:

– Сиз...

– Балли. Аллоҳ таоло «Фиръавнга қаттиқ-қаттиқ гап айтма, ҳатто у билан муомалани юмшоқ қил», деб ҳазрати Мусо айлайҳиссаломга фармойиш берганини билармисиз?

– Ҳа...

– У ҳолда сиз айтинг, қавм эшитсин: нима учун ҳазрат Мусо алайҳиссаломдан паст бўлган жанобингиз Фиръавндан баландроқ бўлган каминага бу қадар кўполлик қил-япсиз? Мусулмоннинг мусулмонга кўполлик қилмоғи зулмдир. Аллоҳ таоло ўзига зулмни ҳаром қилгани ҳолда нима сабабдин жанобингиз бу ҳаромдин ўзин тутмас?»

– Султонимизнинг бу танбехларидан сўнг бечора мухтасиб оғиз очолмай қолди. Назаримда, ўша топ-ер ёрилса-ю, жарга кириб кетса, қавм маломатидан осон кутулур эрди. Хар ҳолда мен халойиқ олдида мулзам бўлгандин кўра, ўлимни афзал билурман. Мухтасиб ўша он ақли қосирлигини шундай намоиш этди-кўйди.

Қамариддин яхши ҳамроҳ эди. Шамсибекни зериктирмади. Кези келганда илм бобида ҳам баҳслашди. Бахс унинг мағлубияти билан яқунланганида иягини қашиб, афсус билан кулимсираганича «ёшлгимда илм олишга рағбат қилмаганман-да», деб кўярди. Қамариддин гўзалликлар ва латифаларни нақд этувчи қаламдан фойдаланиш ўрнига сувдек нақшли ханжар ва олов сочувчи қилични ишлатиш, найзабозлик ва қамондан ўқ отиш санъатини ўрганган, чунки чакқонлик билан бел боғлаб, олам очувчи шамшир ишга туширилмаса, билиш мумкинки, мамлакат қалам воситаси ила муҳофазат этилмагай. Султон Улуғбекка тобелик ва итоатқорлик ҳалқасини буйнига осиб, хизматқорлик камарини белга маҳкам боғламиш бўлган Қамариддиннинг мамлакат осойишталиги ва рифоҳияти хусусидаги фикри шундай эди.

Унинг илмдан бебахралиги туғри, айтиш чоғда туғма полвон эканлиги ҳам ҳақиқат. Самарқанднинг манман деган шербилаклари ҳалигача унинг курагини ерга тегиза олмаган эди. Қамариддинни кутариб ерга уриш учун ҳам унча-бунча куч кифоя қилмасди. Агар отга ўтирса, четдан қараган кишига жониворнинг бели синиб тушадигандай қуринади. Қамариддин курашлар, қилич чопишлар ҳақида гапиргудай бўлса, унинг қизиқарли баёни то манзилга етгунларича ҳам тугамаслиги мумкин эди. Лекин пурдил нечундир бу ҳақда гапирмади. Шамсибек бу мавзуда сўз очиши билан гапни буриб юбораверди.

Сойбўйи билан Жиззах оралиғидаги Илонўти деган тор йўлдан ўтаётганларида Қамариддин отни қоятош сари бурди. Шамсибек унинг мақсадини англади. Қамариддин кўрсатмоқчи бўлган қоятошдаги ёзувни ў Самарқанд сари юр-

арконнинг учи ҳазрат шаҳриёрнинг кўлидадирми? Бирор кимса йўлдан тойгудай бўлар бўлса, тортиб-тортиб кўймоклик унинг истаги ила амалга ошилуirmi? Мен-чи? Киндик қоним тўкилган жойни ташлаб, шаҳристонга келмокқа мажбур бўляпман-ку?! Наҳот одамнинг изми ўзида бўлмаса? Одамни боғлаган халқанинг номи «тирикчилик» аталуirmi? Одам шу тирикчилик важҳидан бошқа бир кимсага бўйин эгарми? Онадан туғилган онда гўдакларда фарк йўқдир – яланғоч, бир парча жиш бўлиб туғиладир. Лекин кимнингдир фарзанди зарга ўралса, бошқасиники чурук лахтакка йўргакланур. Нечун шундай? Охир-оқибат лаҳадда ётар чоғларида либосларида фарк бўлмас экан, у ҳолда бир чимдим умрда айри-айри мартабада яшамокликларида қандай маъно бордир? Бу муаммога ҳазрат шаҳриёр ҳам жавоб беролмасалар керак... Ҳар нечукким... фукаронинг барини зарга ўраб бўлмайдир...»

Андижонга яқинлашишгач, катта карвондан ажраб, йўлни боғ кўчага буришди. Қамариддин отдан тушиб, жониворни етаклаб бораверди. Бир маҳал тўхтаб, сал орқароқда келаётган Шамсибекка қаради:

– Ҳов ерда касаба бор кўринадур, – деди у камчин дастаси билан мағриб томонни кўрсатиб.

– Ҳа, бор, – Шамсибек шундай деб ўша томон тикилиб қолди. Ҳали қоронғи тушмай туриб машғалалар ёқилганига ажабланди.

– Тўй бўляптимикин? – Қамариддин машғалалар ёқилганига қараб шундай фикрга келган эди.

– Йўк... тўйда қишлоқ четида тўпланмаслар, машғала ҳам ёқмаслар, куёв бўлмишнинг ҳовлисига гулхан ёқарлар. Машғала ёқилгани бежиз эмасдир, қишлоқ нотинч кўринадир.

– У ҳолда борайлик, четлаб ўтмайлик...

Қамариддин чакконлик билан эгарга ўтириб, отни йўрттириб кетди. Оломон тўпланган беш паҳсалик девор олдига келиб, тизгинни тортдилар. Узоқдан қараганларида деворнинг вазифасини англамаб эдилар, яқин келиб кўришгач,

ташландиқ кўрғоннинг қолдиғи эканин билдилар. Яктаги йиртилган, юзлари калтаклар зарбидан мўматалоқ бўлиб кетган қорувли йигит девор пойида тиз чўкканича бошини эгиб ўтирарди. Юзини дуррачаси билан тўсиб, дир-дир титраганича йиғлаётган қизга дамодам қарайди-ю, далда бера олишга қодир сўз айтолмай, лабини тишлайди. Сал нарида эса катта оқ салла ўраган, узун қора соқолли пакана бир одам ниманидир безовта кутиб, тасбеҳ ўгириб турарди.

Қамариддин отдан тушди, томошаталаб одамлар орасидан ўтиб, «нақиб шу кишидир», деган тахмин билан саллани кишига яқинлашгач, салом берди. Пакана одам унга бошдан-оёқ разм солиб олгач, беписандлик билан алиқ олди.

– Тақсир, бу тўпланишнинг боиси недир? – деб сўради Қамариддин.

– Қишлоқ аҳли гуноҳкорларга жазо бермоқ учун тўпланган.

– Гуноҳкорлар ким, буларми? – деди Қамариддин йигит билан қизга ишора қилиб.

– Ҳа, айна шу бадбахтлар... – деди узун соқолли киши тасбеҳ ўгиришдан тўхтамай.

– Жаройими-недур?

– Буни қишлоқ аҳлидан сўрангиз, – пакана одам нохуш оҳангда шундай дегач, «сиз билан сўзлашмоққа тоқатим йўқ», дегандай бошини буриб олди. Бундан Қамариддин оғриниб кескинроқ оҳангга кўчди:

– Мен сиздан сўрайдирман!

Тасбеҳ ўгираётган киши «астаффируллоҳ» деб пичирлаб чап кўли билан соқолини силади-да, ўгирилиб, Қамариддинга хўмрайди:

– Ўзлари ким бўлурларким, бу қадар қизиқиб қолдилар? Мусофир кўринадилар, шу боис, ҳар нарсани билишга қизиқавермаганлари маъқулмикин, валлоҳи аълам?! Мусофир ўз иззатини билмоғи маъқул.

Қамариддин унинг бу танбеҳидаги заҳарли оҳангни малол олса ҳам ундаги кибрни мулойимлик билан енгмоқчи бўлди:

– Айбга буюрмайдилар, тақсир, биз ҳазрат шахриёрнинг амри олийлари билан Самарқанддин Андижон сари йўл тутганмиз. Бу оломонга кўзимиз тушиб, қишлоқда бир нотинчлик кўринадур, деган гумон ила тўхтаб эдик.

Қамариддин шундай деб яктагининг ич чўнтагидан олмағали руқъани чиқарди. Ўпиб кўзларига суртди, саллали кишига узатди. Пакана кишининг авзойи бирдан ўзгариб, муҳрланган ўрамни эҳтиётлаб олгач, у ҳам ўпиб, кўзларига суртди-да, очиб, ундаги сўзларни ўқимаёқ икки букилиб таъзим қилди. Уларни кузатаётган оломон нима гап бўлганини англамасалар-да, улар ҳам таъзимга берилдилар.

– Биз ожиз бандаларни айбга буюрмайдилар, – деди пакана киши бошини кўтармай.

Ғамбода кишилар орасида турган Шамсибек бу манзарани кўриб кулимсиради. Ёнидаги қариядан аста сўради:

– Буларнинг жаройимлари нима эркан?

– Ажаб айблар кўйиляпти, – деди қария хасратли овозда. – Бу йигит шу музофотнинг паҳлавони эди. Қозикалоннинг жияни ҳам полвон экан, ўтган бозорда бел боғлаб, майдонга тушган экан, уни бир кўтаришдаёқ ерга кўйибди-да! Қозикалоннинг бу курашдан кўп нарса умид қилганини эшитганимиз бор. Пешиндан кейин бу бечораларни ҳайдаб келиб, қийнайдилар.

– Нечун?

– Зинокор, демокдалар, яна дейдиларки, ул никоҳдаги ожиза билан дон олишибди экан.

– Жаройимларини ўзларинг ҳам аниқ билмайсизларми?

– Ҳамманинг оғзида ҳар хил гап. Қай бирига инонмоғимизни билолмай гарангмиз. Аллоҳдан адолат бўлишин тиллашдан ўзга чорамиз йўқдир бизларнинг.

Шамсибек «во ажаб!» деганича оломон орасидан ўтиб бориб, Қамариддинга яқинлашди. Қамариддин унинг маънодор қарашидан бунда қандайдир адолатсизлик зоҳир эканини англаб, катта саллали кишига ўткир нигоҳини қадаб, яна сўради:

– Тақсир, буларнинг жаройими не эканини айтишингизни кутяпман.

– Айбситмайсиз, ҳозир ҳамма гапни бир бошдан баён этурман. Кўриб турганингиз бу нобакор киз чаҳоршанба куни Аҳмадбойваччага никоҳланиб эди. Кеча, тўй арафасида иблисга кул бўлган анави шайтонвачча киз бошин айлантириб, олиб қочмоқни ихтиёр қилибди. Одамлар уларни ушлаб, ҳузуримга келтирдилар. Биз «зинокорлар деворга бостирилсин», деб ҳукм чиқардик.

– Уларни айб устида ушлашибдими? Зинокор эканликларига гувоҳлар борми? – деди Шамсибек унинг гапини бўлиб.

Катта саллалани пакана киши «бунингиз ким бўлди?» дегандай Қамариддинга норози киёфада қаради.

– Тақсир, бу йигит исмлари Шамсибек, ўзлари ҳазрат шахриёрнинг муборак назарлари тушган аҳли илмдан. Ҳазрат шахриёр бу кишини ўз ажнихлари остига олганлар.

Аввалги манзара такрорланди: аввал саллалани киши, сўнг тўпланган оломон Шамсибекка таъзим қилди.

– Аҳмадбойвачча билан никоҳга қизнинг ўзи рози бўлиб эдими? – деб Шамсибек саволига аниқлик киритди.

– Ҳа, мен ўзим гувоҳман.

Шамсибек унинг гапига ишонмай кизга яқинлашиб, сўради:

– Синглим, айтинг-чи, Аҳмадбойвачча никоҳига ўзингиз рози бўлиб эдингизми?

Киз индамади. Кўркув ва даҳшат ҳали ҳам унинг вужудини музлатиб турар эди. Шамсибек уни даҳшат тўридан тортиб олиш мақсадида меҳрибон аканинг овозида деди:

– Айтингиз, синглим, кўркмангиз.

Киз тузокка тушиш хавфидан чўчигандай аста бош чайқади, кейин паст овозда «йўқ» деб қўйди.

– Дадангиз-чи, ўз ихтиёрлари билан ризо бўлганмилар?

– Қарзлари эвазига...

Яна бошқа сўз айтмоққа титроқ лабларнинг қуввати етмади. Шамсибек бу жавобдан қаноатланиб, изига қайтди.

– Тақсир, ожизанинг ризолигисиз ўқилган никоҳ инобатга ўтадирми? Отасининг ризолиги ҳам ҳолисаниллоҳ

бўлмаса-чи? Бу никоҳ шариатга хилоф эмасдир? – деб сўради катта саллали кишидан.

– Хилоф эмасдир. Биринчи никоҳда қизнинг ризолигин олмоқ шарт эмасдир, отаси ёинки васийси ризо бўлса басдир. Ҳамонки қизнинг отаси ризолик бермиш экан, никоҳга шубҳа билан қарамоклик макруҳдир. Сизнинг шубҳангиз ўринли бўлгани ҳолда, бу нобакорларнинг ҳаракатини нима деб баҳоламоқ керак?

– Айбларидан ўтмоқлик мумкин эмасми? Ёш умрларини ҳазон қилмоқ ҳам гуноҳи азим саналур?

– У ҳолда динимиз поклигини қай ҳолда сақламоқ керак? Бандаларни зинодан қандай қайтармоқ лозим? – деди саллали киши норозилигини яширмай.

– Адолат йўли билан... – Шамсибек шундай деб у кишига синовчан тикилди: – Тақсир, ўзлари буларни зинокор деб ҳисоблайдиларми?

– Айни рост. Иккови белига қадар кўмилиб, сўнг устларига кўриб турганингиз девор йикитилур. Зинокорлар шундай ўлим топгайлар.

– Тақсир, ҳукмингиз шариатга андак хилоф эмасми?

– Бизнинг кўлимиз шариат ҳукмида қатъийдур!

– Агар малол олмасангиз, шариат ҳукмига доир бир-икки саволни сўрасам... – Шамсибек шундай деб Қамариддинга бир қараб олди. Айни нафасда саллали киши ҳам «бу йигит ҳаддидан ошмаяптими?» деган маънода Қамариддинга норози киёфада қаради. Қамариддин бу нигоҳни сезмагандай, Шамсибекка «сўрайверинг», дегандай имлаб кўйди.

– Тақсир, маълумингизким, шафиъул-Музнибин Расулуллоҳ саллолоху алайҳи васаллам бир одамни зинода айблаб ражмга буюрмоқдин аввал обдан сўраб-суриштирганлар. Бу хусусдаги шарафли ҳадисларни сизга эслатмоқнинг зарурати йўқдур. Бу бандаларнинг зино қилганлари, яъниким, шаҳватларини ҳаром йўл ила қондирганларига гувоҳларингиз борми?

– Бор, – саллала киши ишонч билан шундай дегач, сал нарида турган икки йигитни имлаб, ёнига чорлади. – Гувоҳлар – шулар.

Шамсибек яқинлашган йигитларнинг саломларига алик олгач, яна саллала кишига юзланди:

– Таксир, гувоҳлик учун тўрт одил мусулмон эр лозим-лигин унутганингиз йўқтур?

Саллала киши жавобдан бўйин товлаб, назарини олиб қочгач, Шамсибек йигитларга юзланди:

– Сизлар бунларни қандайин шармандали ҳолда кўрдингиз?

Йигитлар «ким аввал жавоб беради?» дегандек, бир-бирларига қараб олишгач, мўйлови ўсиб тепа лабини босаётган йигит ўзига ҳам ишонмаган тарзда гап бошлади:

– Бой отам буюрдиларки... никоҳларига олганларини бир боши бузук олиб қочган экан... «Қувинглар», дедилар. Кейин «ушланг, ушлаган ерингизда ўлдилинг», деб буюрдилар. Омма биз ўлдирадигон жаллод эмасмиз. Буларни ўш йўлида тутдигу, изларига қайтардик.

– Шу холосми? – деб сўради Шамсибек.

– Ҳа, шу холос, – деди иккинчи йигит шеригини қувватлаб.

– Сизлар кўрганингизда булар қай ҳолатда эдилар?

– Қиз от устида... бу йигит пастда... жиловни ушлаб олган эди.

– Демак, буларни шармандали ҳолатда кўрмадингизми?

– Ие, таксир, саволингиз жуда қизиқ-ку? Куппа-кундузи, яна одамлар ўтиб турувчи йўлда...

– Шу гапларингизни бу таксиримга ҳам айтдингизми?

– Йўқ, булар сўрашмади, биз айтмадик.

Шамсибек «сизларга ижозат», дегач, йигитлар орқага қайтиб, осон қутулганларига шукр қилиб, оломон даврасига қўшилдилар. Шамсибек эса Қамариддинга «ҳали масала тўла ҳал этилмади», дегандай маънодор қараб қўйиб, саллала кишига юзланди.

– Тақсир, энди зинокор деяётганингиз йигитни чорланг-чи, бу ҳукмда гуноҳкорнинг икрори ҳам даркор бўлур.

– Саллали кишининг ишораси билан йигитни бошлаб келдилар. У Аллоҳнинг номини зикр этгани ҳолда қасам ичиб, кўйилмиш айбни инкор этгач, Шамсибек яна саллали кишига муурожаат қилди.

– Тақсир, аввало шуки, буларнинг зинокор эканликлари тасдиқ топмади. Яна шуки, йигит уйланмаган, қизнинг никоҳи эса шубҳали, аввали – унинг никоҳга ризолиги йўқдир, сўнг эса никоҳлангани билан эр-хотин сифатида яшаманган, демакким, у ҳам оиласиз мақомидадир. Шундоқ экан, улар зинокор бўлган тақдирларида ҳам, сиз лозим топганингиз ҳукм – белга қадар кўмиб, сўнгра устларидан деворга бос-тирмоқлик буларга эмас, бесоқолбозларга хоссатандир. Лут алайҳиссаломнинг лаънатланмиш қавмига Аллоҳ томонидан юборилган жазога кўра, шариатимиз ҳам айби исбот топган зинокорларни шунга муносиб топганлар. Яна шуки, булар ғўрлик қилиб номаъқул йўлга киришга уринибдиларким, бунга жазо – таъзирдир, ўн дарра кифоядир.

Қамариддин Шамсибекнинг бу мантиқий таҳлилига қойил қолиб, «Жавоби не бўлур экан?» деган маънода пакана кишига қаради. Саллали киши жавоб бермай, тасбеҳи доналарини айлантиравергач, Шамсибек Қамариддиннинг кулоғига пичирлади. Қамариддин ҳамроҳига ажабланиб қаради-да, сўнг саллали кишига юзланиб:

– Тақсир, бу йигит пурдил эмиш, шу ростми? – деб сўради.

– Ҳа, бу иблисда филнинг кучи бор, – деди саллали киши ғазабини яширишга уриниб.

– У ҳолда мен уни синаб кўрайин. Мен ҳазрат шаҳриёримиз амрларига кўра, пурдил йигитларни тўплаб юриб эдим. Агар чиндан ҳам филнинг кучи бўлса, сарой хизматига олинур.

– Ихтиёрингиз, – деди саллали киши ночор оҳангда.

– Йигитга оғирлик қилмасмикин, анча азоб чеккан, – деди Шамсибек.

– Пурдил азоб не эканин билмас, – Қамариддин кескин охангда шундай деб йигитга яқинлашди: – Бел олишмоққа чоғингиз борми?

Йигит Қамариддинга бургутқараш қилди. Қўл-оёқлари ечиб қўйилгач, билакларини укалаб чигилни ёзган бўлди.

– Қийик беринглар! – деди кимдир.

Кимдир белдаги қийикни ечиб узатди. Йигит шошилмай, белини маҳкам боғлаб, Қамариддинга рўпара бўлди. Шамсибек шундагина унинг Қамариддиндан кам эмаслигини сезди.

Қамариддин харифини бир неча муддат бўш қўйди. Йигит ҳам шошилмади. Икковлари бир-бирларининг бел-боғларидан маҳкам ушлаганларича бир ерда айланишар, гўё даст кўтариб ерга урмоқ учун фурсат пойлашарди. Майдончага яқинлашиб давра ҳосил қилган одамлар бир неча дақиқа аввалги ташвишли ҳолатни унутишган, энди барчанинг эътибори ўртадаги курашчиларда эди. Икки полвоннинг олишуви катта тўйлар ёки бўлак маросимларда бўлгувчи курашга ўхшамасди. Одамлар «Қани, кўтар энди!», «Бўш келма, азамат!», «Ҳа баракалла, устозингга балли!» деб кичкиришмас, қувонишмас, баҳслашишмас эди. Кураш осойишта бошланиб, осойишта давом этарди. Халойик бу курашнинг нима сабабдан бошланганидан, ғолибни нималар кутишидан беҳабар эди.

Қамариддин уч-тўрт айлангач, йигитни ўзига тортди. Йигит хушёр эди – бели букилмади. Шунда Қамариддин даҳанини йигитнинг елкасига қаттиқ тираб, унинг белини бор кучи билан қисди. Бел букилмади. Қамариддин энди йигитнинг оёғини бироз бўлса-да, ердан узиб, ёнбошга олмоқчи бўлди. Йигит гўё заранг дарахт каби эди, Қамариддиннинг усули бу сафар ҳам иш бермади. Қамариддин энди курашга астойдил берилган, йигит эса унга жавоб қилишга шошилмасди. Бу орада давранинг осойишталиги бузилди, айрим бетоқатлар «Нега қараб турибсан!» деб бақира бошлашди.

Бошини Қамариддиннинг елкасига тираб олган йигит яланг оёқлари билан ерни пайпаслагандай бўлди. Сўнг бир

нафас ҳаракатдан тўхтади. Қамариддин унинг ҳамлага тайёрланаётганини сизди. Ҳамлага вақтида жавоб бермоқ учун диққатини тўшлади. Дарҳақиқат, кейинги нафасда йигит куч ишлатди. Бироқ Қамариддиннинг бели букилмади. Шунда йигит ўзини хиёл орқага ташлади-да, ҳарифини айлантирмоқчи бўлди. Эплай олмади. Бундан давранинг ҳаяжони ортди. Йигитга куюнганлар энди унга далда бера бошладилар. Курашчилар бир-бирларини дамодам тортиб-тортиб қўйиб, айланганларича майдонни халқадай ўраб турганларга яқинлашишди. Одамлар шошганларича тисландилар. Шу дамда йигит ўнг оёғини Қамариддин сари ташлаб унга яқинлашди-да, қаттиқ куч билан силтаб ўзига тортди. Бу сафар Қамариддиннинг бели бу силтовга дош бера олмади. Шунда йигит «ё пирим!» деб ҳайқирганича уни даст кўтарди. Оломон кувончдан қичқириб юборди. Қамариддин йигит қўлида – қаршилик кўрсатишга ожиз эди. У ерга қаттиқ урилишини кутди. Лекин йигит ёнбошга ҳам олмади. Майиб қилиб қўйишдан эҳтиётлагандай ҳарифини аста ерга қўйди. Полвонлар орасида бундай тантиликни фақат ўзига ишонганлар қила олади. Қамариддин йигитга тан бериб, уни бағрига босди. Йигит унинг бағридан бўшагач, «жазоларингга тайёрман, мен марҳамат тиламайман», дегандай мағрур юриб, аввалги жойига – қиз ёнига қайтди.

– Масала ҳал, – деди Қамариддин саллали кишига қараб. – Мен бу пурдилни ҳазрат шаҳриёр ихтиёрларига олиб кетурман.

– Мен шариат ҳукмини буза олмайдирман. Ҳукмга аҳли ислом гувоҳ бўлган.

– Шундайинми? – Қамариддин унинг қайсарлигидан ранжиса-да, бошқа гап айтмай, оломонга юзланди: – Азиз фуқаро! – деди баланд овозда. – Булар ўз жигарбандларинг экан. Ғўр эканларки, гуноҳ қилибдилар. Айбларидан ўтса бўлурми?

Ҳар томондан «бўлади, айбидан ўтинг», деган овозлар келди.

– Ана тақсир, шариатга мос келмайдиган ҳукмингизнинг бекор бўлмоғига аҳли ислом рози, – деди Қамариддин. Шамсибек уни қўллади:

– Аллоҳ самиййул алийм – ҳар нарсани кўриб, билиб тургувчи буюк зот, айбсиз бандаларини ўзи ҳимоя қилади. Тавбаларни қабул қилишга ваъдаси бор Аллоҳ кичик бир гуноҳни кечар бўлса, сизнинг қайсарлигингиз ноўриндир. Билъақс, ҳукми ўз оғзингиз билан бекор қилар экансиз, ҳазрат шаҳриёрнинг марҳаматларидан баҳраманд бўлмоғингизга мана, биз кафил.

Шаҳриёрнинг марҳаматларини эшитгач, саллали киши тасбеҳ тутган қўлини баланд кўтариб:

– Гуноҳлари бўлса, Қиёматда Тангри таоло олдида ўзлари ҳисоб бергайлар! – деди.

Оломон аста тарқала бошлади. Қиз билан йигит олдига ҳеч ким яқинлашмади. Гарчи ҳукм бекор қилинган бўлса-да, катта саллали пакана одамнинг норизо назарига тушиб қолишдан ҳайиқдилар. Шамсибек ҳукм бекор қилингани ҳамон тўдадан ота-оналарнинг отилиб чиқиб, фарзандлари томон интилишини кутган эди. Лекин бундай бўлмади. Катта саллали киши таъзим билан Қамариддинга юзланди:

– Тақсир, қадам ранжида қилиб, ғариб кулбамизни чароғон этсангиз, хизматингизда бўлсак, – деди тавозу билан.

– Куллуқ, – деди Қамариддин бу таклифга жавобан энгил таъзим қилиб, – марҳаматингиздан бошимиз кўкка етди. Бу кеч манзилимизга етиб олишимиз лозим. Қўниб ўтарга фурсатимиз йўқ.

Яна бир қанча мулозаматлардан сўнг катта саллали киши ва унинг яқинлари ҳам қишлоқ томон йўл олдилар. Улар майдондан узоқлашишгач, дарахтзор томонда турган аёл ва икки мўйсафид гуноҳи азимда айбланган ёшларга яқинлашишга журъат этишди. Қиз юзини девор томон ўтириб, йигит эса бошини қуйи эгиб ўтирарди. Аёл қизнинг бошига юпқа қора тўн ёпди. Мўйсафидлар йигитни қўлтиғидан олишди. Қамариддин билан Шамсибек уларга яқинла-

шишгач, йигит кўлини кўксига қўйди-да, мағрур бошини эгди. Унинг бу таъзимида мағлублик нишонаси йўқ эди.

– Куллуқ, тақсир, – деди йўғон овозда.

– Сизлар ҳар нечук бу ғўрларнинг волидларидирсизлар? – деди Қамариддин мўйсафидларга юзланиб.

– Йўқ, тақсир, – деди қариялардан бири, – кўриб турганингиз бу йигит бизникида кўноқ эди. Жойи жаннатдан бўлгур отаси биз билан улфат эди. Кўриб турганингиз бу ожиза аҳли аёлимиздир.

– Қизнинг волидайни нечук кўринмайдир?

– Тақсир, улар бу воқеани шармандалиқ деб билиб, қизларини оқ қилганлар.

– Исми насабинг нима? – деб сўради Қамариддин йигитдан.

– Ғанимурад Тўхтамурод ўғли, – деди қария йигитнинг ўрнига жавоб бериб.

– Ғаниполвон, тонгга қадар йўл ҳозирлигини кўриб қўй. Бомдоддан сўнг йўлга чиқамиз, – Қамариддин шундай деб қарорини маълум қилгач, Шамсибекдан сўради: – Карвонсаройга ҳали кўп юрамизми?

– Ҳа, хийла бор.

– Тақсир, – деди гапга аралашмай, кўл қовушириб турган қария, – айбга буюрмайдилар, биз ғарибларга илтифот кўрсатиб, кўнглимизни тоғдай кўтардингизлар. Карвонсарой хийла узокда. Шу боисдан яна марҳаматларингни аямай, бизга кўноқ бўлсалар. Боримизни баҳам кўрсак.

– Бажонидил. Аммо сизларни безовталаб қўймасак эди...

– Камбағалнинг уйи тор бўлса ҳам кўнгли кенг, тақсирим.

Ортиқча мулозаматга тоқати бўлмагани сабабли Қамариддин бу таклифни дарров қабул қилди. Қишлоққа етиб, чоғроқ ҳовлига киришди. Меҳмонлар учун қора чирок ёниб турган, қизил шолча солинган уйга жой қилинди. Меҳмонларнинг бу хонадонга кўноқ бўлганларидан хабар топган қишлоқ аҳли бирин-сирин тўплана бошлади. Қўй сўйилди.

Афтидан уй эгасининг кўни-кўшнилари ҳам марҳаматли меҳмонларнинг ташрифидан қувонишиб, топган-тутганларини олиб чиқишган эди.

Уй эгаси ташқарига йўналиб, холи қолишлари билан Шамсибек ҳамроҳидан: «Таксирнинг таклифини нечуг ерда қолдирдингиз?» – деб сўради.

– У ҳам Сайид Ошиққа ўхшаган бир одам-да, сўзи ширину тилида заҳар бор. Кўнгли эса қорадир. Риё билан берган бир бурда нонини мен ғазм қила олмасман.

– Ҳаракатингиздан шундайдир, деб тахмин қилиб эдим, тўғри чиқди, – деди Шамсибек қулимсираб. Кейин эшик оғзида кўринган мўйсафидга қараб: «Эшигингизда тўй бўлиб кетди, шекилли?» – деди.

– Албатта, албатта, сизлардек табаррук зотлар келадилару, тўй бўлмайdimи?

– Сиз Ғаниполвонга волид ўрнида экансиз, шу издиҳомни унинг тўйига айлантурсак, ажаб иш бўлурмикин? – деди Қамариддин айёрона жилмайиб.

– Ажиб... Ажиб, – деди қария қувониб. – Агар Ғанижонни олиб кетмоқлик фикрида собит экансиз, тўйини кўриб қолсак...

– Имом хатибни чакираверинг, – деди Қамариддин унинг сўзини бўлиб, – никоҳ ўқиб қўйсун.

– Таксир, ўзлари мулло кўринадилар, – деди қария Шамсибекка мурожаат этиб. – Агар малол келмаса, никоҳни ўзингиз ўқиб қўйсангиз. Масжидимиз имоми бунга журъат этолмас.

Шамсибек бу кутилмаган таклифдан гангиб қолди. Дарров жавоб бермади. Унинг бу ҳолатидан ажабланган Қамариддин бетокатланди.

– Айни онда мен ҳам журъат эта олмасман, – деди Шамсибек афсусли оҳангда.

– Сабаб? – деди Қамариддин.

– Бу ҳолатда никоҳ ўқимоклик сизлар ўйлаганчалик осон эмасдир. Майдонда эканимизда кизнинг ризолигисиз ўқилган никоҳнинг кучи йўқ, дейишимдан мақсад, уни

Ўлим жазосидан кутқариб қолмоқлик эди. Аслан, ўқилмиш никоҳ ҳалол, деб даъво қилмоқликка уларнинг асослари бор эрди. Айрим фикхий масалаларни ечишга каминанинг ақли қосирлик қилиб қоладир. Хусусан, бу масалада... Эҳтимол, никоҳига олмиш одам бу ожизани талоқ қилса...

– Муаммо шунинг ўзигинами? Ўша одамни олдириб келтирайинми? Эл олдида талоқни тилга олсинму?

– Таксир, олиб келтиришнинг ҳожати йўқдир, – деди қария, – Аҳмадбойвачча қизнинг қочганини эшитибок, «бу бузук менга ҳаром, талоқ қўйдим», деганини эшитганлар бор.

– Ана, йўл очик экан-ку?

– Идда-чи? Талоқдан сўнг бир юз йигирма кун никоҳга ижозат йўқ.

– Никоҳ ўқилгани билан улар бирга яшашмаган?

– Таксир, айтганимдай бу масалаларни мен ечолмайман. Энг маъқули... сабр қилганимиз маъқул. Икки ёшга саодат эшигини очамиз, деб фитна-ю фасодлар қопқасин очиб қўймайлик. Яна... Андижон қозисининг бу масаладаги фатвосини олайлик-да, қайтар маҳали бир ақллашайлик. Унга қадар Ғаниполвон шу ерда қизга номаҳрам мақомида тура турсинлар.

Қамариддин билан қария бир-бирларига савол назари билан қараб олишгач, бу маслаҳатни маъқул топдилар. Никоҳ хусусида бошқа сўз очилмади. Мехмонлар шарафига бошланган зиёфат охирлаб, одамлар тарқалишгач, Қамариддиннинг ихтиёри билан ўрик дарахти панасидаги супага ўрин-қўрпа солинди. Қария ўзи учун супанинг четига якандоз солди.

– Ғаниполвоннинг волидларидан жой қолмаган эдимми? – деб сўради Шамсибек ётар чоғида.

– Э, таксир, бунинг тарихи узун, – деди қария якандозга омонат ўтириб. – Ғанижоннинг дадалари ҳам ном чиқозғон полвон эдилар. Эс-эс биламан, ҳатто буваларининг ҳам кураги ерга тегмаган. Тўхтамурод полвон кураш тушармиш деса, музофотнинг одамлари ёғилиб келар эди. Мард одам эди, омма! Ҳарифига сира шикаст етказмас эди-да...

Бу гапни эшитган Қамариддин майдондаги воқеани кўз олдига келтириб бир қимирлаб олди. Мўйсафид унинг холатини сезмай ҳикоясини давом эттирди:

– Бир кунни денг, шу Аҳмадбойваччани дадалари хатна қилдирган кунлари эди шекилли, улоқ бердилар. Тўйнинг дабдабаси-ю шухрати музофотга тарқалсин, деган ниятда энг зўр полвонларни ҳам чорлаган эканлар. Катта кураш бўлди. Тўхтамурод ўртага тушмай, ёнимизда жилмайиб туравердилар. Қарасак, курашга тушгилари йўқ. Полвонлар ҳам, одамлар ҳам шу кишига ажабланиб қарашади. Охири бойбуванинг ўзлари, майдонга туш, деб буюрдилар. «Айб-ситманг, бойбува, бугун тушолмайман», дедилар Тўхтамурод. Шунда бойбува кишининг иззат-нафсига тегадағон хунук сўзларни айтиб юбордилар. Тўхтамуроднинг ҳамиятлари кучли эди. Белбоғни маҳкам боғлаб, ўртага чиқдилар. Икки-уч айлантиришда давранинг зўри бўлиб турган полвоннинг курагини ер тишлатиб, белбоғни ечиб, елкага ташладилар-у, совринни ҳам олмай кетвордилар. Орқаларидан бордик. Курашга тушмай турганларининг боисини сўрадик. Тўхтамурод тўнни ечиб, ятакларини кўтардилар. Белларига денг, ёнғоқдай келадиган иккита чипқон чиккан экан... Биз тўйга қайтдик. Полвоннинг совринни олмагани бойбувага малол келибди. «Мени менсимади», деб оғринибдилар. Кечаси полвонларни сархуш қилиб, Тўхтамуродга юборибдилар. Номардлар денг, у кишини аямай дўппослабдилар. Эрталаб борсак, Тўхтамуроднинг бошлари ёрилган, қўллари синган. Тўхтамурод нима бўлганини айтиб ўтирмадилар-у, «Энди бу кишлоқдан бош олиб кетмасам бўлмас, шахристонга бораман», деб қарор қилдилар. Уч-тўрт кундан сўнг кўч-кўронларини аравага ортиб бердик. Тўхтамуроднинг иссиқлари баланд, кўзлари киртайган эди, сиҳатингиз маромига тушгунча шошилманг, десак ҳам кўнмадилар. Аравага завжалари билан Ғанижонни чиқариб ўзлари отни етаклаб пиёда йўлга тушдилар. Ашинда Ғанижон атак-чечак қиладағон ёшда эди. У кишидан ўн олти, ё ўн етти йил дарак бўлмади. Ўтган қовун пишигида Ғани-

жон келдилар. Эски аравада волидалари хаста ётибдилар экан. Марғилондаги бир курашда Тўхтамуроднинг беллари қаттиқ лат еб, шу хасталик сабаб бўлибдию, қазо қилибдилар. Ғанижоннинг волидалари уч кундан кейин омонатларини топширдилар. Тўхтамурод қишлоқдан чиқиб кетгач, уларнинг эшикларини Аҳмадбойвачча ўзининг мулкига қўшиб оған эди. Ғанижон таллашиб ўлтирмадилар. Бизникига кўноқ бўлдилар. Мархумани ҳам шу эшикдан чиқардик...

Ҳовли ўртасида ёқилган гулхан аста-аста ўчиб борди. Бир-икки учкун сачрагач, қизил чўғ ҳам сўна бошлади. Сачраган учкунлар худди юлдузга айланишга шайлангандай кўкка сапчиди, лекин ердан бир қулоч узилмай енгил қулга айланиб, заминга кўнди. Борлиқ қоронғилик бағрига сингди. Анчагача ухломмаган Шамсибек қишлоқ осудалигини бузаётган итларнинг хуришига қулоқ солиб ётиб, кўзи илинганини сезмади.

Бомдодга туришганда қария сафар жабдуқларини тайёрлаб қўйганди. Нонуштадан сўнг отларни етаклаб кўчага чиқдилар.

– Манзилингиз Андижонми, тақсир? – деб сўради қария.

– Андижондан беш фарсах йўл. Булоқбоши деган қишлоқ, – деди Шамсибек.

Хайр-хўшлашиб, қишлоқ аҳлининг дуосини олиб йўлга тушдилар. Бир-бирига кўнгил қўйган қиз билан йигитнинг жонини асраб қолганларидан икковлари ҳам хурсанд эдилар.

ИЖРО ЭТИЛГАН ҲУКМ

Андижонга оқшом қўна бошлаган маҳалда кириб бордилар. Тунни қарвонсаройда ўтказиб, вилоят подшоҳининг хузурига қайтар маҳали кирармиз, деган қарор билан тонгда Булоқбошини қоралаб, отларга енгил қамчи босдилар. Адирга яқинлашганларида Қамариддин жиловни тортди.

- Ҳеч нарса ўзгармабди, – деди у атрофга назар ташлаб.
- Бу ерларга илгари ҳам назарингиз тушиб эдимиз? – деди Шамсибек унинг ёнида тўхтаб.
- Тавбалари қабул бўлгур падари бузрукворим шу ерларда шаҳид бўлганлар.
- Қайси мухорабада шаҳид бўлиб эдилар?
- Солномачилар бу мухорабани тарих саккиз юз ўн еттинчи йилнинг муҳаррамаси деб зикр этганлар. Мен у дамлар норасида эрдим. Падари бузрукворим мени ўзлари билан бирга олиб юрар эрдилар. Ҳазрат шахриёримиз мирзо Амирак Аҳмад устига кўшин тортиб эканлар. Аҳси қалъасининг мухосара қилинганининг шоҳиди бўлиб эдим. Аҳси менинг кўзим тушган қалъалар ичинда энг маҳобатлиси эди. «Қалъа мезаналаридан фалак бошоқларини⁹ термоқ мумкин, ундан арши аъзам элининг¹⁰ ғулғуласи эшитилур», дейилмиш таърифлар кўп маротаба қулоғимга кирган. Ҳазрат шахриёримизнинг ғалабаёр лашкари қалъани эгаллагач, амирлар ва ҳукмфармолар мавқеъ ва мансабларига яраша қимматбаҳо саруполар, мурассаъ шамшир ва ханжарлар, тилло ва кумуш камар, мурассаъ эгар-жабдук урилмиш арғумоклар, нақдиналар ила суюрғол йўсининда сийланишгач, онҳазрат раиятга тинчлик майдони ва омонлик маконидан ўрин бериб, Андижон сари йўл олдилар. Мирзо Амирак Аҳмад давлатпаноҳнинг қаҳридан кўркиб, тоғлардан макон топиб эркан. Ҳазрат шахриёримиз амир Мусако ихтиёрлари билан амир Муҳаммад Тобонларни аёллатни¹¹ идора этмоққа тайинлаб, Самарқандга қайтдилар. Падари бузургворим амир Мусако ихтиёрлари билан ул зотнинг хизматида қолдилар. Ой ораламай, мирзо Амирак Аҳмад Андижонга яна юриш қилибдир. Амирлар раиятга озор бермаслик қасдида шаҳардан ташқарига чиқдилар. Падари бузургворим мухораба майдонидан омон қайтмадилар. Мирзо Амирак Аҳмад амирларни ҳам қатлга етка-

⁹ Юлдузлар

¹⁰ Фаришталар

¹¹ Вилоят

зибди. Аммо амир Рустам Андижонни мирзога бермай, бизни ҳам омон сақлаб қолган эди.

– Бу воқеалардан менинг-да хабарим бордир. Шаҳидларни дафн этмоққа қабристон торли қилди, деган гапларни ҳам эшитганим бор. Биз бу фожианинг фаҳмига кўпам етмас эдик. Ўликдан кўрқар эдик.

Қамариддин отни ниқтади.

– Падари бузургворим жасадларини менга кўрсатишган. Бошларидан қилич еган эканлар. Минг қатла шукрларким, султонимиз бесабаб қилич суғурмайдилар. Падари бузургворим «Мирзода соҳибқирони акбарнинг жангаралиқ расми кўринмайдур», деб айтардилар.

Қамариддин энди Улуғбекнинг юришлари ва ҳимматлари ҳақида сўзлаб борарди. Улар жиловни бўш кўйишган, отлар адир йўлларида кўп маротаба юриб ўрганиб қолгандек, аста юрардилар. Адирдан ошиб ўтилгач, узокда дарахтларга бурканган қишлоқ кўринди. Ҳамроҳининг гапларини эшитиб келаётган Шамсибек унинг сўзини беихтиёр бўлди:

– Ана, келдик, – деди у ички бир ҳаяжон билан. Қамариддин унга қараб кулимсиради:

– Жаннатгами? – деди ҳазил оҳангида.

– Жаннат деб атамоққа арзимайдими? – деди Шамсибек қувлик билан.

– Бундай жойларни «жаннатнинг сояси» деб аташларини биламан.

Ҳамроҳининг уйга ошиқаётганини сезган Қамариддин отни тезлатди.

Кун чошгоҳдан ўтган, қишлоқ сокин эди. Чуғурчуқларнинг чирқиллаши, тартаракларнинг овозларигина баланд ишқомлар орасида одамлар борлигидан дарак беради. Шамсибек отни ўзи яшайдиган уй томон бурди. Офтобда қизиб, билқиллаб турган тупрокни от туёқлари аёвсиз тўзитади. Қамариддин ҳовлиларни шийпон каби тўсиб турган ишқомлардан кўз узмайди. Яна хиёл юришгач, чоғроқ ялангликка чиқишди. Майдонча ўртасида булоқ қайнаб

турар, сув илдиз каби таралган ариқчаларга тарқаб, қуёш нурида жимир-жимир қилиб оқарди. Булоқ бўйида икки бола лойдан қубба ясаб ўйнар, сочларини майда ўриб, пилик тақиб олган беш-олти қизалоқ эса қўл ушлашиб чуғурлашишарди:

*Читтогулу читтогул,
Этагингга чит босай:
Қўлим қўлбоғда,
Белим белбоғда,
Ҳа-ю, читтогул,
Ҳа-ю, читтогул...*

Шамсибек уларга кулиб қаради-ю, отдан тушиб рўпарадаги эшикни итарди. Очилмагач, қамчинининг дастаси билан тақиллатди.

– Атта ҳич ким йўқ, – деди қубба ясаётган бола, лой қўлини иштонига артиб.

– Қаерга кетишди? – деб сўради Шамсибек, унга ажабланиб қараб.

Бола «билмасам» дегандай елка қисиб, бурнини тортиб қўйди. Шамсибек унга яқинлашиб сўради:

– Эшикларингда ким бор?

– Бувим...

– Даданг-чи?

Бола яна елка қисди.

– Югур, бувингга айт: Шамсибек акам келибдилар, дегин-чи.

Дам ўтмай ён эшик орқасида шарпа сезилди. Кейин аёл кишининг синиқ овози эшитилди:

– Келинг, эсон-омон қайтдингизми?

– Ассалому алайкум, буча¹², соғ-омонмисиз, акам саломатмилар? Бизникилардан хабарингиз йўқми?

– Улар сиздан кейиноқ Ширмонбулоққа кўчишдилар. Дадангизнинг бўлалари олиб кетдилар.

– Нимага?

¹² Кичик буви, кичик ая – ҳурмат маъносида.

– Невлай... Сизни «жодугар, кофир» деган гап тарқалиб қолди. Қайин отангизни Андижонга олиб кетишибди, деб эшитаман.

Шамсибек бу янгиликдан тамоман гангиб, яна сўради:

– Нимага?

– Невлай... Акангиз гапирмайдилар. Қўшнилар ай-тишяптики, қайин отангиз энди Андижонда хизмат қилар эмишлар. Подшоҳдан шунақа амр бўлганмиш. Меҳмонингиз борга ўхшайди, меҳмонхонга кира турунглар, акангиз ҳали-замон келиб қоладилар.

– Куллуқ, буча. Ширмонбулоққа чиқа қолайлик.

Қамариддин гапларни эшитиб турган эди. Шунинг учун индамай Шамсибекка эргашди. Бу сафар отларини етаклаб, тупрок йўлдан пиёда боришди. Тупрокнинг иссиғи этикдан ўтиб, оёққа нохуш илиқлик берди. Уларнинг ортидан бир зумгина қараб қолган қизалоқлар яна ўйинларини бошладилар:

*Бойчечагим ҳиллолик,
Ҳамён-ҳамён тиллолик.
Бойчечагим бонаси, бонаси,
Қўлогиди донаси, донаси.
Олай деса, вой ўлай,
Югуриб чиқди онаси, онаси...*

Қамариддин орқасига ўгирилиб қизалоқлар томон қаради:

– Ҳақ таолонинг қудратини қаранг, одамзотга шунча ташвиш билан бирга, кўзлари қувонсин деб ажойиб неъматлар ҳам берган-а. Бу неъматларнинг одамзот билан иши йўқ, одам ўляптими, қоляптими, барибир, ёғилаверади...

Шамсибек унинг бу гапларини эътиборсизлик билан тинглаб, худди ўзига ўзи сўзлагандай паст овозда деди:

– Ҳа... бойчечакка етган етади, етмаган йўқ.

Дала ёқалаб кетган йўлга чиқишгач, отга минишди. Ярим йиғоч йўл юриб, яна жаннатмонанд кишлокка кириб боришди. Бир арава сиққули тор, айланма кўчалардан тез

ўтишди. Шамсибек бир эшик яқинида жиловни тортиб, узангига оёқ тираб турди-да, бўй чўзиб девор оша ичкарига каради. Пешайвонда эмаклар юрган ўғлини, унга ҳай-ҳайлаб турган онасини кўрди-ю, кўнгли тинчиб бетларига қизиллик югурди. Отдан чакқонлик билан тушиб, камчи дастаси билан эшикни тақиллатган бўлди-да, ичкаридан жавоб кутмаёқ остона ҳатлади. Камариддин уларнинг сўрашиб олишларини, аёлларнинг ичкари ҳовлига ўтишларини кутиб кўчада қолди.

Шамсибекнинг дадаси бир юмуш билан Ўшга тушган экан, икки кундан сўнг қайтди. Шамсибек шундан кейингина шаҳриёрнинг амрини бажо келтириб, Самарқандга кўчиши лозим эканини оила аҳлига маълум қилди. Исмоилбек мошгурунч бўлиб қолган бир тутам соқолини силай туриб, аста хўрсинди:

– Султон Улуғбек шундай бўларин ихтиёр этган бўлсалар, биз нима дердик, «Аллоҳим, ўзинг паноҳингда асра!» деб дуо қилиб қолишдан ўзга чорамиз йўқ.

– Ҳаммамиз бирга борсак-чи, – деди Шамсибек, ризолик жавобига умид қилиб.

Исмоилбек кулимсираб бош чайқади:

– Султонга сиз кераксиз, бизлардан не наф бўлур?

– Ҳар нечук...

– Йўқ, ўғлим, шунча ташвиш бизларга етиб-ортяпти. Дарахтни қариганда янги жойга кўчириб ўтказсангиз тутмайди. Укангиз таҳсилни яримлатди. Ҳали замон бағримизга кайтади, орзу-ҳавасга етишимизга оз қолди.

– Укам доруссалтанада таҳсил олса, деб эдим.

– Самарқандга борди нимаю, Андижонда таҳсил кўрди нима? Барибир эмасми? Қайнатангиз энг баобрў мударрисларга ҳам дарс бера оладиган илмга эгалар. Мана ўзингиз, у мухтарам зотдан илм олиб кам бўлмадингиз-ку! Ана, қаранг, мадраса тупроғини яламай туриб, султон назарига тушдингиз. Мадрасага борган Абдулвахоб нима қаромат кўрсатяпти? Одамлар «таҳсилдан юз ўгириб, дарвешликни касб қилганмиш», деб юришибди. Айтмоқчи, сиз уни учратмадингизми?

Шамсибек жавоб беришга тараддудланди. Отасига ёлғон гапира олмай деди:

– Одамлар айтишаётган бўлишса, балки...

Исмоилбек ўғлини хижолатдан қутқариш учун гапини бўлди:

– Ноқобил бола бўлди. Фарзанднинг гарданидаги туз ҳақини унутиши – волидайннинг шўри.

– Дада, бувимдан сўрамадим, кўққисдан бу ерга кўчишингиз сабабини билмоқчи эдим.

– Кўққисдан кўчмадик. Ҳамма нарса Аллоҳнинг хоҳиши билан навбатма-навбат келаверади. Сиз кетгач, қози баримизни дабдурустдан шаккокка чиқариб кўйди. «Ўғлинг иблиснинг тилини билади, иблислар билан тиллашади», деб тинчимизни бузди. Бир томондан қайин отангизга ҳам тошлар отилди. У киши Андижондан паноҳ топдилар. Келганингизда излаб юрманг, деб биз шу жойга қўноқ бўла қолдик. Ташвиш чекиниб, иш яхшилиқ томон бурилибди, иншааллоҳ, яна қишлоғимизга қайтармиз энди. Султоннинг назарларига тушибсиз, Худо хоҳласа, кўксимизга офтоб ҳам тегиб қолар.

– Иншааллоҳ, шундай бўлажак, – деди ота-бола суҳбатига жимгина кулоқ бериб ўтирган Қамариддин. – Ўғлингиз назаркарда йигит. Қайтар маҳалимиз аёлат подшоҳини бу нотинчликлардан воқиф қилиб ўтурмиз. Ҳазрат шаҳриёрнинг марҳаматлари бошингиз устидаги фитна булутларини ҳайдаб юборса, ажаб эмас.

– Шояд айтганингиз келса...

Шамсибекнинг кўчиши муҳокаматалаб воқеа эмасди. Шу боисдан аёллар овоз чиқариб йиғлаб юбормаслик учун лабларини тишлаб, унсиз кўз ёши тўкиб сафарга тайёрланишди. Исмоилбек ҳар намоздан сўнг қаъдада ўтириб, ўғли, келини ва ширинтой набирасининг номларини қайта-қайта тилга олиб дуода бўлди. Ҳақ таолога муножот қилиб, шафиқона марҳаматини аямаслигини илтижо қилди.

Куёвининг қайтгани ва Самарқандга кўчиб кетажagini эшитган Шербек заргар Андижондан етиб келди. Қама-

риддин уларни шоширмас, унга сари Шамсибек хижолат чекарди. Ниҳоят, жума намозидан сўнг бир жонлиқ сўйиб, хайри-худойи қилишни, шанба бомдодидан сўнг, тупрок уйғонмай йўлга чиқишни режалашди.

Эркаклар тунда бироз мизғиб олишди. Аёллар ичкарида ивирсиб юришиб, тиним билишмади. Уларнинг тун бўйи қилган меҳнатлари самараси тонгда дастурхонда кўринди. Нонуштадан сўнг яна бир карра куръон тиловат қилинган, кўзғалишди. Шамсибек онасининг дуосини олиб хайрлашмоқ мақсадида ичкарига ўтди. Аёллар унинг елкасига қўлларининг учини теккизиб, юзларига фотиҳа тортишди. Пиқиллаб йиғлаганлар ҳам бўлди. Шамсибекнинг волидаси тандирда қизариб пишган нонни титрок қўллари билан унга тутди:

– Тишлаб кетинг, болам, насибангиз... шу ерда қоляпти, илоҳи бағримга эсон-омон қайтиб келинг...

Шамсибек нонни тишлаётганида кўзлари ёшланди. Лаблари енгил титради. Томоғини нимадир бўғиб, лукмани ютолмай қолди. Бир тишлам нон томоғида гўё тош каби туриб қолгандай бўлди. Лекин дархол ўзини босиб, хаёлини жойига йиғди-да, хайр-хўшлашиб, ташқарида кутиб турган эркаклар каторига чикди. Исмоилбек ўғли чикқач, остонани теша билан чўқилади-да, бир сиким тупрок олиб халтачага солди.

– Юрагингизга мадад бўлади. Туморингизни йўқотсангиз ҳам бундан ажралманг, – деб ўғлига узатди.

Шамсибек халтачани кўзларига суртган бўлиб чап томондаги ич чўнтагига солди.

Икки арава ва икки отлиқ қишлоқни маъюс ҳолда ташлаб чиқиб кетди.

* * *

Шербек заргар вилоят подшоҳининг хизматига ўтган эди. То саройга борилгунча бир қанча одам уларга эгилиб салом берди. Шамсибек қайнотасининг Андижон аҳли хузуридаги мартабасини шу муомаладан билди.

Вилоят подшоҳига мирзо Улуғбек номасини топширишгач, Қамариддин полвонлар курашини кўрмоқ мақсадида Марғилонга йўл олди. У шахриёрнинг истаги билан пурдил йигитларни Самарқандга олиб кетиши лозим эди.

Шамсибек эса аср намозини ўқигач, мадраса томон йўл олди. У Ширмонбулоқда эканлигида отаси Андижонга хабар қилиб, кенжасини чакиртирмоқчи бўлганида «тахсилдан узилмасин, қайтишда кўришармиз», деб унамагани. Шамсибек бир қаватли пастак иморатга жойлашган мадраса дарвозасидан ичкари кириб, туриб қолди. Саҳнда ҳеч ким йўқ. Бирор овоз ҳам эшитилмайди. У бир фурсат тараддудланди-да, кейин укасининг хужраси томон юрди. Хужра ҳам бўш эди. Нима қиларини билмай турганида ҳовлида чойнак-пиёла кўтарган йигит кўринди. У Шамсибекка яқинлашиб салом берди.

– Агар хотирим фаромуш бўлмаса, сиз мулло Хуршидбекнинг акаларисиз?

– Адашмадингиз. Укамни йўқлаб келиб эрдим. Хужраларида йўқлар.

– Улар бу окшом дўстлари билан илмий мажлис қурганлар. Юринг, мен узатиб қўяйин.

Йигит шундай деб Шамсибекни ҳовли этагидаги хужралардан бирига бошлади. Шамсибек остона хатлаши билан муллаваччалар меҳмонни кўриб, ҳурмат юзасидан ўринларидан турдилар. Шамсибек укаси билан кучоқ очиб кўришди. Бошқалар билан ҳам алоҳида-алоҳида сўрашгач, унга давра тўридан жой бердилар. Хайрли дуо қилиниб, юзга фотиҳа тортилди. Шамсибекка ўтирганларнинг аксари таниш эди. Аввал келганларида бир-икки суҳбат ҳам куриб, илм толибларининг саъй-ҳаракатларидан мамнун бўлиб эди. Ўртага ёзилган курак дастурхон саҳобаларнинг дастурхонини эслатарди: у ер-бу ерга бир ҳовуч, бир ҳовуч туршак, магиз қўйилган, нон йўқ эди.

– Мен кириб суҳбатларингизга халал бердим шекилли? – деди у давранинг жимиб қолганидан ўнғайсизланиб.

– Асти ундай эмас, – деди муллаваччалардан бири.

– Сухбатлари сир бўлмаса, давом этса, мен хижолатликдан кутулур эрдим.

– Нимаси махфий бўлсин! Сизнинг иштирокингиз биз учун айти муддао.

Шамсибекка гул туширилмаган сопол пиёлада чой тутдилар.

– Мулла Самад, сиз фикрингизни баён қилмоқ ихтиёрида эдингизми? – деди чой узатган йигит. Афтидан, у хужра эгаси, даврабоши эди.

– Мен мулла Тўрабекнинг «Дунё ғам-алам билан бошланиб, ғам-алам билан ўтур ва тугаши ҳам шундай бўлур», деган фикрларини кувватлаш ниятида эдим. Бу ҳикмат айти ҳақиқатдир.

– Ғалат! Ғалат! Ундай эмас! – пойгакда ўтирган йигит дўриллаган овози билан унинг гапини узди. – Дунё Аллоҳнинг мўъжизаси билан бошлангандир, тугаши билан Аллоҳнинг улуғ мўъжизаси билан бўладур. Шундай эмасми, тақсир?

Баҳса бу қадар тез чорланиши кутмаган Шамсибек пиёла ни дастурхон устига қўйиб ўйланиб қолди. Кейин савол берган йигитга қаради:

– Сиз ҳақ гапни айтдингиз, мулла. Аллоҳ таолонинг етук ҳикмат ва тўлиқ қудрати билан Одам алайҳиссаломни яратгани ҳам, унинг фарзандларидан айримларини расул қилиб, ҳақ йўлга даъват этсинлар учун халқ орасига юборгани ҳам бир мўъжизадир. Бу осмон бир тарзда айланавермайди. Қуёш ҳам айти шундай. «Ёсин» оятларидаги Аллоҳнинг бу хусусдаги каломини эслайлик: Худонинг қудрати ва мўъжизасига бандалар учун Ер юзида нишонлар қўйдир. Нишонлардин бири шуки, Аллоҳ кечадан кундузни зойил қилгандур ва чиқарур. Ногоҳ бандалар қоронғиликда қолурлар ва ухлаб роҳатланурлар. Офтоб эса ўз муайян қароргоҳи сари ҳаракатда давом этаверар. Бу ҳам ғолиб ва доно Парвардигорнинг муқаддароти, яъни белгиламиш тақдиридир. Ойга ҳам манзиллар муқаррар қилиб белгилаб қўйилмишдир. Ой бул манзилларда ҳаракат қилуб, то ўз

жойига қайтгунча қуриган хурмо шохидек эгилиб қолур. Аллохнинг ҳикматларидан яна бири шулким, офтоб ҳаракат қилиб, ойга жам бўлмайдир, етишиб ҳам олмайдир ва на кеча ҳаракат қилиб, кундуздин ўтиб кетмайду, балки ҳар қайсиси ўз фалакида ҳаракат қилаверар. Фалак айлланиши жараёнида бир банда шодликдан масрур бўладир, бошқаси ғам-алам булути остида яшайдир. Дунёда ғам-алам билан яшаб, қайғу кафанига ўралиб фоний дунёни ташлаб кетиш банданинг ўзига боғлиқ. Бу хусусда эътироз билдиришингиз мумкинки, шодлик ҳам, қайғу ҳам тақдир ёзуғига ёзилмиш деб. Бу ҳам айни ҳақиқатдир. Аммо Аллоҳ таоло бандаси муқобилига икки йўлни қўймишдир. Раҳмон йўлини танлаб саодатга етишмоғи учун бандага ақл-заковат берилмишдир. Сарвари коинот Муҳаммад саллолоху алайҳи васаллам дедиларки: «Аллоҳ таоло марҳаматини аямай сенга яхшилик қилган эркан, сен ҳам кишиларга яхшилик қилғил». Алалхусус, ҳамонки дунёда бирон киши боқий қолмас эркан, ундан фақат яхшилик ёдгор бўлгани маъқулдир. Яхшилик мавжуд экан, ғам-алам унут бўлур. Билъакс, яхшилик ўрнига зулм ихтиёр қилинар экан, банданинг боши қайғудан чиқмас. Зотан, Аллоҳ таборак ва таоло «Эй Одам фарзанди, мен ўзимга зулмни ҳаром қилдим, бас, бир-бирларингизга зулм қилманглар», деб огоҳлантиргани ҳолда банда зулмни касб қилиб олса, охирати не бўлур?

– Кўп маъқул гап айтдингиз, – деди хужра эгаси, – ҳожатмандларга инсоф ва адолат эшиклари очик бўлса, иншааллоҳким, ғам-аламдин холи бўлғаймиз.

– Аммо «Бахтиёрлик ичра сен бахтсизликка учрашдин кўрққил», дейилмиш ҳикматни унутмоқлигимиз буткул ноҳўя, – деди Тўрабек исмли муллавачча.

Шамсибек кулимсираб қўйди. Кейин хужра эгасига қараб деди:

– Мулла, мени суҳбатдан баҳраманд этиб бағоят қувонтирдингиз. Мен акбод пайвандимнинг¹³ диллари субҳи со-

¹³ Жигарғўша

дикдек пок дўстлари борлигидан беҳад мамнунман. Энди маъзур кўрасиз. Хуршидбек билан бу файзли мажлисни тарк этсак, Худо хоҳласа, бундай иймонлашиш суҳбатлари бизларга яна насиб этгусидир.

Барчалари ҳурмат юзасидан туриб уларни кузатиб қўйдилар. Шербек заргар «Хуршидбекни, албатта, олиб келинг» деб тайинлаган эди. Шу боис хужрага кириб суҳбат курмай, шомга қадар манзилга етиб бориш учун йўлга тушишди. Хуршидбек акасидан беш ёш кичик, улар орасидаги уч фарзанд турмаган эди. Уч фарзанд доғидан сўнг дунёга келгани учун Хуршидбек эрка ўсганди. Шамсибек мактаб таҳсили яқунлангач, бўлғуси қайнотасидан илм ўрганиб эди. Унинг мутолаага иштиёқи баланд, Хуршидбек эса акасининг акси эди. Шунга қарамай, отаси уни мадрасага берди.

Ака-ука ўтган-кетганлардан гаплашган бўлдилар, сўнг Шамсибек мақсадга кўчди:

– Истасанг, Самарқандга олиб кетай. У ердаги зукко ва доно мударрислардан сабоқ олсанг, нур аланнур бўлурмикин?

Аканинг хайрли таклифи укага ёқинкирамади, фикрини яширмай, очик баён қила қолди:

– Ҳожат бормикин? Илмга чанқоклигим сизникича бўлганида ҳам бошқа гап эди. Мен ўзимни сиз каби илмга бахшида эта олмайман. Шунга мажбур қилинган тақдиримда ҳам бирор маъно чиқишига кўзим етмайди.

– У ҳолда мадрасада таҳсил олишингда қандай маъно бордир?

– Биласиз-ку, бу дадамнинг истаклари. Фарзанд эрки волидининг қўлида экан, мен бу истакни бажаришга мажбурман.

Шамсибек буларни яхши билади. Шу боис укаси билан баҳслашмади.

Заргарнинг дастурхони атрофида Андижонга келиб турғун бўлиб қолган уч ҳамқишлоғи бор эди. Заргар Мирзо Улуғбекнинг тенгсиз иқтидори хусусиндаги сўзларини узиб, уларга куёвини таништирди. Шамсибек сўрашиб

ўтиргач, меҳмонлардан бири: «Уста, хандаса тўғрисида сўзлаб туриб эдингиз?» деб суҳбатни давом эттиришга даъват қилди.

– Ҳа, воқеан шундай, азизларим. Ҳумоюн толелик ҳазрати шахриёримизнинг хандаса илмидаги салоҳиятларига биз томонимиздан баҳо бермоқлик ғалат туюладир. Шу боис улуғлар байтидан эсласак, муродимиз ҳосил бўлур:

*Чун Улуғбек мирзо дар илми хандаса,
Натовон ёфт дар ҳазорон мадраса.*

– Дейилмоқчиким, хандаса илмида Улуғбек мирзодек олимни минглаб мадрасадан ҳам излаб тополмассан...

Бу таърифдан сўнг заргар илмий суҳбатни давом эттиришни лозим кўрмай, кундалик ташвишлар мавзуйга кўчди. Шамсибек уларни яхши танимагани учун суҳбатларига аралашмай жим ўтирди. Хуршидбек эса хизматда бўлди. Палов сузиб келиниб, энди уч-тўрт ошамдан олинганда кўча эшиги тақиллади. Заргарнинг ўзи чаққон турди-да, эшик томон юрди. Бироздан сўнг оқ кигиз қалпоқни бостириб кийиб олган бир кишини бошлаб қайтди. Қишлоқ аҳли «Бойбува» деб муомала қилувчи бу одамни Шамсибек қорачироқ ёруғида дарров таний олмади.

– Тоғдаги чорва билан овора эдим. Қайтсам, Шамсибек ўғлим келиб-кетибдилар. Кишининг юзи иссиқ бўлар экан, истаб-топиб келавердим. Омма, уста, шаҳарнинг киши билмас кўчасидан эшик олган экансиз. Оқшомдан бери излайвериб мадорим куриб кетди.

Бойбува жойлашиб, гапларини айтиб бўлгунича Хуршидбек обдастада сув келтириб, унинг кўлига қуйди. Бойбува кўлини ювиб, сочикқа артаётганда ўғлидан гап очди:

– Абдулвахобни кўргандирсиз?

– Кўрдим, дуо деди.

– Ўзи дурустми? Мадрасадами ё...

Шамсибек овқат устида нохуш гапнинг кўзғалишини истамагани учун унинг сўзини бўлди:

– Бойбува, ошдан олсинлар...

Заргар куёвининг гапини қуватлади:

– Аввал таом, баъд аз калом. Ош маҳтал бўлмасин. Олсинлар. Кеча узун, бафуржа гаплашаверамиз.

Шундан сўнг «олинг-олинг»дан бўлак сўз айтилмади. Дастурхондан товок олиниб, шукрона дуоси ўқилгач, қўлга яна сув берилди. Шамсибек чой қуйиб меҳмонларга бир-бир узатди. Бойбува пиёлани олди-ю, чойдан ҳўпламай, бетоқатланиб, яна ўғлидан сўз очди.

– Фарзанду аржумандингиз шаҳристон пойидаги хонақоҳдан бошпана килган экан, йўқлаб бордим, бир неча муддат гаплашган ҳам бўлдик, – деди Шамсибек босик овозда.

Бойбува бу гапдан кейин гангиб қолди. У ўғлининг қаландархонада эканини бошқа одамлардан эшитган, лекин буни тухмат деб билиб, ишонмай юрган эди. Ҳақиқатнинг бу даврада очилиши унинг миясига чакиндай урилди.

– Хонақоҳда нима бор экан унга? Мадраса-чи?

– Англашимча... илмдан юз ўгирган кўринадир.

Ҳамма балога Шамсибекнинг ўзи сабабчидай, Бойбува унга ғазаб билан тикилди:

– Сабаб?

– Сабаби Абдулваҳобнинг ўзига-ю, Аллоҳ таолога маълум, холос.

– Сиз билан биргалашиб уйга қайтишга майл билдирмадимми?

– Бу хусусда сўз бўлмади...

– Мударрисларини кўрдингизми? Улар нима дейишди?

– Бойбува, мени айбситманг, бундай сўровларга каминанада фурсат бўлмади.

– Унинг ўз майлича бундай қилмоғи маҳол, қайсидир иблисининг васвасасига учган...

Шамсибекни бу нохуш сўроқдан қутқариш мақсадида меҳмонлардан бири суҳбатга аралашди:

– Бунча куюнмасалар, ахир қаландарлик гуноҳ юмуш эмас-ку?

Бойбува сўз котган кишига жаҳл билан қаради:

– Менинг ўғлим аҳли дониш даврасига муносиб йигит!
– деди қатъий оҳангда.

Бойбува ғазабини яширмай, фотиҳага қўл очди. Қисқа дуодан сўнг мезбоннинг лутфига қарамай, «шу тонгдаёқ Самарқандга жўнайман, уни ўзим тўғри йўлга соламан», деб совуққина хайрлашганича чиқиб кетди.

Икки кундан сўнг Қамариддин Марғилондаги курашда саралаб олган пурдил йигитларни бошлаб қайтди. Андижонда тунаб, тонгда беш арава-ю, ўн тўрт отлик бир карвон бўлиб Самарқанд сари йўл олдилар. Шербек заргар билан Хуршидбек уларни анча жойгача кузатиб бордилар. Шербек заргар «Сиз туз ҳақини бажардингиз, илоҳи, фалакнинг айланиши сиз истаганча бўлмай», деб хайрли дуо қилиб қолди.

Бу кичик карвонга энди Ғанимурод билан унинг қаллиғи қўшилмоғи лозим эди. Кундузи офтобнинг тиғида юриш, гарчи араваларга соябон тугилган бўлса-да, аёлларни қийнаб қўйди. Шу сабабли оқшом қўнмай работга қўнишди. Аёллар таом тайёрлашгунларича Ғанимуродни хабарлайлик, деб Шамсибек билан Қамариддин қишлоққа кетишди.

Ғанимурод қўнган кўрғон хувиллаб қолгандай эди. Ташқари ҳовлида ҳеч ким кўринмади. Қамариддин қамчи дастаси билан эшикни иккинчи қарра тақиллатганидан сўнг ичкаридан мўйсафиднинг «Ҳозир!» деган хаста овози келди. Лекин ҳадеганда чиқавермади.

Бир маҳал ичкаридан энгил шарпа эшитилди. Эшик очилди. Қамариддин хайратда қотди: Ғанимуроднинг қаллиғи энгил қўйлақда, сочлари ёйиқ холда кўзларини чақчайтирганича унга рўпара бўлган эди. Қамариддин қиздан кўзларини олиб қочди. Қиз унга тикилиб қарай-қарай, бирдан чинқириб юборди-да, бетларини кафтлари билан тўсди. Кейин йиғламсираганича тисарилди. Сўнг яна бир кичқирганича кўча томон отилди. Қамариддин ҳам Шамсибек ҳам ҳеч нимага тушунмай, бир-бирларига савол назарлари билан қараб қолишди. Дам ўтмай қиз югуриб

кетган томондан унинг қаҳ-қаҳ отиб қулгани эшитилди. Шамсибек қизнинг ақлдан озганини англади, бироқ «нима сабабдан?» деган саволига ўзи жавоб тополмади. Бу орада ичкарига олиб ўтувчи эшик оғзида хассага таянган қария кўринди. Шамсибек шошиб бориб уни қўлтиғидан олди. Эски кигиз тўшалган супага ўтиришди. Фотиҳадан сўнг қария бошини ҳам қилди.

– Тинчликми? – деб сўради Шамсибек хавотир оҳангида.

Қария «қандай кунларга қолдик?» дегандай афсус билан бош чайқади.

– Юрагим сезган эди, – деди Қамариддин. – Ҳаромнамаклар томониндан бир фитна қилинган кўринадир.

– Ҳа, – деди қария, – аслида, сизлар билан кетаверишса бўларкан. Мен бу одамларда иймон бордир, деб ўйлабман. Ахир улар ҳам мусулмон бандалар-ку?! Нега Раббимдан кўркишмайди?!

Қария аламли савол беришга берди-ю, жавоб кутмади. Меҳмонлар унинг қандай воқеа юз берганини айта бошлашини кутишди. Қария чуқур хўрсиниб қўйиб, гапини давом эттирди:

– Аҳмадбойвачча йигитлари билан келиб шўримизни қуритиб кетди. Ғанимуродни Худо асради. Лекин... ҳали ҳам хушига келганича йўқ. Иссиғи баланд, фақат алахсирайди. Ур-йикитда нима бўлганини билолмадим. Оёғим лат еган кўринади, шу боис дарров чиколмай, сиз азизларни мунтазир қилиб қўйдим, айбга буюрмайсизлар.

– Арзга бормадиларингми? – деди Қамариддин.

– Кимга? Азозил қачон одамга раҳм қилибди экан?

– Қани, почангизни химаринг-чи, – Шамсибек шундай деб шишиб қолган оёқ бўғинларини ушлаб кўрди. Тўпикни ва тўпикдан бир қарич юқори суякни ушлаганида қария оғрикнинг зўридан инграб юборди.

– Этик билан тепишганга ўхшайди?

– Эҳтимол шундайдир, тақсир, аёллар ётган уй остонасига йикилганимни биламан.

– А? Аёллар хонасига ҳам киришдими? – Қамариддиннинг ғазаб жоми қайнаб, тишларини ғижирлатганини ўзи ҳам сезмай қолди.

Қария яна жимиб қолди. Кейин титроқ овозда давом этди:

– Қизнинг аҳволини кўрдингиз... Ўшандан бери шундай: туз тотмайди, телбалик илашиб қолди бечорага.

– Астағфируллоҳ! Бундан бўлак шаҳкорлик ҳам бўладими?! Бокирани зўрламоқнинг жазоси – ўлимми? – Қамариддин Шамсибекдан тасдиқ ишорасини кутди.

– Худо хоҳласа, Раббимнинг ғазабига учрайдилар, – деди қария оғриқдан инграб. Лекин Қамариддин саволни Шамсибекка берган, жавобни ундан кутарди.

– Жазо бир – ражм! – деди Шамсибек, сўнг қатъий оҳангда кўшиб кўйди: – Тошбўрон қилиниши шарт!

Қамариддин тушундим дегандай ўрнидан турди.

– Работдагиларни олиб қайтаман. Келганимизни бошқалар билмай турсин.

Қамариддин кетгач, Шамсибек яна қариянинг қўлтиғига кирди. Уй эгаси овоз бериб, номахрам эркак кираётганидан хотинларни огоҳ қилгач, ичкарига қадам кўйдилар. Шамсибекнинг гапи билан мўйсафид кампирига от ёғи билан кўй пўстагини олиб келишни буюрди. Кейин Ғанимурод ётган хонага киришди. Йигит чалқанча тушиб ётар, ярим очик кўзлари маъносиз боқарди. Шамсибек унинг билагини ушлаб, томир зарбларига диққат қилди. Кейин мижжасини қайириб кўрди. Сўнг бошини эҳтиётлик билан силади.

– Бошига қаттиқ нарса билан уришибди, – Шамсибек шундай деб полвон йигитни мук тушириб ётқизди-да, умуртқа суяги бўйлаб қўл юргизди. Белга келганда кафтини бир-икки енгил босиб кўрди.

– Бели лат ебдими? – деб сўради қария хавотир билан.

– Ҳа... – бел синганини айтишни лозим кўрмай, – биروزгина, – деб юмшатиб айтди-ю, қариянинг хавотирли нигоҳига қарашга ботинмади. Бу орада кампир буюрилган

от ёғи билан пўстакни остонага кўйиб кетди. Шамсибек қарияни ётқизиб, оёғини ёғ билан обдан силади-да, пўстакка ўраб кўйди.

— Энди камроқ юра турасиз. Пешинда бир муддат офтобга солиб, кун тигга келганда кўчанинг кўпчиган тупроғига ботириб ўтирасиз. Шу тупроқ зарб захрини тортиб оладир. Йигитлардай чопқиллаб кетадиган бўлурсиз, — деди Шамсибек ҳазил оҳангида. — Кузнинг салқини тушгунча яланг оёқ юраверингиз. Шунда бод деган иллат яқинлашмайди.

— Илоҳи кам бўлманг, тақсир. Устозингиз барака топсин. Ғанижонга ҳам дори-дармон қиласизми?

— Ҳа, албатта. Ғанижон муолажага мухтож, — Шамсибек шундай дегач, ташқи ҳовлига чиқиб супага ўтирди. Кўз олдига ўлимни бўйнига олиб, девор тагида мағрур ўтирган йигит, ҳарифини даст кўтариб ерга урмай, аста қўйган танги полвон келди. Аллоҳдан унга шифо тилади. Кўчада арава ғилдирақларининг ғижирлаши эшитилгач, ўрнидан турди. Аёллар аравада, Қамариддин билан икки полвон йигит отда келишди. Қолган йигитларни Қамариддин нечундир қишлоқ пойида қолдирибди.

Қамариддин совут кийган, елкасига чочий камон, белига қизил чармдан тикилган садоқ ва мурассаъ ханжар осиб олган эди. У энди даврада кураш тушувчи полвонга ўхшамасди, афтидан, чинакам жангга шайланган эди. Полвонларнинг аёллари ичкари ҳовлига киришгач, кўшни қарияни чақириб, Ғанимуроднинг дўстларини хабарлашга жўнатдилар. Шамсибек Қамариддин билан икки полвон йигитни бошлаб Ғанимурод ётган уйга кирди.

— Жароҳати оғирми? — деди Қамариддин полвоннинг ҳаракатсиз ётишини кўриб.

— Хасталикка бундай ташхис қўйган ҳақимлар муолажани бенаф деб келганлар. Лекин... Аллоҳ ғайб ҳазинасидан шифо берар бўлса, ҳар қандай хасталик чекинади.

— Табобат ожизми?

— Аллоҳ шифо беражак бўлса, табобат бир сабабчи ҳолос. Аллоҳ Ғанижоннинг жонини сақлаб қолибди, шуни-

сига шукр, бу ёғига умид яна ёлғиз Раҳмон ва Раҳиймнинг ўзидан, – Шамсибек шундай деб енгларини шимарди.

Унинг сўзи билан бир йигит полвоннинг оёқларини, иккинчиси елкасини ушлаб турди. Шамсибек Ғанимуроднинг бўйнидан бошлаб, умуртқа бўйлаб аста-аста силаб-силаб тушди-да, белга келганда ҳаракатни секинлатди. Ниҳоятда авайлаб-авайлаб силай туриб, кутилмаганда бир зўр берди. «Қирс» этган товуш эшитилди. Полвон қаттиқ бакириб юборди-ю, дарров тинчиди. Пешанасидан совуқ тер чиқди.

Шамсибек муолажани тугатгунга қадар қишлоқ йигитлари йиғилишди. Уларга қишлоқ пойида қолган полвонлар ҳам қўшилишгач, Аҳмадбойваччанинг кўрғони томон юрдилар. Кўрғон атрофида ўн чоғли йигитни қолдириб, дарвозани қоқишди. Дарвозани очган хизматчи отлиқ сипоҳ ва нотаниш йигитларни кўриб, тезда орқасига қайтди-да, бойваччани чақирди. Аҳмадбойвачча машғала ёруғида Қамариддин билан Шамсибекни дарров таниди. Шаҳриёрнинг муҳри босилган ёрлиқ билан юрувчи бу зотларни кўриб юраги ўйнаб кетди. Вужудини кўрқув босиб, қочишни хаёл қилди-ю, лекин чорасиз аҳволдалигини англаб сир бой бермади. Меҳмонлар ташрифидан қувонгандай жилмайганича салом бериб, таъзим қилганича уларни ичкарига таклиф этди. Қамариддин билан Шамсибек бир-бирларига «қани, арқонни узунроқ ташлайверайлик-чи, бунинг қандай найранглари бор экан?» дегандай бир-бирларига маънодор қараб олдилар-да, остона ҳатлаб ичкари кирдилар. Аҳмадбойвачча эса хизматчиларини чорлаб, шийпонга жой қилиш, дарҳол қора кўчқорни сўйиш ҳақида фармон берди. Қамариддин ҳовли ўртасида туриб олиб фармойишлар бераётган бойваччага нафрат билан қараб турди-да, «арқонни узун ташлаш»га тоқати етмай уни тўхтатди:

– Кўпам беҳаловат бўлмасинлар, бойвачча. Бизнинг вақтимиз зик. Қани, мундайроқ келинг. Сўрайдурган гапларимиз бор.

Совуқ оҳангда айтилган бу гаплардан кейин бойвачча яна қочишни хаёл қилиб атрофга жавдираб қаради. Булар-

нинг чангалидан қутулиб қолиш маҳол келганини англаб яна бўшашди.

– Бош устига, таксир, – деди жилмайишга ҳаракат қилиб. Бу жилмайишда мамнунлик эмас, жазо арафасидаги талваса булутининг сояси бор эди.

– Ғаниполвонникига кимлар билан бординг?

Юкори мартабали зотнинг совуқ оҳангда сенсирашга ўтиши яхшилик аломати эмаслигини сезган бойваччанинг баданига титроқ югурди:

– Қачон, таксир? – деди талмовсираб.

– Тулкилик қилма-да, номларини бирма-бир айт!

Аҳмадбойвачча унинг қаҳрли қарашидан чўчиб, озгина тараддудланди-ю, кейин тақдирга тан бериб, бир қанча одамларнинг номларини айтди. Ташқарида қолган полвонлар қочишга уринган икки одамнинг қўлларини қайириб, ҳовлига кириб келдилар. Қамариддин полвонларга «яна қочириб юбормаларинг», дегандай им қоқиб, сўнг ғазабли нигоҳини бойваччага қадади:

– Муслимхўжанинг қизи сенга зўрлаб никоҳ қилинган экан. Қочмоқчи бўлганини эшитиб уни талок қилган эдингми?

– Ҳа, таксир, шундай бўлиб эди. Мен шариат қоидаларидан четга чикмадим.

– Демак, сиз у қиз учун номаҳрамсиз, шундайми? – деб Шамсибек сўроққа қўшилди. – Номаҳрам бўла туриб бокира қизга тегиниш ҳам сиз билган шариат қоидаларига қирадимми? Жавоб беринг! – Бойвачча бош эгганича индамай тураверди: – Биз билган шариатда сиз жазога лойиксиз. Қандай жазо эканини ўзингиз айтинг-чи!

Бойвачча бирдан тутканоғи тутгандай ув тортиб Шамсибекнинг қаршисида тиз чўкди.

– Менда айб йўқ, таксир. Номус-оримни поймол қилгани учун полвондан ўчимни олишим керак эди, ичкарига кирмадим.

Қамариддин унинг талвасасига аҳамият бермай, баланд овозда, кескин оҳангда сўради:

– Бўлмаса кимлар?

Бойвачча яна ҳалиги исмларни қайтарди. Қамариддиннинг фармони билан йигитлар бойвачча тилга олган одамларни олиб кетгани кетишди. Кўшни чол эса қозининг уйи сари йўл олди.

Тун яримлаганда гуноҳкорлар ҳам, кози ҳам олиб келинди. Ҳовлида чақирилмаган одамлар ҳам пайдо бўлишди. Қамариддиннинг ҳайбати барчаларини саросимага солди.

– Таксир, аввал бир сўроғимга дини ислом номидан жавоб бергайсиз, – деб Қамариддин қозига юзланди. – бокиранинг номусини булғаган кимса қандай жазога лойиқ?

Қози бир Аҳадбойваччага, бир Қамариддинга қараб, худди воқеалардан беҳабардай салмоқлаб гап бошлади:

– Агар зинокор уйланмаган бўлса...

– Зинокорнинг иккита хотини бор, – деб унинг гапини кесди Қамариддин.

– У ҳолда... – кози ҳақиқатни айтса Аҳмадбойваччадан балога қолишдан, айтмаса Худонинг ғазабига учрашидан кўрқиб чайналди. Сипоҳнинг қаҳрли нигоҳи тўғриси айтмоққа мажбур қилди: – Бундай зинокорнинг жазоси бир – ўлим.

– Дуруст, таксир, у ҳолда нечун бу фасод дўзахилар ҳамон ҳаёт?

– Сўзингизни англамадим, таксир?

– Яхши англаб турибсиз, – деб шитоб билан давом этди Қамариддин. – Бу ҳаромнамакларнинг полвонни жароҳатлаб, яна номаъқул ишлар қилганини шу кишлоқда яшай туриб наҳот эшитмаган бўлсангиз? Агар бу воқеа узок шаҳристонда юз бериб, сиз хабарсиз қолсангиз, ажабланмаган бўлуver эдим.

– Ўлимдан хабарим бор, омма бу гаплардан мутлақо хабарим йўқ, – деди кози қайсарлик билан.

– Бу қасамингизга мен ишона қолай. Хўп, аввал эшитмаган бўлсангиз, ана, хабар топдингиз. Булар айбларига иқрорлар. Сиз фатво беринг, ҳукм чиқаринг.

– Шу тобдами?
– Ҳа, айни шу тобда.
– Мен фатво беролмайман, тақсир.
– Нечун?
– Бундай фатвога қози ул-қузот ризолигини олмоғим даркор.

– Ғаниполвонга ҳукм чиқарганингизда ҳам ризолик олиб эдингизми?

Жавоб бўлмади. Ғаниполвон у билан баҳслашиб ўтирмай ўз ҳукмини эълон қилди:

– Машъалалар ёқилсин! Қишлоқ аҳлини уйғотинг, ҳукмимизни барчага етказинг: мухтийларни хазрат шахриёр номлари ила қатл этгаймиз. Бокирага тегинганлар белига қадар ерга кўмилиб, сўнг тошбўрон қилинадир. Бегуноҳ бандога азоб бериб жароҳат етказганларга юз дарра, мухтийларнинг жаройимини беркитганларга йигирма беш дарра...

Бу ҳукми эшитиб қозининг кўзлари олайиб кетди:

– Ҳуқуқингиз йўқ! – деди у жонҳолатда.

– Ҳазрат шахриёрим ноҳақлик содир бўлган ерда ҳақ ўрнатиш лозимлигини буткул лашкарларию уламоларига уқтирганлар. «Қозилар кўли шариат ҳукмлари ижросида бақувват бўлмоқлиги даркор», деган амри олийга бўйинсунмаганингиз учун сиз жаноб эллик даррага лойиксиз!

Қозининг лаблари пирпираб, бир неча нафас худди тилдан қолгандай бўлди. Кейин бирдан кўзлари ёниб, жазавога тушиб бакира кетди:

– Мусулмонлар, бу осийлар султон Улуғбек номи билан дини исломни поймол қилиб, шариат ҳукмларига тил теккизмоқдалар. Қараб турманглар, мусулмонлар. Худонинг ғазабидан кўркинглар! Ким осийни тўхтатмас экан, унинг ўзи ҳам осийдир!

Атрофда қозининг жазавасини қўллайдиганлар топилмади. У жазавани бемаврид бошлаганди. Унинг қутқусига учувчилар ҳали уйғонишмаган эди. Қамариддин унинг бақиришига парво қилмай, «боғланг» деб буюрди. Дам ўтмай ноғора овози янграб, қишлоқ уйғонди. Барча қишлоқ

четидаги ўша майдончага тўплангач, айбдорларни ҳайдаб боришди.

– Ўртага гулхан ёқишсин, – деди Шамсибек.

– Нечун? – деб ажабланди Қамариддин. – Бу тўй эмаску!

– Тўй бўлмаса ҳам тўйга еткулик. Қишлоқ ножинслардан тозаланяпти.

Шамсибек айтгандай бўлди: гулхан ёқилди. Аввал даррага буюрилганлар насибасини олди. Кейин ўлимга ҳукм қилинганлар белларига қадар кўмилдилар. Шунда орага бирдан сукунат чўкди. Биринчи бўлиб тош отишга журъат қилувчилар йўқдай эди. Сукунат узок чўзилмади. Тўпланганлар орасидан ўрта ёшли бир одам чиқиб кўлига тош олди. Буни кузатиб турган бойвачча жон аччиғида ўқирди. Оломоннинг тинчлиги бузилиб отилаётган тошларнинг кети узилмади...

Ҳукм ижро бўлгач, тошни биринчи бўлиб отган кимса Қамариддин қаршисига келиб тиз чўкди.

– Таксир, мен Муслимхўжаман. Мени ҳам ола кетинг.

– Касбингиз нима?

– Наққошман, ўймакорман, таксир.

Қамариддин Шамсибекка қараб олди:

– Сизни олиб кетиш-ку бизга малол келмайди, – деди у иккиланиб, – қизингизнинг аҳволи...

– Бўлмаса нима қилай? Қишлоқда бош кўтариб юролмайман. Эртага бу гап бутун музофотга тарқалади.

– Бир ақллашиб кўрайлик-чи...

Одамлар тарқалишди. Шамсибеклар ҳам кўнган уйларига қайтишди. Кампир супага дастурхон тузаб кўйган эди. Чой дамланди. Лекин томоқларидан ушок ҳам ўтмади. Бир пиёладан чой ичган бўлдилар.

– Ғанимуродни нима қиламиз? – деб сўради Қамариддин.

– Олиб кетмоқ лозим. Йўкса, нобуд бўлади, бунда муолажа қила олувчи ҳозиқи табиб йўқдур.

– Қизни-чи?

– Туни билан шуни ўйладим. Бирон нима демокка фикрим ожиз. Агар Муслимхўжанинг кўчиш фикри катъий бўлса, балки олиб кетармиз.

– Маъкул фикр...

Оқшом тушгунча шу ҳовлида дам олишди. Муслимхўжа сафар тадоригини бошлаб, кизини излади. Қиз ерда ҳам, кўкда ҳам йўқ эди. Одамлар «кечаси кичкириб юриб эди-ку!» деб ажабланишар, чор атрофга юборилганлар ҳам курук қайтишарди. Шом намози ўкиб бўлинган дамда гузарда шовкин кўтарилди:

– Муслимхўжанинг кизи топилди!

– Ўзини ҳовузга ташлаган экан...

– Шишибла кетибди, бечора...

Шамсибек билан Қамариддин то гузарга етиб боргунларига қадар шу гапларни эшитиб боришди.

Қиз шундайгина ҳовуз лабида ётар, тўзғиган сочлари юзини тўсган, онаси унинг кўксига бош қўйиб дод соларди...

ДАВЛАТ АСОСИДЕК ПОЙДОР БИНО

Дафн маросимига бутун қишлоқ аҳли тўпланди. Тобут сермавж сойда сузаётган қайиқ каби сўнгги манзилга сузиб борди. Қабр устига чойшаб ёйилиб, мурда лаҳадга қўйилаётганда Муслимхўжа ҳушидан кетди. Ёлғиз қизининг қабрига бир ҳовуч тупроқ ташлашга қурби етмади. Тупроқ тортилиб, «Таборақ» ўкилётганда ҳам у нест бўлиб ўтирарди. Дуодан сўнг суяб турғизиб, уйига бошладилар.

Шамсибекни ҳам, Қамариддинни ҳам полвоннинг тақдири ташвишга соларди. Муслимхўжанинг кетиш, ё кетмаслиги ҳам улар учун мавҳум бўлиб қолган эди. Эртасига Муслимхўжага бу хусусда сўз очганларида у бошини ҳам килганича «Ёлғизимни қандай ташлаб кетаман, ҳеч бўлмаса қабрида танҳо қолмасин», деб хўрсинди. Шундан сўнг улар оқшомда Ғаниполвонни олиб, йўлга чиқиш қарорига келдилар...

Самарқандга етиб боришгач, барчалари карвонсаройга қўнишди. Фирдавсмонанд шаҳарнинг ғоят обод ва тўқ эканини кўриб, барчаларининг ҳайратлари ошди. Шамсибек шаҳар ҳақида билганларини айта туриб, «Маҳмуд Кошғарий бежиз «Семизкент» атамаганлар», деб қўйди.

Эртаси бомдоддан сўнг Қамариддин келиб, Шамсибекни Кўҳакка бошлаб кетди. Кўчаларда одам сийрак бўлгани учун отларини йўрттирдилар. Давлатпаноҳ суюрғоли бўлмиш кумуш камарли сипоҳни кўрганлар дарров четга чиқиб қуллуқ қилишарди.

Улар Чинний қасрга киришганида сарой аҳли тахт мулозаматини бажо келтирмоққа шайланиб турарди. Ҳожиб чиқиб, онҳазрат ҳузурларига Шамсибек билан Қамариддинни чорлаётганини айтгач, уларнинг аксари соқолини силаб, «астағфируллоҳ!» деб қўйди.

Улар ичкари киришди. Тахт ва унинг атрофи бўш. Улуғбек саҳндаги кичик фаввора ёнида беш чоғли одамлар орасида туриб сўз айтаётган, давранинг ёши бўлмиш нависанда эса супага омонат ўтирганича нималарнидир қоғозга ёзар эди. Афтидан, давлатпаноҳ вазифасини ўташга киришмаган, унинг зар тўнсиз юриши ҳам бунга далолат эди. Мирзо Улуғбек қуллуқ қилиб турган Қамариддин билан Шамсибекка қараб қўйди-ю, кейин яна нависандага ўтирилди.

– Кўриб турганингиз у йигит Афлотуну замоннинг¹⁴ набиралари, ҳазрат Шаҳриёрнинг қобилиятли шогирдлари Мирам Чалабий бўладилар, – деди Қамариддин шивирлаб. Шамсибек ниманидир сўрамоқчи бўлиб гапга оғиз жуфтлаган эди, Чалабийнинг сўзлари хаёлини тортди.

– Курраи арзнинг Шамс атрофида айланажагини айтаман, деб эдингиз. Бу ҳодисани қандай тафсир этмоқ керак?

– Курраи арз шамс атрофида айланадир, деб тафсир этсак, гўримизга яна ғишт қалашармикин? – Улуғбек шундай деб кулди. Унинг кимларни назарда тутганини англаб

¹⁴ Мирзо Улуғбекнинг устозлари Қозизода Румийни шу сифат ила шарафлаганлар.

бошқалар ҳам жилмайишди. Улуғбек бир неча нафас ўйла-
ниб, Чалабийга юзланди: — Қадим юнон ва кейинги насаро
алломалари коинотнинг маркази курраи арз, деб тарихда
хато баёнларни қолдиришган. Ўн саккиз минг оламни тў-
лиқ ҳикмати ила яратмиш Аллоҳ таоло ўзининг каломи-
да Шамснинг ўзи белгилаб берган йўналишда ҳаракатда
эканини айтган бўлса-да, ақли қосирлар буни дуруст ан-
гламайдилар. Демакким, мундай деб тафсир этсак, у ақли
ноқислар тушуниб етишмас, илм ақли англаб етар. Алқис-
са, шундай деб ёзгайсен: «Парвардигори олам яратган кур-
раи арз мураккаб самовий ҳаракатлар учун таянч бўлгулик
қулай нуқта бўлолмас ҳам, ақли илм то ҳозирга қадар дун-
ёнинг марказини шу деб билурлар...» Буларни ҳаттоғларга
элт. Оқшомга қадар оққа кўчирсинлар.

Улуғбек фармойишларини бериб бўлгач, атрофидаги-
лар таъзим билан чиқдилар. Шундан сўнггина Шамсибек
билан Қамариддин султон томон таъзим билан яқинла-
шишга журъат этдилар.

— Қайтганларингни шомда эшитиб эдим. Бугун хордиқ
чиқариб, эрта келарсизлар, деган ўйда эдим. Сафар бехатар
ўтдимми? — деб сўради Улуғбек уларнинг саломига алик олгач.

— Аллоҳга беҳисоб шукр. Ўзининг паноҳида, сизнинг
марҳаматингиз соясида эсон-осон бориб-қайтдик. Фарғо-
на аёлотининг пурдил йигитлари навкарликни ихтиёр қи-
либ; бизлар билан бирга келдилар. Карвонсаройга кўниб,
амрингизга маҳтал бўлиб турибдирлар. Аёлот подшоҳи
сизга нома юбормишлар, — Қамариддин шундай деб пой-
гирни таъзим ила узатди. Улуғбек уни очиб, кўз югуртир-
ди. Кейин Шамсибекка юзланди.

— Подшоҳ падари бузургворинг ва волидаи жаҳонингни
паноҳига олажагини айтибди. Кўнглунг хотиржам бўла-
версин.

— Куллуқ, шаҳриёрим.

— Қамариддин, йигитларга бошпана тайёрла. Маош та-
йинла. Токи менинг паноҳимда муҳтожлик сезишмагай-
лар. Жума кuni майдонга чорлаяжакмиз.

– Ҳазрат шаҳриёрим, бир пурдил йигитимиз майдонга чиқа олмас, мажруҳ бўлиб қолгандир.

– Сабаб?

Шамсибек Ғанимурод воқеасини қисқа тарзда баён қилди. Улуғбек унинг сўзларини диққат билан эшитиб, қошларини чимирди.

– Бу хасталик яна қанча ғавғоларни бошлар экан? Бунинг шифоси борми экан? – деди Улуғбек тахт томон юрар экан.

Шамсибек Қамариддин билан кўз уриштириб олиб, сўнг сўрамоққа журъат этди:

– Қайси хасталикни айтасиз, олампаноҳ?

– Мутаассибликни айтаман. Ўлат сингари тарқаб раият тинчини бузаяпти.

– Фикри ожизимча, бу хасталик айни авж палласига кўтарилди, ортга қайтмоғи анча мушкулмикин?

– Ҳақ гап... Мулла Шамсибек, сен айтган усулга рия қилиб дорулшафақа учун ер танланмишлар. Меъмор ҳам саъй-ҳаракатини бошлабдур, бамаслаҳат иш юритилса, айни муддао бўлур. Аёлотларга хабар юборилмиш, қаерда тиб илмига иқтидори бўлган ҳақим бор экан, барчалари чорланур ва давлат ажнихига олинур. Бу ер шунчаки дорулшафақа эмас, бохтардин то баҳоварга қадарли донг таратгувчи дорулшифоия бўлсун. Бундайин савоб иш учун ганжина дариг тутулмас. Ҳузуримга истаган вақтингда қимтинмай кела беришинг мумкин.

Улуғбекнинг кейинги гапларини қайтиш учун жавоб деб англаб таъзим бажо қилганларича, тисарилишди. Лекин Улуғбек уларни тўхтатди.

– Дарвоқе, мулла Шамсибек, – деди у, – келар оқшом сен донишмандлар суҳбатидан баҳраманд бўлмоғинг даркор, буни унутма.

Шамсибек «бундай суҳбатдан баҳрамандлик мен учун улуғ бир саодатдир», деган маънода куллуқ қилиб саройдан чиқди: Чилстун яқинида уни меъмор кутиб турган эди. Меъмор ихчам кўк салла ўраган, калта соқолли, ўрта бўй-

ли киши эди. Шамсибек саломлашгач, «кўзим йўлингизда эди», деб изоҳ берди. У сал дудуқланиб гапирар, тили ҳам чучукроқ эди. Талаффузига қараганда у самарқандлик эмасди. Шамсибек унинг талаффузига диққат қилса ҳам, қайси музофотдан эканини аниқлай олмади, сўрашдан эса тийилди. Зотан, буни аниқлашга ҳеч бир ҳожат йўқ эди. Меъмор ўзини «уста Хидир» деб таништирди.

– Жой қаердан танланди? – деб сўради Шамсибек.

– Осиб кўйилган гўштлар дастлаб шаҳристон ичкарисида бузилди. Энг сўнгиси шу ерда айниди. Шаҳриёр хийла этакроққа, Обираҳмат пойига қуришни амр этдилар. Худди расадхона сингари уч ошъёнлик қилиб тикламоқ ниятимиз бордир.

– Уч ошъёнлик дедингизми? Нечун бундай?

– Сабабики, у ҳам расадхона сингари савлат тўкиб турсин, шаҳристон чиройини очсун. Кўрганлар ҳайрат ила ёқа ушласунлар.

– Уста Хидир, сўраганимни айбга буюрмайсиз: бинони тикламоқдин мақсад недур?

– Сўровингиз ажабтур: буни мендин кўра жанобингиз дурустроқ билар? «Дорулшафақа» деб айтдилар менга. Шундайми?

– Айни шундай: бунга фуқаро ҳайратдан ёқа ушламоқ учун эмас, шифо умидида келадир. Меъморчилик илмига укувим бўлмаса-да, бинонинг бир ошъёнлик бўлмоғи маъкул кўринадир.

– Уч ошъёнликда қандай кусур кўрмоқдасиз?

– Дорулшафақанинг бир ошъёнлик бўлмоғи хасталар учун ҳам, ҳақимлар учун ҳам айни муддаодир. Шунинг баробаринда атроф кенг боғ бўлмоғи ҳам зарурдир. Дарахтлар гўёки шамсия бўлиб қуёшнинг ўтли нафасидан асрайди. Уч ошъёнликда хасталар иссиқ кунлари яна бир қадар азобланурлар. Улар учун тепага чиқиб-тушмоқлик ҳам малолдир.

– Бир ошъёнлик бино ажиж-мажиж кунлари хасталарни қийнаб кўйса-чи. Совуқнинг ҳам тепадан, ҳам остдан, ҳам

теразалардан кирмоғи бор. Уч ошъёнлик бинонинг ўрта ошъёнида бирмунча исик бўладир. Совуқ фақат теразадан кирмоғи мумкин.

– Доно фикр, бироқ, ажиж-мажиж кунлари қисқа, иссик кунлар эса узундир.

– Бу хусусда ўйлаб, мулоҳаза қилмоғимиз жоиз экан.

– Ҳақимлар хасталар ётатургон хоналарнинг кенг ва шишти баланд бўлмоғин афзал биладилар. Токи хасталар тоза ҳавога муҳтож бўлмасинлар.

– Фикрингиз ўринлидир, тақсир. Расадхонага ҳеч йўлингиз тушганми?

– Фақат ташқари салобатини кўрдим ҳолос, ичкари кириш бахти ҳали-ҳануз насиб этмади.

– Шу топда фурсатингиз бўлса, кўрсатар эдим. Кейин бамаслаҳат иш бошлар эрдик.

Бу фикр Шамсибекка маъқул келиб, улар боғнинг юқори томонига, савлат тўкиб турган уч ошъёнлик тегарак иморат сари юрдилар. Мармар зиналардан кўтарилар эканлар, меъмор фахр билан: «Бино Қиёматда тоғлар сайр қилгунига қадар йиқилишу нурашлардан омон бўлмай», деди. То ичкарига киргунларича у расадхонанинг афзалликларини гапириб борди. У «иморат давлат асосидек пойдор, пойдевори эса салтанат қоидасидек устивор қилиб мустаҳкамланган», деганида Шамсибек жилмайиб қўйди. У бу сўзларни жаннатмонанд шаҳристон сари йўл олганида кайнотасидан ҳам эшитган эди.

Расадхонанинг юқори қисмига айланма зиналардан чиқдилар. Ҳар ошъёнда ўнлаб хужралар, ўртада эса издиҳом аҳли учун кенг хоналар барпо этилган эди. Тўққиз фалакнинг ҳайъатию тўққиз осмон шакллари – даражалар, дақиқалар, сониялардан тортиб, то ошираларгача шу деворларда акс эттирилган эди. Юқори ошъён деворларида эса айланувчи фалаклар, саббаи сайёр, собита юлдузлар билан курраи арз ҳайъатию, иқлимлар суратигача дилназир нақшлару беназир рақамлар билан чизилган эди. Хоналардаги илми нужумга оид асбобларни Шамсибек илк

бор кўриши эди. Шу боис меъмор «Бу зот ул-самт, буниси зот ул-суқбатайн, наригиси зот ул-хадифа, анавиниси зот ул-халка, бу эса зот ул-шуъбатайн», деб изоҳ берса-да, ҳеч нарсага тушунмади. Унинг диққатини хитойи хон устида турган китоб тортди: «Китоб фи жавомеъ илм ан-нужум ва усул ал-ҳаракат ас-самовия». Бундан олти юз йил муқаддам ал Фарғоний томонидан битилмиш юлдузлар ҳақидаги илм билан осмон ёритгичлари ҳаракатининг асосини бир-бирига қўшувчи бу китоб таърифини қайнотасидан эшитган эди.

– Бул каби китобларни ҳазрат шаҳриёр ўсмир ёшларидаёқ хатм қилганлар. Соҳибқирони акбар кутубхоналарини янада бойитиб, китоблар сонини юз эллик мингдан оширмишлар, – деди меъмор.

– Расадхона қуриш режаси шу китоблар мутолааси вақтида туғилмиш эркан-да.

– Қисман шундай. Носириддин Тусий ҳазратларининг «Зижи жадиди элхоний» китобларидан ҳўб таъсирланмиш эрканлар. Расадхона қуриш истаги Мароғага борган онларида уйғонгандир, дейдилар. Каминага бул воқеани Мирам Чалабий сўзладилар, унга батлимису замон хикоя қилиб эрканлар. Қизикар бўлсангиз, сизга ҳам баён этмоғим мумкин.

– Мени бағоят хушнуд этган бўлур эдингиз.

– Чағоту наҳрининг Урмия кўлига қуйилмиш ерига жойлашган Мароға шаҳри қадимда Озарбайжоннинг бошкенти эркан. Шаҳарнинг бир томонин баланд тоғ ўрамиш эркан. Ҳазрати Соҳибқирони акбар бир куни Сароймулкхоним ҳазрати олияларига дебдиларким:

– Мароға кўп баҳаво жойдур. Кўп қадим подшоҳлар кишни унда ўтказишни маъқул кўрмишлар. Шаҳзодалар билан биргаликда сиз ҳам наврўз айёмига қадар ўша ерда бўлингиз.

– Бош устига олампадох, – дебдилар ҳазрати олиялари, – Табризга келганимиздан бери Улуғжон ул кўхна шаҳарни кўрайлик, деб қистайдир.

– Биламан, – дебдилар Соҳибқирони акбар, – менга ҳам айтибдир, Хулакухон курдирган расадхонани кўрмоқ истаги тинчини олмишдир. Борсин, кўрсин.

Ҳазрати соҳибқирон Ширвон ва Гуржистон сафарига бораётиб қартайиб қолган қиссахонни Мароғада қолдириб кетмиш эрканлар. Мароғага келгач, Сароймулкхоним ҳазрати олиялари унга дебдиларким: «Бул шаҳарда осори атикалар кўп эрмиш, Ҳамза ила Улуғжонни томошо қилдириб келингиз». «Амрингиз айни муддаодир, бегимпошша, Улуғжоннинг ўзлари ҳам кечадан бери қистаб, ҳоли жонимга қўймайдирлар», деб ул қиссахон шаҳзодани кўл томон бошлабдилар. Баланд бир тепаликка чиққонларида доира шаклинда қурилмиш бир бино харобаларига кўзлари тушмишдир. Қиссахон тушунтириш бермаса-да, Улуғбек мирзо бу харобалар ўрнида бундан икки юз муқаддам расадхона бўлгонин ўқимиш китоблари орқали билардилар. Бунда юздан ортиқ мунажжим собита юлдузлар ва ўзга осмон ёритгичларининг ҳолат ва ҳаракатларин кузатганлариндан, бунда ўн нафар мукамал танжим асбоблари бўлганидан ҳам хабардор эрканлар. Бул асбоблар йигирма минг динор эвазига сотиб олингани ҳам ул зотга маълум эркан. Расадхонада бой кутубхона бўлгани, ундаги махтутотларнинг кўпи Бағдод ва Аламутдан келтирилганин Кўксаройдаги китоблар билан танишар чоқларида билган эрканлар. Ҳатто бундаги мунажжимлар орасинда чин-мочинликлар ҳам бўлғони, алар эронлик ва туронлик мунажжимларга чинийлар тақвимиини тузишда ҳамнафаслик қилгонликларин ҳам билганлар. Ҳазрати шахриёр бул харобаларни кўрган онларида кўзларида ёш ҳалқаланмиш эркан. Расадхона қурилмасидан илгари Носириддин Тусий ҳазратнинг йигирма йил давомида зиндонда азоб чекканларини билганларида ҳам шу ҳолга тушган эрканлар. Аълоҳазрат, Тангри таоло анинг давлати ва салтанатини улуғласун, қиссахондан сўрабдиларки: «Шундай олам мўъжизаси не учун бул аҳволга тушмишдир?» Қиссахон дебдиларки:

– «Нузхат ул-қулуб» китобининг муаллифи Ҳамдуллоҳ Қазнавий ҳижрийнинг етти юз қирқинчи йили бул жойни бориб кўрган онларида расадхона вайроналикка юз тутмиш эркан. Ушбуга Султон Абу Саидхон фавт бўлғонидин сўнг эл-юртда бошланмиш ўзаро нифоклар сабаб бўлғондир. Ёинки... зилзилалар оқибатидир, валлоҳи аълам.

– Зилзила вайрон этганига гумоним бордир, – дебдилар хазрати шаҳриёр. – Битта расадхона нима экан, бутун миллатни вайрон қила оладир бул ўзаро нифок.

Меъмор баёнини ниҳоясига етказиб, «қандай таъсир этди экан?» деган маънода суҳбатдошига қаради. Шамсибек бироз ўйга толиб тургач, унга қараб дедик:

– Нафсиламр айтилар бўлса, хазрат шаҳриёрнинг бул гаплари тўлиқ ҳикматга йўғрилгандир. Иттифок йўқ эркан, миллат хорланур.

Меъмор бош ирғаб, бу фикрни тасдиқлагач, расадхона хусусиндаги гапини давом этди:

– Аълохазрат Мароға расадхонасининг харобасини кўрганлар, холос. Лекин китобларда ўқиганлари бўйича тарҳини фаразан тиклай олганлар. Аҳли илм дейдики, Самаркандда тикланмиш бул расадхона барча жиҳатлари бирлан аш-Шаммосиядаги, Касиюндаги, ҳаттоки Мароғадигисидан кам эмасдир.

Меъмор фахр ила шундай деб Шамсибекни айвон томон бошлади. Айвонга чиқаверишдаги бир сурат Шамсибекнинг хаёлини олди. Фалак ва курраи арз тасвирлари билан банд бўлган расадхона деворлари ичида бу суратнинг чиқиши уни хайратда қолдирди. Расмда жанг майдони, шаҳидлар ва мажруҳлар тасвирланган эди. Олдинда мажруҳланган шоҳона кийимли кимса. Унинг ёнида яна бир шоҳона кийимли одам.

Меъмор Шамсибекнинг хайратини фаҳмлаб, изох берди:

– Бу тасвир хазрат соҳибкирони акбарнинг улуғ зафарларидан бирига ёдгорлик бўлиб турсун, деб шаҳриёрнинг фармонларига кўра туширилмишдир. Соҳибкироннинг ки-

ёфалари аслан эмас, мажоз услуби ила берилибдур. Буниси Эдирна подшоҳи, турклар «қахрамонлар қахрамони», деб шарафлаган Йилдирим Боязиднинг Анқара жангида енгилиб, асирга олинган онлари. Соҳибқирони акбар бу ҳоқон билан зўр муҳораба қилганлари жанобингизга тарихдан маълумдир?

– Эшитганим бор.

– Соҳибқирони акбар мухолифларининг бу кўйга тушганин билгач, ўзлари етиб келиб кўз ёши тўккан эрканлар.

– Нечун? – деб ажабланди Шамсибек.

– Ҳазрат соҳибқирони акбар дебдиларки: «Раббил оламийнга минг қатла шукрим, нуқсонларимизга қарамай, бизни танлаш назари билан тақдирлади. Сизга бўлган ҳурматим бисёр эди. Сиздек соҳибқудратнинг бу аҳволга тушишидан Тангрининг ўзи асрасин», деб эрканлар. Ҳоланки, Боязид соҳибқироннинг ҳурматига нолайиқ эрди. Муҳорабага ўзининг беодоблиги сабаб бўлмиш эрди. Боязид лашкарининг сардори соҳибқирони акбарга итоат этмай, исён қилгач, Озарбайжонга қадар таъқиб этиб бордилар. Исён барҳам топиб, ортларига қайтар маҳалларида Боязидни хасталик олиб кетди. Жон берар маҳалида ҳазрат соҳибқиронга мурожаат қилиб, хоқонлик тахтини ўз ўғлига васият қилди. Ҳазрат соҳибқирон, васиятга амал қилиб, шаҳзодани тахтга қўйиб қайтганлар. Бул султон хонадонига ҳам, раиятига ҳам ёмонлик соғинмагандирлар.

Бу ҳикоядан мутаассир бўлган Шамсибек кўзи олдида мусаввир қилқалами билан тасвир этилган тарих манзараси жонлангандай бўлиб кетди. Яна бироз тикилиб тургач, меъморнинг таклифи билан айвонга чиқди-да, чор атрофга назар ташлади. Бу ердан шаҳристон қафтдек кўришиб турарди. Улар шу ерда туришганида пешин намозига азон чакирилди. Пастга тушиб, расадхона аҳли билан намоз ўқидилар-да, шаҳристонга қайтдилар.

Қамариддин пурдил йигитларнинг оилаларини жойлаштириш билан банд эди. У Шамсибекка Шоҳизинда даҳасидаги бир уйни ҳозирлаб қўйганини, Ғанимуродни

сарой хизматчиларидан бири паноҳига олганини айтди. Кўчлар аравага ортиб кўйилгани учун карвонсаройда ортиқча тўхталмадилар. Шамсибек ички-ташқилик чоғроқ ҳовлига жойлашди.

Янги уй Маҳфузага ёкинқирамаса ҳам, эрига индамади. Хоналар тор ва паст, ҳовли саҳни йигирма-ўттиз одамни баъзўр сиғдира оладиган бу уйда унинг нафаси сиқилгандек бўлди. Шамсибек завжасидаги бу ўзгаришни сезди. «Кўникиб кетажакдир, – деб ўйлади ўзича. – Қишлоқда кенг уйга, чорбоққа ўрганиб қолган. Бу тор ҳовлидаги биргина дарахт офтобда қовжираб турибдир. Қизик, Ҳақ таоло бандалари учун жаннатмонанд ерларни ато қилган. Бандалар эса шундайин жойларин ташлаб, тор, сиқик ерларда яшайверадилар. Шаҳристон оҳанрабоси бормикин? Бунда мен каби бир мажбурият ила кўчиб келганлар кўпмикин ёки ўз ихтиёрлари ила яшамоқни афзал билганларми? Булар банданинг эмас, Яратганининг хоҳиш-истаги билан бўлар бўлса, на илож...»

Маҳфуза ҳамон тугунлар олдида ўтирар, бошидаги рўмоли елкасига тушган, чарос кўзларида ҳорғинлик бор эди... Иссиқдан безовта бўлиб инжиқлик қилаётган ўғлининг бошини еилаб, рўмолининг учи билан елпирди.

– Ичкарига кирайлик, уй салқинроқ, – деди Шамсибек катта бир тугунни кўтариб. Маҳфуза боласини кўтариб, унга эргашди.

... Шербек заргар Бухоро мадрасасида таҳсил кўрган донишманд киши эди. Соҳибқирони акбар ҳаётлик чоғида бир неча муддат Самарқандда ҳам истиқомат қилган, ундан сўнг кўтарилган низолару тўс-тўпалонлардан безор бўлиб, Булоқбошига қайтган, шу ерда оила қурган эди. Исмоилбек заргар билан бирга улғайган, шу боис тўнғичи Шамсибекни унинг тарбиясига инониб топширган эди. Шамсибек ҳазрат шаҳриёрнинг назарига тушган барча фазилатларини шу устозидан олган эди. Абдулваҳобнинг хонадонидан совчилар келган дамларда Шамсибек билан Маҳфуза ширин орзулардан қанот қилиб, бахтиёрлик са...

мосида учиб юрардилар. Эшикка совчилар қадами тек-
канидан хабар топган қиз аждаҳо домига тушгандек ох
урди, «отамни адашишдан асра», деб Аллоҳга муножотлар
қилди. Унинг бахтига биринчи сафар ҳам, иккинчи сафар
ҳам заргар совчиларга рад-жавобини бераверди. Биродари
Исмоилбекнинг хонадонилан садо кутди. Бу кутлуғ хона-
дондан совчи келган кунӣёк патир синдирилди. Қиз билан
йигит чимилдикқа кириш онларини ҳам ширин кўрқув,
ҳам соғинч билан кутган эдилар...

Орадан уч йил ўтгач, энди тақдир уларни бегона бир
ерга олиб келиб ташлади. Маҳфуза бунинг яхши ёки ёмон
эканини билолмайди. Яхши деса, мусофирлик захматлари-
дан чўчийди. Ёмон деса, умр йўлдоши султоннинг кутлуғ
назарига тушиш бахтига муяссар бўлган. Шунинг учун у
нолиш ёки ношукр сўзлар айтиш билан эрининг кўнглини
оғритиб қўйишни истамасди.

Улар бордон тўшалган уйга наMAT солаётганларида оф-
тобда қорайган бир болакай эшик оғзида кўринди. Қўлида
коса. У ичкарига киришни ҳам, кирмасликни ҳам билмай
иккиланганича турарди. Шамсибек ташқарига чиққанида
бола ёшига ярашмаган дўриллаган овозда салом бериб ко-
сани узатди:

– Энам бердилар, – деди

– Эшикларинг қайси? – деди Шамсибек, унинг қўлида-
ги чиннини олар экан.

– Қайси эшик? – Бола Шамсибекнинг сўзига тушунмай,
ажабланди.

Шамсибек Андижонда «ҳовли-жой»нинг «эшик» деб
аталиши бу ердагиларга тушунарсиз эканини англаб хато-
сини тузатди:

– Уйларингиз-да, – деди кулимсираб.

– Наригиси, – деб бола ўнг томондаги ҳовлини қўли би-
лан кўрсатди.

– Раҳмат айтдилар, дегин, хўпми?

Бола «хўп», деб изига қайтди. Оқшомга яқин яна икки
қўшнидан овқат чиқди. Шундан сўнг Маҳфузанинг кўн-
глига чироқ ёқилгандай бўлди.

– Кўшнилardan ёлчисак, мусофирлик тузи шўр ботмас, – деб кўйди.

Шамсибек тонгда рўзғор ташвишида бозорга кетди. Пўлотий нондан, мева-чевадан олиб, уйига қайтишда Абдулваҳобни кўрди. Ёнида отаси...

– Бир ҳафтадан бери кўзларимиз йўлингизда, – деди Бойбува салом-алиқдан сўнг. Соч-соқоли олинган, кулоҳ-жанда ўрнига дўппи ва оқ яқтак кийган Абдулваҳоб Шамсибек билан совуқроқ кўришди. Буни сезган бойбува ўғлига хўмрайди-ю, индамади. Кейин Шамсибекка жилмайиб қараганича деди:

– Кўлингиздагини уйга ташлаб чиқсангиз-да, сўнг бирга-бирга нонушта қилсак.

Шамсибек уларни уйга таклиф қилди. Бойбува «янги рўзғорсизлар», деб унамагач, кўлидагиларни ташлаб чиқди.

Улар қарвонсарой этагидаги чойхонага боришди. Абдулваҳоб йўлда ҳам, келиб ўтиришганда ҳам оғиз очмади. Бойбува орадаги совуқ сукутни қувиш учун турли мавзуларда гап очар, Шамсибек эса жимгина тинглар, лозим бўлган тақдирдагина бир-икки жумла сўз айтиш билан чекланарди. У қаршисида тунд бўлиб ўтирган сабоқдошига қараб ўйланарди: «Унда ўз бахтидан бўлак барча нарса мухайё. Мол-дунё бандага бахтиёрлик қасрини куриб беришдан ожиз экан-да? Илгари у варрак яшаши билмасди. Укувсизроқ эди. Аммо қишлоқдаги энг яхши варракни бир бурда зоғора нон эвазига сотиб олиб кўз-кўз қиларди. Энг баландга кўтариладиган варрак Абдулваҳоб бойваччаники эди. Бахт варрак эмас экан. Уни сотиб олиб учирини ҳали ҳеч кимга муяссар бўлмаган. Бойбува муддаосини айтишга истиҳола қиляпти. Сезиб турибман... Мен улар учун яланг-оёқ бир бола эдим... Ҳаёт катта шикорга, бандалар эса сайёдга ўхшар эканлар. Сайдни қувишда ким баъзан ўзади, ким ортда қолиб кетади. Кимнинг ўқи нишонга боради, кимники йўқ... Сайд ортидан қувишда қанча йўқотишлар бўлади... Абдулваҳоб қанча йўқотди? Яна қанча йўқотади? Мен-чи? Жавобга ҳисоб ожиздир... Аллоҳнинг ҳар банда-

си дақиқа сайин ўзини йўқотиб, ҳеч ким билмаган бошқа одамга айланиб боради. Фақат шакли-шамойили билан бир-бировини танийди. Узоқ йиллар кўришмаса, танимай қолиши ҳам шубҳасиздир. Шу тобда қайта танишмоқ лозим. Нечун? Яна йўқотиш учунми? Абдулваҳобни, гарчи у мен учун азиз бўлмаса-да, икки марта йўқотдим. Бойбува бугун бизни қайта топиштирамоқчилар... Йўқ... ҳаёт сайд ортидан қувишга нисабатан анча мушкулроқ...»

– Мулла Шамсибек, келишимизнинг боиси сизга аён бўлса, эҳтимол. Сиз ҳам ўғлим қатори ўғлимсиз. Ошпоқ соқолим ҳурмати, айтар сўзларимни инобатга олурсиз...

Бойбува муддаога ўтаётгани учун Шамсибек хаёллари оғушидан кутулиб, унинг гапларига диққат қилди:

– Мирзо Улуғбек Кўрагон ҳукмдорлиги кунларида Мовароуннаҳр раияти зулм зулматидан адлу эҳсоннинг оби-ҳаёт чашмасига етишди. Ва барча халойиқ омонлиқ бўстони ҳам фароғат чаманида ором олди. Бу Худога ҳам, бандасига ҳам маълум ва манзур. Ақли ноқис дўстингиз бу марҳаматни кўзларига тўтиё қилмоқ ўрнига гумроҳлик йўлини аёло топган экан, мени ризо қилмаса, Худонинг ғазабига учрагай, астафируллоҳ! Ўтган гуноҳлари учун узр сўраса, аввало ёлғиз Тангри таоло иродаси, қолаверса, давлатпаноҳнинг истаги билан яна илм олмоқ бахтига етишурмикин?

Бойбува жим қолди. Шамсибек жавобга шошилмади. Бир неча нафасдан сўнг бойбува яна гапира бошлади:

– Умрим афсонаси охирлаб қолди. Ажал шамоли умидим сомонини ҳам, умр донасини ҳам совурапти. Кўзим очиклигида орзу-ҳавасим ушалса, деган ёлғиз умид билан яшайман. Яхшилик ерда қолмайди, ўғлим. Бизга кўрсатган лутфу карамингиз, Худо хоҳласа, ўн чандон бўлиб ўзингизга қайтади.

– Бойбува, қандай лутфу карамни айтяпсиз, муддаони англамай турибман?

– Муддао шулки, – Абдулваҳоб сўз бошлаб, ижозат сўрагандай отасига қаради, «гапиравер» деган маънодаги кўз ишораси бўлгач, ланжроқ оҳангда давом этди. – Мадраса таҳсилга қайтмоғимга мударрислар рўйхуш бермамишлар.

Шаҳриёр хузурида ўзим узрхоҳлик қила олмайман. Орамизда воситачи бўлинг. Мен фарзанднинг бурчи – отанинг химмат ва равишига яхши мутоибат қилиш эканлигини англадим. Буни амалга оширмоққа ёлғиз сиз кўмак бера оласиз.

– Агар олампадох хузурларига кириш насиб этса, фурсат топиб, мадрасага қайтиш истагингизни етказарман. Ҳоланки, илм олмоқликка фақат истакнинг ўзигина кифоя қилмас. Сиз бу хусусда ҳам фикр юритиб кўрдингизми?

Савол Абдулваҳобга қарата берилган эди. Лекин унинг энсаси қотиб, жавоб бергиси келмай юзини бурди. Орага совуқлик тушиб қолишидан кўрккан Бойбува гапга аралашди:

– Ўғлим, ҳақ сўзни айтдингиз. Лекин мадраса эшигидан ҳар вақт зукко ва алломалар чиқавермайди-ку! Абдулваҳоб биродарингиз хатми кутуб қилса бас, алломаликка даъвоимиз йўқдир бизларнинг.

– Узрларингизни ҳазрат шаҳриёрга етказиш ҳаракатидан бўйин товламасман. Бирок Абдулваҳобнинг мадраса таҳсилига қайтмоғи хусусида бир сўз дея олишга алҳол ожизман. Шу тобдаги ваъда даштда овланмаган оҳуни сизларга бағишлаш каби бўлиб қоладир.

– Албатта, албатта. – Бойбува шундай деганича хуржундан халтача чиқариб Шамсибекка узатди: – Ўғлим, бу тангаларни олиб қўйинг. Харажотларга яратарсиз...

– Шаҳриёр хузурида узрхоҳлик қилмоқликнинг қандай харажоти бўлмоғи мумкин? – деди Шамсибек ранжиб.

– Сўзимни тўғри англадингиз, ўғлим, Абдулваҳобнинг каму кўстидан хабар олиб турармикинсиз, деб эдим. Биродарингизни сизга инониб ташлаб кетажакман.

– Бойбува, Абдулваҳоб сағир эмасларки, мен бир васий бўлиб, унинг каму кўстидан бохабар бўлиб турсам. Ўзларига қолдираверинг. Камхаржликдан қийналсалар, у ҳолда хабардор бўлиб туришимиз ўринли.

Бойбува унга савол назари билан қараб тургач, халтачани яна хуржунга солиб қўйди.

– Агар қарвон йўлга чиқса, эҳтимол, бугун Самарқандни тарк этарман. Кузнинг нафаси келиб қолди. Сизга ишониб кетяпман.

Нонушта баҳонасида айтилмоқчи бўлган гаплар тугаб, ортиқча ўтиришга ҳожат қолмаган эди. Бойбува фотиҳага кўл очди.

Шамсибек уйга қайтгач, Маҳфуза Абдулваҳобларнинг муддаосини сўради. Воқеани билгач, «Шундай қилмасангиз бўларди», деди хавотирли оҳангда.

– Эски гиналарни унутмаслик гуноҳ, – деди Шамсибек, уларнинг совчи кўйганларига шама қилиб.

– Менинг кин-кудуратим йўқ. Қишлоқнинг каттаю кичиги уларнинг биронта хайрли ишини эсламайди. Диллари тоза эмас-да, бунга ўзингиз ҳам яхши биласиз-ку?

– Бу гапларга энди ҳожат йўқдир. У айбларига иқро.

Шу билан тонгги меҳмонлар хусусидаги гапга нуқта қўйилди. Шамсибек пешинда Бибиҳоним масжидига чиқиб, ундан сўнг Кўҳак сари юрди...

Пуштаи Кўҳак доманасига яқинлашганида Қамариддинга дуч келди.

– Ҳазрат шаҳриёр бу кеча базм қуриш ихтиёридалар. Пурдил йигитларни майдонга чақирурмиз, – деди Қамариддин омонлаша туриб.

– Мен аҳли урфон мажлисга тўпланар деган хаёлда эдим, – деди Шамсибек афсус оҳангида. Дарҳақиқат, у султон зиёфатидан баҳраманд бўлишни ўйламаган эди.

– Бўлса бордир... Эҳтимол, базм мажлисдан сўнгдир, – деди Қамариддин мавҳум қилиб. Кейин шошиб турганлигини баҳона қилиб, отига енгил қамчи урди.

Қаср атрофида Шамсибек танимайдиган одамлар кўп эди. У ётсираб, четроқда турган эди, ихчам салла ўраган хушрўй йигит яқинлашиб, салом берди. Шамсибек кечаги куни олампаҳоғга нависандалик қилган Мирам Чалабийни бир қарашдаёқ таниб, кўнгли чароғонлашди.

– Мен Маҳмуд ибн Муҳаммаддурман¹⁵, шайх-ул-уламо¹⁶ сизни кутиб олишни каминага топишириб эдилар. Узрким, ташрифингиздан беҳабар қолибман.

¹⁵ Чалабийнинг асл исми.

¹⁶ Олимлар устози.

– Такаллуфингиздан бошим кўкка етибдир. Агар янглишмасам, ҳазрат шаҳриёр улуғ бир мажлис курмокни ихтиёр этган кўринадилар.

– Айни рост, янглишмадингиз. Қани, марҳамат килсунлар...

Бу дамда бошқалар ҳам қаср томон йўл олдилар.

Қаср олдидаги майдончага бир доира қилиб гиламлар, гиламлар устига эса якандозлар ва дастурхонлар тўшалган, дастурхонлар усти шоҳона тарзда – ноз-неъматлар билан тўла эди.

Келганлар ўз иззатларига яраша жой танлаб, ўтирдилар. Шамсибек пойгакдан жой олди. Мирам Чалабий уни бироз ёлғиз қолдирди. Кейин қайтиб келиб, унинг ёнига ўтирди. Қаср томонда Мирзо Улуғбек кўриниши ҳамон барчалари ўринларидан туриб, саломга шайландилар. Олампаҳох саломларни қабул этгач, яна қайта ўтирдилар. Ҳамма шаҳриёрнинг сўз айтмоғини кутиб, сукут сақлади. Улуғбек жойига бориб ўтирди-да, даврага назар ташлаб, Али Қушчига кўзи тушмагач:

– Ўғлим Алоуддин Муҳаммад нечун кўринмайдир? – деб сўради.

Мирам Чалабий илдам ўрнидан туриб қуллик қилди ва:

– Батлимуси даврон расадхонада андак тутулиб қолмишлар. Дақиқа ўтмай етиб келурлар, иншааллох, – деди.

Улуғбек «яхши» дегандек бош ирғаб, «дастурхонга марҳамат қилинсун», деб кўйди. Йиғилганлар гуруҳ-гуруҳ бўлишиб паст овозда ўзаро гаплаша кетдилар. Шамсибек Али Қушчининг келишини алоҳида қизиқиш ила кута бошлади. У хизматкорлик чоҳидан алломалик мартабасига кўтарилган донишмандни кўз олдига келтирмоқчи бўлди. Шу аснода Али Қушчининг ташриф буюрганини сезмай қолди. Мирам Чалабий «Келдилар», деб шивирлагандан кейингина Мирзо Улуғбек қаршисида таъзимда турган сипо кийинган, қорачадан келган чайир кишининг Али Қушчи эканини фаҳмлади. Улуғбек алломанинг саломига

алик олгач, ёнидан жой кўрсатди. Ўзаро гаплашиб олгач, Мирзо ўрнидан турди. Унинг сўз айтмоққа шайланганини англаб, давра аҳли гапларини бас қилди.

– Ҳазрати устоз, алломаи жаҳон, Афлотуну замон мавлоно Салоҳуддин Мусо Қозизодаи Румийнинг жаннат боғига рихлат қилғонларига олти йил бўлди. Шайхул-уламо, малойи аъзам, олам ҳақимларининг ифтихори Ғиёсиддин Жамшид, аларни Тангри таоло раҳмат қилсун, вафотларидан сўнг илм арки кўп қашшоқлашди. «Инна лиллаҳи ва инна илайҳи рожиуъун» – бизнинг барчаларимиз Аллоҳнинг бандаларимиз ва Унинг ўзига қайтгумиздир. Бизлардан қолган осори атиқалар бизларнинг ким бўлганимиздан дарак бергувси. Алалхусус, бизлардан кейин қолғучи осори атиқаларга назар қилиш муддаосида сиз – аҳли идрокни тўпламиш бўлдик. Амри аъло шулким, бу кундан эътиборан, дорус-салтанада Байтул-ҳикма¹⁷ жорий қилинсун. Аҳли ирфоннинг Байтул-ҳикма атрофида бирлашуви Тангрининг соф ҳикматидан умид қилинур. Тупроғимиз улуғ донишмандлар Абу Наср Фаробий, ал Хоразмий, ал Беруний, Ибн Сино қадамларидан мунаввар бўлмиш эканлари тарих зарварақларига зарб этилмишдир. Тириклик таъмининг ўзлари учун ширин ва роҳатбахш бўлмоғин истаб, бутун олмни ўзларидин паст деб билмиш ҳоқонлар давронида улар ўз ота юртларига бегона бўлмишлар. Алалхусус, Тангри каромати ила ёруғ дунёда кўз очмиш алломаларни тўпламоқ бурчимиздир. Алломалар кувгин ва алам саҳросида саргашта юрмай, иззат-икром шоҳсупасида ўтирмоқлари лозимдир.

Улуғбек сўздан тўхтади. Ўтирганлар баён этилмиш амрдан мамнун бўлишиб, ўзаро сўзга тутиндилар. Мирзо давра аҳлига ўткир нигоҳини бир-бир қаратгач, жойига қайтди-да: «Байтул-ҳикма хусусида ким сўзламак истар?» – деб сўради. Бу савол бир мунча муддат жавобсиз қолди. Шунда у сукут сақлаб, ўйга толган Али Қушчига қаради: – Бу хусусда ўғлим не дер экан?

¹⁷ Ҳикмат уйи. «Фанлар академияси» маъносида.

Али Қушчи ўнг қўлини кўксига қўйиб ўрнидан турди. Енгил таъзим қилганидан сўнг сўз бошлади. У шахриёрга нисбатан тезроқ гапирар, сўзлаш чоғида нигоҳи бир жойда турмас эди.

– Дорус-салтанада Байтул-хикма қарор топса, нур аланнур бўлур. Байтул-хикма халифа Маъмун¹⁸ фармони ила барпо этилмиш алломалар уюшмасига ўхшамай, илм аркининг норасидаларин ҳақ йўлга бошламиш бир даргоҳ бўлса.

– Маъкул, – деди Улуғбек мамнун бош ирғаб. Бунга жавобан Али Қушчи таъзим қилди-да, сўзини давом этди:

– Тангри таолонинг қудрати билан ёруғ дунёга бизлардан илгари келмиш алломалар илм арки хазинасини ноёб фикрлар дурдоналари ила бойитмишларким, бизлар бу дурлардин ҳали-ҳануз баҳраманддурмиз. Аммо илм аркимизнинг норасидилари билмоқликлари шартдурким, бу фикрлар қанчалар ноёб бўлмасин, мутлак эмасдур. Фалак айлангани сайин улар талкин, таҳлил ва таҳрирга муҳтож бўлуб борурлар. Аллома ал-Хоразмийнинг «Китоб сурат ал-арз»¹⁹ деб аталмиш рисоласида Батлимус жуғрофиясига ўзгартишлар ва аниқликлар киритиши илм аркимиз норасидаларига ўрнак бўлмоғи даркордир. Юноннинг улуғ алломалари яратмиш нодир асарларни дадил таҳрир қилгани боис ал Хоразмий улардин катта ноаниқликлар топди ва Тангрининг хоҳишу истағи бирлан ёзилмиш «Ал-китоб ал-мухтасар фи ҳисоб ал-жабр ва муқобала»²⁰ зар андар зар²¹ бўлмиш. Байтул-хикмада шулар четда қолмаса, деган умидларимиз бордир.

Али Қушчи Улуғбекка яна таъзим бажо келтиргач, сўзи ниҳоясига етганини маълум қилди. Мирзо унга «бўлак гапинг йўқми?» дегандай савол назари билан қаради-да,

¹⁸ 813–833-йилларда Бағдоддаги Байтул-хикмани ривожлантирган араб халифаси.

¹⁹ Ернинг сурати.

²⁰ Тиклаш ва қарши қўйиш ҳисобига оид мўъжаз китоб.

²¹ Зарларнинг зари.

кейин Мирам Чалабийни чақирди. Йигит илдам равишда ўрнидан тургач:

– Кулоғим сенда, – деди.

– Сизнинг бул амрингиз биздай илм арки норасидаларининг йўлларини офтоб янглиғ ёритгусидир. Устоднинг фикрлари ҳам кўп маъкулдир. Мен тавбалари қабул бўлгур бобомнинг «Батлимусдан ўрган, аммо тақлид қилма», демиш ўғитларин тоабад ёдда тутурман. Истагим шулки, тенгкурларим ҳам насихатгўйликдан нари юрсалар. Яна бир истагим шулки, илм аркининг биз каби норасидалари ал-Фаробий, ар-Розий, ал-Беруний, ал-Хоразми, ал-Фарғоний каби шайхул-уламолар йўлига йўлланса, яъни аллома Тангри яратмиш илмларнинг барчасидин бохабар бўлса. Фалакиёт, риёзиёт, хандаса, тиббиёт, жуғрофия, адабиёт илмидин хабар топсагина алломалик мартабасига лойик кўрилса.

– Маъкул. Яна кимнинг сўзлаш истаги бордир?

Қора соқол кўйиб, катта салла ўраган киши ўрнидан турди. Шамсибек унинг кимлигини билмасди. Мажлисга келар чоғида унга кўзи тушиб, сезиларли оқсашига эътибор берган, ўзича «туғма оқсоқ экан», деб кўйган эди.

– Кулоғим сенда, – деди Мирзо унга савол назари билан қараб.

– Байтул-ҳикма Сизнинг улуғ марҳаматингиз туфайлидир. Шу боис, унга бўлак юртлардин алломалар жалб қилинмаса.

– Нечун? – Мирзо Улуғбекка бу таклиф ёқмай, қошларини чимирди.

– Сизнинг марҳамат нурларингиздан баҳраманд бўлаётган Мовароуннаҳр алломалари ҳам муддаога етмак йўлида кифоя қилурмикин, деган хаёлдамиз.

– Хаёлинг чакки! – деди Улуғбек унинг сўзини кесиб. – Байтул-ҳикма Ҳақ таолонинг истак ва хоҳиши билан бўлур, алалхусус, унга курраи арзнинг иқтидорли алломалари таклиф қилинур.

Байтул-ҳикма хусусида бўлак фикр айтувчилар чиқмади. Мирзанинг ишораси билан базм бошланди. Мирам Чалабий «Бу базм қарор топмиш Байтул-ҳикма шарафига-дир», деб изоҳ берди. Шамсибек бу кеч шахриёр суҳбатидан бахраманд бўлолмаслигини англади.

Эртаси куни ҳам, икки кундан сўнг ҳам Мирзо ҳузурига кириш шарафига муяссар бўлолмади.

Бир ҳафтадан кейин меъмор дорулшафақа иморатининг тарҳи тайёр бўлганини маълум қилгач, олампаҳо даргоҳига юзлана олди. Бир ошъёнлик бино куриш фикрини шахриёр маъқуллади. У атрофга мевали дарахтлар экинни таъкидлагач, меъморга деди:

– Янги ҳаммом учун нобоп жой танланибди.

– Бу жой кўпга маъқул бўлиб эди.

– Маъқул эмас. Тўрт кўчанинг боши беркилиб қолади. Шахристонда боши берк кўчаларнинг мавжудлиги меъморнинг ноқобиллиги ва ҳукмдорнинг эътиборсизлиги оқибатидир. Шунини инобатга ол.

Улуғбек қайтишга рухсат берди. Шундан сўнг Шамсибек Абдулваҳобнинг узрини айтишга журъат этди.

– Воситачи бўлмоғингга сабаб недур? – деди Улуғбек унга норози нигоҳини қадаб.

– Сабаби ўзингизга маълум, сабоқдошмиз, бир қишлоқданмиз...

– Шугинами?

– Ҳа, шугина, холос.

– Илм олмақ учун талаб этилгувчи иқтидорига кафилисан?

– Шамсибек бундай саволни кутмагани учун бошини эгган ҳолда, айбдор одам овозида деди:

– Ожизман, ҳазрат шахриёрим.

– Балли. Шундайлиги менга ҳам маълум эди. У мадрасани тоат-ибодат учун эмас, ақли ноқислиги учун тарк этган. Таассуфки, тасаввуф аҳли орасига шундайлар ҳам кириб олиб, авомни кўп малул қилур. Дори дардга сабаб экан, шифога қандай умид бўлиши мумкин?

Шамсибек жавобга ожиз эди, бошини кўтара олмади. Унинг ночор аҳволга тушганини сезган Мирзо саволига жавоб кутмай, давом этди:

– Фақатгина сабоқдош бўлгани учун илм аркига етаклаб киришга интиломқлик масжидга эшак олиб кирмоқ билан баробардир. Шунин билки, бўлак сабаби билан эмас, балки ақли ноқислиги учун илм даргоҳидан юз ўгириб, унга қарата тош отмиш бўлганлар тубан ва жоҳилдурлар. Яна билки, кимки жоҳилга кўмак берар бўлса, Аллоҳ унинг устидин шул жоҳилни ҳукмрон қилиб қўядир. Сабоқдошинг жарималари саҳифасига авф рақамини тортмоққа нолойик. Бундан сўнг фикрингни бу қадар бемаъни ишлар ила банд этма.

Шамсибек қилган ишидан пушаймон еб, узр айта-айта чиқди.

Эртаси куни расадхона яқинида дорулшафақа биноси-ни қуриш ҳаракати бошланди.

ФАЛАК

Биринчи қор тушганида бинонинг пойдевори қўйилиб, девор ердан одам бўйи кўтарилган эди. Осмон ҳали жади буржидан оғмаган, совуқ бўш келмасдан тамом мавжудоду махлуқотни қакшатиб тургани сабабли иш сустлашди. Деярли ҳар куни қор ёғиб тизза бўйига чиқди. Томлардан куралган қор тор кўчаларни тўлдираёзди. Бу ҳам камлик қилгандай ўн кундан бери қуёш юз кўрсатмайди. Гўё замин совуқ лаҳадга тушиб қолгандай. Фақат одамларнинг ҳаракатигина ҳаётнинг сўнмаганидан далолат беради.

Бино қурилиши бошланган кезлари Шамсибек хазинадаги олтин-кумушларни саралаб сифат беришга киришганди. У кун бўйи саройдаги дўкондан чиқмас, уйга қош қорайганда қайтарди. Завжаси сандал чўғини титиб қўйиб, ўзи бир чеккада чеварлик қилиб ўтирган, ўғилчаси эса ухлаб қолган бўларди. Шамсибек унинг нима тикаётганига ахамият бермасди.

Самаркандга келган кунлари ёлғизликдан Махфузанинг дили хун бўлиб, турли ранг ипак олдирган, Булокбошидаги одатича дўппи, қийиқлар тикиб ўзини овутарди.

... Шамсибек бугунга мўлжал қилган олтинларни куйиб бўлиб, кетишга чоғланганида ганжур уни ичкарига чорлади. Ихчам сандиқлардан бирини очиб:

– Қаранг-чи, кеча Ҳиндистондан келтирдилар. Тилласи дурустмикан? – деди.

Шамсибек тилла безакларга ҳавас билан тикилиб қолди. Безаклар шу даражада нафислик ила ишланган эдики, тиллалиги учун эмас, нафислиги, гўзаллиги учун ҳам бебаҳо эди. Шамсибек тилладан шундай безак ишлай оладиган заргар бор, деб хаёлига ҳам келтирмаганди. У бир балдокни олиб, машъала ёруғига тутди. Соч толаси йўғонлигидаги халқачаларга мошнинг ярмича келадиган ёкут кадалган. Машъала ёруғида улар худди баргга кўнган шудринг томчисидай титрайди, ялтирайди.

– Бундан аълороқ санъат бўлмаса керак, – деди Шамсибек балдокни жойига қўяр экан.

– Тилласи-чи? – деб сўради ганжур.

Шамсибек безакларни яна бир кўздан кечирди. Уларнинг юзаси сал хира тортган, тилласи пастрок навли эди. Агар шундай деса, шубҳасиз, буларни ҳам эритиши керак. Лекин бунга унинг қўли бормайди. У фақат ўзи ишлай оладиган безак ёки буюмларнигина эритаётган эди. Шунинг учун ҳам у ганжурга ёлғон гапирди:

– Тилласи тоза, эритмокқа ҳожат йўқдир.

– Мен ҳам айни шу фикрда эдим, – деди ганжур сандикни ёпиб, ташқарига йўл бошлар экан.

Шомдан кейин изғирин анча кучайган эди. Шамсибек телпагини бостириб кийиб, тез-тез юриб кетди. Дам ўтмай танаси қизиби, совуқ ҳам сезилмай қолди.

Махфуза бугун ҳам одатдагидай сандалда ўтирарди. Эри остонада кўриниши билан чаккон туриб, уни қаршилади-да, ошхонага чиқди. Шамсибек сандал четида кўрпага ўраниб, ширингина ухлаб ётган ўғлининг бурнини чимдиб

уйғотмоқчи бўлди. Кичкинтой бир қимирлади-ю, лекин уйғонмади.

Махфуза дастурхон ёйди-да, бир чинни овқат билан иккита нон келтириб қўйиб, ўзи ҳам ўтирди.

– Ғанимуроддан хабар олмадингизми? – деди Шамсибек.

– Бориб келдим, яна юролмаяпти эканлар. Оёқларида шиш бор эмиш.

– Бели-чи?

– Опоқбуви буни айтмадилар.

Шамсибек овқатни ичиб бўлиб, дастурхон устидаги нонлар олингач, юзига фотиҳа тортди-да, ўрнидан турди.

– Ўзим бориб хабар олайн-чи. Аввалги куни юзидан хийла қон қочган эди. Қарашларидан ҳам хавфим бор, – деди у. Махфуза «майлингиз», деб қозикдаги тўнни олиб тутди.

Ғанимурод сандалда ёнбошлаб ётарди. Ўртада мойчи-роқ пилиги милтиллаб ёниб турибди. Сандалнинг бир томонини Қамариддин эгаллаган. Уй эгалари қўшни хонада эдилар. Шамсибек кириб биров ўтиргач, Ғанимуроднинг томирини ушлади. Кейин унинг шишган, кўкаринқираган оёғини кўрди-да, соҳиби хонадонни чақирди:

– Бу кеч малҳам тайёрлаб, эртамаган ташлаб ўтаман. Кун бўйи беш маротаба оёққа обдан суриб, яхшилаб силангиз. Илло, совуқ тегмасин, – Шамсибек шундай деб, кетишга чоғланди. Қамариддин ҳам турди. Полвон йигит билан хайрлашиб, олдинма-кейин кўчага чиқишди.

– Оёғини кўриб машқингиз пасайди, тинчликми? – деди Қамариддин.

– Пайқадингизми? – деди Шамсибек. – Энди оғир дард бош кўтарибди, шундан хавотирда эдим. Илоҳим адашган бўлай, унга қорасон илашган кўринади.

– Давоси мушкулми?

– Тиб аҳли бу саволга жавоб бермасликни маъқул кўрадир.

– Давоси йўқ, демоқчимисиз? Наҳот?

– Оёкни кесса, балки...

– Астағфируллоҳ!

– Бўлак шифо йўқ. Мен билганларимни ишлатиб бўлдим. Олдинга силжиш йўқ, билъакс, суяк ирий бошлаган кўринадир. Ташхисда адашмасам... табобат ожиз.

– Ё Раббим! Ўзинг меҳрибонсан-ку! Бедаво дарддан ўзинг асра! – шундай деб муножот қилгач, хўрсиниб қўйиб Шамсибекка қаради: – Ғаниполвонга ихлосим баланд эди. Бундайин пурдил онадан камдан-кам туғилади. Пешонасида бахтсизлик бор экан-да... Наилож... Аллоҳга илтижо қилиб шифо тиламоқдан ўзга чорамиз йўқдир, бизларнинг. Асли бахтсизлик ёпишган киши охир бир кун унинг шарбатидан тотади, дердилар. Ғаниполвон бу шарбатдан хийла эрта тотиб қўйибди... аттанг...

Шамсибек индамади. Бироз юришгач, Қамариддин яна сўз очди:

– Кеча анави қозини кўрдим, афти-ангори анча хароб.

– Қайси қозини?

– Андижон йўлидаги-чи.

– Сизни танидимми?

– Танитай-чи! Шарт тескари қараб олди. Юришига қараб туриб, эртами ё индинми девоналарга кўшилар, деб тахмин қилдим. Шунақа аламзадалар бир юмалаб такводорга айланади-кўяди. Қаландарликка қайтган жўрангизга рўпара бўлса, дарров қанотига олади.

– Нега ундай деяпсиз?

– Фарғона аёлотидин бунга келганлар тез топишиб олишлари сир эмас.

– Бошқалар ҳам шундай. Мусофирликда юз иссиқ бўлади-да.

– Нонкўр қаландар билан кўришиб турасизми?

– Ҳа... унда-бунда...

– У билан салом-алик ҳам қилманг. У нобакордан яхшилик чикмайди. Назари совук.

– Шундай дейсиз-у, лекин у ҳам тирик жон. Худонинг бандаси. Мусулмон мусулмондан юз ўгирмаслиги жоиз.

Қамариддин индамади. Унинг бу сукути ризолик аломати эмас, аксинча эканини сезган Шамсибек ҳам бошқа гапирмади. Муюлишга етгач, уларнинг йўллари айри-айри бўлди. Шамсибек уйга қайтганида Маҳфуза ҳали ухламаган эди. Эри сандалга ўтириб, ёнбошлагач, беморнинг аҳволини суриштирди. Кейин эрининг хаёлга чўмганидан хавотирланиб аста сўради:

– Якин орада Абдулваҳобни кўрмадингизми?

Шамсибек алҳол Қамариддиннинг гапларини ўйлаб ўтирган эди. Назарида завжасига бу ўй-хаёллари аён бўлгандек туюлиб, кўкқисдан берилмиш бу саволдан ажабланди.

– Нима эди? – деди ҳайронлигини яширолмамай.

– Хавотирдаман. Кўпдан бери эшигимиз тагидан ўтишни одат қилган. Уч-тўрт мартамикин... кўплашиб ўтдилар. «Ё-ху!» деб қичқирганларича нималарнидир айтдилар, мен англай олмадим. Кўнглига бирон шумлик ораламаганмикин?

– Биз нима гуноҳ қилибмизки, кўнглига ёмонлик ораласа, – Шамсибек шундай деб кулимсирамоқчи бўлди. Бу гапларни эътиборга олмасликка тиришса ҳам, барибир, завжасининг хавотири унга ҳам кўчди.

– Ҳазрат шаҳриёрнинг рад жавобларини сиздан кўрсачи?

Шамсибек «йўқ», деб бош чайқади. Ўша узрхоҳликдан сўнг Абдулваҳобга олампаноҳнинг жавобини етказганида, у бирданига сенсирашга ўтиб: «Сен астойдил воситачилик қилмагансан, менинг илм олиб, баланд мартабага етишим сенга ёқмайди, чунки сен қишлоқнинг ягона аллома-си бўлишни истайсан. Кўнглунг қора!» қабилидаги хунук сўзларни айтган эди. Албатта, бу гаплардан Маҳфуза беҳабар. Шамсибек унинг хавотири ошмасин, деб билдирмаган эди. Шунинг учун ҳам ҳозир хотиржам равишда, «бу юриш уларнинг одати, авҳомга²² берилманг», деб қўя қолди.

Маҳфуза эрининг мудраётганини кўриб қўлтиғига яна бир ёстик қўйди-да, «бир нарса кўрсатсам изза қилмайсизми?» деди.

²² Ваҳима

– Нима экан?

Махфуза токчада ўроғлиқ турган матони олиб очди:..

– Қаранг-чи?

Шамсибек қаддини ростлаб, матога тикилди – зангори матога зарҳал ипакда ажиб тасвирлар чизилган: ўртада кунгабоқарни эслатувчи доира. Атрофида доирачалар. Ипаклар тўлқинсимон қилиб тўкилгани учун доирачалар ёниқ юлдузлар каби жимирлаб турибди. Матонинг четлари икки қаторли зарҳал ҳошия билан ўралган.

– Қаердадир кўрганман, – деди Шамсибек ўйчан тарзда.

– Расадхонада эмасми? – деди Махфуза кулимсираб.

– Ҳа, ўша ерда! Аммо... сиз бу манзарани қайда кўриб эдингиз?

– Мен кўрганимча йўқ, айтиб берган ҳикоянгизни эслаб туриб тикдим. Ўхшайдими?

Шамсибек катта доира атрофидаги доирачаларни санади: олгита. Расадхона деворида ҳам шундай тасвир бор эди. Ранглар ҳам айнан кўчибди. Шамсибек илк марта расадхонани кўрганида шу манзарани сўзлаб берган эди. Не ажабки, завжаси буни қулоғига илиб, матога ипак билан туширибди.

– Фақат биргинами?

– Ҳа... яна бирини бугун бошладим.

– Жума кунига қадар битиринг.

– Мунча шошқич?

– Ҳазрат шахриёрга кўрсатаман.

Эрининг аҳдини эшитган Махфуза чинакамига чўчиб тушди..

– Вой ўлайин! – деб, тиккани олампаҳоғга намоиш этилишини тасаввур ҳам қилолмай довдираб қолди: – Вой ўлайин... нима деяпсиз? Шу... арзийдиган нарсами?

– Арзийди, – деди Шамсибек ишонч билан.

Эрталаб Шамсибек Абдулваҳоб бошпана топган хонақоҳга йўл олди. Унинг ҳамқишлоғига айтадиган сўзи кўп эмасди. Шу сабабли ташқарида, кимсасиз кўчада, тик турган ҳолда гаплашдилар.

– Абдулваҳоб, сўнги кунлар ичи кўчамиздан бот-бот ўтишингизнинг боиси нима?

Саволни эшитган Абдулваҳоб заҳарли кулди:

– Шаҳристонда Худонинг кўчалари кўп. Қай бирдан ўтишим ўз хоҳишим ила бўлади. Сизга бунинг сира-сира дахли йўқдир.

– Машойхлар «Ҳар қандай қилмишнинг миёнаси хўб бўлур», демишлар. Оқибатни унутмаслик зарур.

– Оқибатни? Хусрави беоқибатнинг²³ этагидан тутганингиз холда бу ибратни тилга олмоғингиз ғоят таажжублидир.

– Тухмат боткоғига янада тўларок ботибсиз. Беисбот сўзлардан тийилмоғингиз лозим.

– Беисбот дейсизми? Аллоҳ ўз мағфиратига чўмдиргур ҳазрат хокони Саййид Мирзо Шохрухга, яъни ўз падари бузургворларига суикасд қилган шайх Қосим Анварни па-ноҳига олганига не деюрсиз?

– Ҳазрат хоконга Аҳмад Лур суикасд қилган. Шайх беайб.

– Аҳмад Лурнинг шайхга мурид экани-чи? Ёинки ул шайхнинг динимизни поймол этувчи илм билан машғул бўлиши-чи?

– Муридлик хусусиндаги даъвоингиз мавҳум. Илм хусусиндаги сўзларингизда эса маъно йўқтур. Ҳақ таоло Одам алайҳиссалом билан бирга илмларни ҳам яратган. Фалакиёт динни поймол этмай, билъакс, динимиз равнаки учун хизмат қилгучи илмдир. Расад аҳли фалакдаги ўзгаришларга караб намоз вақти, рўзаи рамазон дамлари, кун чиқиш ва ботиш вақти, ният ва фарзлар муддатини, Куёш ё Қамарнинг тутилиши воқе бўлса, унинг вақтини аниқлаб берурлар. Қуръони каримда зикр этилмиш тоғларнинг ерга қозик каби қоқиб қўйилиши, юлдузларнинг муайян тартиб ила сочилиши бир мўъжизадир. Илми нужум Аллоҳ мўъжизаларини ўрганиб, юлдузлар ҳикматини авомга етказурда бир василадир. Бунинг нимаси гуноҳ экан? Билингки, тушунишдан ожизликни эътироф этмок ҳам идроклиликдур.

²³ Оқибатни ўйламовчи подшоҳ.

– Шундайми? У ҳолда сиз ҳам билингки, севган нарсангиз ўзингиз учун кулфатдир. Жодугарликни илм дея англамоғингиз идрокданми экан?

– Бағоят ибратли сўз айтдингиз. Назарингиз тушган Расулиллоҳнинг шарафли ҳадисларидаги: «Сиз бирор нарсани ёқтирмассиз-у, аммо сиз учун хайрлидур», деган ҳикматга эътибор қилганингиз маъқулроқ эди.

– Худованди каримнинг ўзи ҳақ-ноҳақни рўзи маҳшарда ажратиб олади. Менинг тавбаларим пули сиротда асқатади.

– Илоҳим асқатсин. Аммо, ўрмонга ўт кетар бўлса, хўлу курук баробар ёнажақдир.

Абдулваҳобнинг кўзларида ғазаб ёнди. У Шамсибекнинг шахриёр муборак номини ҳимоя қилаётгани учун ғазабда эмас, балки донишмандлик бобида ўзининг ҳамқишлоғидан анча паст эканини ҳис қилганидан аламда эди. Сабокдошлар нохуш қайфиятда бир-бирларидан ажралдилар.

Жума намози олдидан Улуғбек диёр акобирлари ва соҳибқирони акбарнинг гўрига бориб, муҳтожларга дуою садақалар улашди. Сўнг Бибиҳоним масжидига йўл олди. Шамсибек унинг ўнг қанотида, шогирдлари қаторида турди. Намоз тугагач, ҳазрат шахриёр мадраса томон юрди. Жума намозидан сўнг унинг мадрасага бориши янгилик эмас, шу боис талабалар ҳам, мударрислар ҳам бу ташрифдан ажабланмадилар ҳам, ҳаяжонда шошиб қолмадилар ҳам.

Дорус-салтанада Байтул-ҳикма қарор топганидан бери гоҳ Улуғбекнинг ўзи, гоҳ Али Қушчи алломалар билан ҳамжиҳатликда талабалардан бир гуруҳини фалакиёт илмидан бохабар қилар эдилар. Бу жума Улуғбекнинг ўзи сабоқ берди. У фалакиёт хусусида жуда босиқ ва оҳиста оҳангда сўзлар, тингловчилар унинг ҳар бир фикрини осон уқиб олиш имконига эга эдилар. Улуғбек устрлоб ва ундан фойдаланиш ҳақидаги сўзларини тугатгач, зийж тузмоқ илмидан сўзлай кетди:

– Зийж тузмоқ илм оламида милоддан бир юз ўттиз тўрт йил муқаддам расм бўлган. Юнон алломаси Гупарху

Акроб мажмуасини кузатар чоғи бир ёруғ юлдузни тасо-
дифан кўриб, ҳайрат денгизига чўммишдир. Сабабки, ул
аллома бу юлдузни илгариги кузатувларида учратмаган
эди. Гавҳари анжумда бир кўриниб, бир-кўздан йўқолув-
чи фалак бошоқларини назардан қочирмаслик учун у зийж
тузмокни расм қилди. У тузилмиш зийжига беш юз юл-
дузни жамлаб, ёруғлик даражаларини олтига бўлди. Шун-
дан сўнг фалакиёт илмининг ақобирлари бу зийжга қадам
бақадам ўзгартишлар киритдилар. Батлимус, Носириддин
Тусий, Муҳаммад ал Батоний, Абдурахмон Сўфий каби ал-
ломалар зийж ганжига нодир гавҳарлар қўшдилар. Ҳикмат
эгаси бўлмиш Носириддин Тусий офтоб ва бўлак сайёра-
ларнинг тақвимини кузатиши оқибатида тузилмиш «Зий-
жи жадиди Элҳоний»даги ҳамда Абдурахмон Сўфий рисо-
ласидаги офтоб ва бўлак сайёралар тақвимида йўл кўйил-
ган тафовутларни инобатга олиб, Аллоҳнинг ҳукми билан,
биз ҳам зийж тузмокқа бел боғлаб, Тангрининг марҳамати
ила муддаога эришдик. Зийжда бир минг ўн саккиз юлдуз-
нинг ўрнини белгиладик. Абдурахмон Сўфий рисоласи-
да баён қилинмиш саккиз юлдузни ҳамон изламоқдамиз.
Ҳаракатларимиз то шу кунга қадар самара бермадиким,
умидимизни узмадик. Мавлоно Сўфий бу юлдузларни ўз-
лари кўрмай, Батлимусдан олганлар. Иншааллох, уларнинг
ўринларини белгилаш бизларга насиб этажақдур.

Мирзо Улуғбек мавзуни мухтасар тарзда яқунлаб, тала-
балардан «англай олмаган фикрларни қайта сўрангиз» де-
гач, садо кутиб, сукут сақлади. Сўровчилар чиқавермагач,
мийиғида кулиб кўйди-да, деди:

– У ҳолда мен савол сўрайдирман: қани, аҳли толиби
илм, айтинглари-чи, ҳижрий саккиз юз ўн саккизинчи йил
ражаб ойининг учи бирлан ўн бешинчиси ўртаси, тўққиз
юз ўн саккизинчи йил ражаб ойининг ўнинчиси бирлан ўн
бешинчиси ораси қайси айёмга тўғри келур?

Саволни эшитиб Шамсибек ҳам гангиб қолди. Саволга
жавоб топмоқлик учун жуда кўп рақамларни ёдда сақла-
моқ талаб этиларди. Шу онда Шамсибек ўқишни истама-

ган укасининг қарори тўғри эканига ишонди. Бундай масалаларни ечиш учун кучли идрок талаб этилади. Укасида эса бундай идрок ўти кўринмайдир. Айни чоқда Абдулваҳобнинг мадрасани тарк этиши сабабини ҳам англади. Бу илм ёнғоғини чақмоққа зеҳни ва тоқати етмагани сабабли қаландарликни касб қилгани ойдинлашди.

Мураккаб саволга жавоб бўлмагач, Мирзо Улуғбек кейинги жума кунига қадар муҳлат бериб, масалани уйга вазифа тарзида эканини таъкидлади-да, «яна бир масала бордир, диққат қилгайсиз. Масалани Абурайхон Берунийнинг «Қонуни масъудий» китобидан олажакмиз», деб Мирам Чалабийга юзланди. Йигит устознинг мақсадини англаб, қўлидаги китобнинг белгиланган саҳифасини очиб, ўқий бошлади. Шамсибек бу он ўзини талаба ҳис қилиб, диққат ила тинглади:

– «Батлимус Қуёшнинг афижиюни ўрнини, яъни Қуёшнинг Ердин энг йироқ бўлғондаги ўрнини аниқлағондир. Ул ўз амалини Қуёш фалак ал-Бурж чоракларини ўтгон муддатидоғи афижиюнининг ўринлариға биноан асослағондир. Сўнгра анинг фалак ал-Буржда топғон афижиюн ўрни анингча, Хиппархнинг топқониға мувофиқ келғондир. Аларға тақлид қилиш ушбул фанда дуруст эрмаслиги жиҳатдин лоақал анинг баҳор муддатини тўқсон икки ярим кун топқони хусусинда айтгонининг тўғрилигини имтиҳон қилиш зарур. Чунки бунда иккиланиш бордир».

Чалабий белгиланмиш сатрларни ўқиб бўлгач, китобдан бош кўтариб устозга қаради. Талабчан мударрис тахтадаги Мирзо Улуғбек талабаларга синовчан тикилганича яна сўради:

– Хўш, улуғ бобомиз бу хусусда қандай йўл тутғондирлар, вақт тенгламаси ҳақида неларни ёзмиш эрканлар?

Жавобга журъат этувчи топилмагач, Мирзо Улуғбек бу масалани ҳам уйга вазифа деб белгилаб, қайтишга чоғланганида Шамсибек ўрнидан туриб куллуқ қилди.

– Қулоғим сенда, – деди Мирзо ундан савол кутиб.

– Ҳазрат шахриёрим каминада савол йўқтур. Сизнинг хукмингизга бир нарсани кўрсатиш ниятида эрдим, – Шам-

сибек шундай деб матолардан бирини олди ва Улуғбекнинг оёғи остига қўйди.

– Нима бу? – деб ажабланди Улуғбек.

– Каминанинг ожизалари тўқиган эканлар, мақбул бўлармикин, деб олиб келдим.

Чаққонроқ икки мулозим уни олиб, шахриёр қаршисида очиб, ёйдилар. Улуғбек аввал матога, кейин савол назари билан Шамсибекка, сўнг яна матога тикилди.

– Ажаб! Бу фалак-ку! – деди у хайрат билан. – Бу расад деворига мухр этилган фалакнинг тасвири-ку?! Кимнинг иши бу? Ожизамникидир, дедингми?

– Айни рост, ҳазрат шахриёрим.

– Шундаин мўъжизани яратмиш иқтидор эгасин «ожиза» демоққа тилинг қандай айланди? Машойхлар: «Онандан бош товлама, ошмасин дарди, ҳаёт тожи эрур оёғин гарди!» демиш эканлар. Уқдингми?

– Гуноҳкорман, ҳазрат шахриёрим.

– Аёллар ҳам Аллоҳнинг бандаларидир. Расулуллоҳ, саллоллоху алайҳи васаллам, вадо хутбаларида «хотинларингиз Аллоҳнинг омонати», деб эканлар, биз нечун уларни камситмоғимиз керак? Сен каби иқтидор эгаларини туғиб, тарбия қилар эканлар, нечун ўзлари «ожиза» ёинки ақли ноқис бўлсинлар?! Бу фалакка қарангиз, – Улуғбек энди атрофидагиларга мурожаат этди, – бу дибодаги шакллар шунчаки оддий морпеч эмас. Биз фалакдаги юлдузлар ўрнин топмоқ қасдида неча тунлар мижжа қоқмадик. Небахтким, фалакиёт илмини кулбахонадаги аёл чақиб кўрса... Муслималар ҳам «илм олмоқ ҳар бир муслим ва муслима учун фарздир» шарафли ҳадисига кўра илмдан хабар топсалар не шод бўлур эрди. Курраи арз айланади, дейилганда «астағфируллоҳ!» деб хайрат ва ишончсизлик билан ёқа ушламасалар нур аланнур бўлур эрди... – Мирзо Улуғбек яна Шамсибекка юзланди: – Завжангга расадхонани қачон кўрсатиб эдинг?

– Завжамиз кўрмаганлар... Кўрганларимни мен ҳикоя қилиб эдим.

– Нур аъло нур! Кўрмай-ки, шундай мўъжиза яратиб-дими, шараф унга. Бундай аёллар гардун қадар шарафланишга лойиқдирлар. Сен кундузи уни олиб келиб расадхонани кўрсатгил. Сўнг чевар қизларни ёнига олиб, шундай фалак тасвирларидан яна ва яна тиксин. Фармоним шул: расад аҳли, сарой аҳли, мадраса аҳлига етиб маълум бўлсинким, Шамсибек Исмоил ўғлининг завжаси тиккан фалак тасвири барчанинг уйида бўлмоғи даркор. Расад аҳли, сарой аҳли, мадраса аҳли бу фалакларни бозордан харид қилмоққа мажбурдирлар. Фалакни раиятга кўрсатмоқ, танитмоқ мақсадида у фақат бозорга олиб чиқилсун!

Улуғбек «гап тамом», дегандай ишора қилгач, талабалар таъзим билан хоналари томон тисланишди. Улуғбек Шамсибекни саройга олиб кетди. Дорулшафақа қурилиши ва хазинадаги ишларни суриштириб, кўнглига таскин берувчи жавобларни олгач, яна сўради:

– Билишимча, Байтул-ҳикма қанотига ўтган ой Хоразмдан келган ҳозики ҳаким хасталик таркатувчи инсу жинс билан ўзини эмлаб бетобланибди.

– Айни рост, ҳазрат шахриёрим.

– Ўз-ўзин хаста қилмоқдин муддао недур?

– У хасталик бошланиши онлари, сўнг эса забтига олиш кунларини аниқлаб, кейин шифога киришмоқлик усулини топмоқ истагида эркан.

– Шифога умид борми?

– Иншааллоҳким, яқин кунлар ичи оёққа турғуси. Дарди хатарли эмас.

– Шифо топгани ҳамон ҳузуримга келтурурсан. Бўлак ҳакимларга менинг фармонимни етказ: хоразмлик ҳаким сингари инсу жинсларни ўз баданида синаб кўрмоқлик жазо билан тақдирланур.

Шамсибек фармони олий бажо келтирилур, деган маънода таъзим қилгач, сўзлашга журъат этди:

– Ҳазрат шахриёрим, бир арзим бордир.

– Гапир.

– Дастлаб сўхбатингизни тингламоқ шарафига етканимда фалакдаги ўзгаришлар курраи арзга таъсир кўрсатур, деб эдингиз.

– Ҳа, айнан шундай.

– Маълумингизки, Андижондин қайтар маҳалимиз Ғанимурод исмли пурдил йигитни олиб келиб эрдик. Ножинслар уриб, майиб қилганини ҳам айтиб эрдик.

– Ёдимда бор. Қамариддин хўб таъриф бермиш эрди. Пурдилнинг шифо топиб, майдонга тушмоғини у интиқ кутмоқдами эркан?

– Ҳа... кутяптилар... Бироқ... афсусларким, пурдил майдонга туша олмагай.

– Сабаб?

– Сабаби... унга чанг солган хасталик олдиди бугунги тиб илми ожиздир. Оёқни кесмоқлик ила ҳаётини сақлаб қолиш мумкин. Шу кунларда ҳаёлимга бир фикр келиб эрди.

– Қандай фикр?

– Фалакда бўладиган катта ўзгаришларни билсам, шу куни хос дору тайёрлаб, муолажа қилсам.

– Қайси ўзгаришларни назарда тутурсан, фалакда ўзгаришлар мўлдир.

– Айтайлик... хусуф ёинки қуёш тутуладургон кун. Шу онларда ҳаво таркибида ўзгаришлар бўлмасмикин? Бўлар бўлса, дору таркибига таъсир ўтказмасми эркан?

– Фикрингда жон бор кўринадур. Бу кунлар уммонда тўфон кўтарилиши, заминнинг қай бир бўлагида бўрон кўтарилиши, бошқа ерда қаттиқ шамол эсиши, тоғларда сел келиши, ҳатто кучли зилзилалар бўлишини кўп китобларда зикр этмишлар. Ажаб эрмаским, Аллоҳ таборак ва таоло тиб илмига ҳам бу соҳада беназир кашфиётлар насиб этса. Ҳамалнинг ўн биринчи кечаси хусуф кунидир. Аммо... бу дамда сен тоат-ибодатда бўлмоғинг жоиз-ку!

– Раият учун менинг тоат-ибодатимдан кўра табобатдаги ишим кўпроқ наф берармикин? Қолаберса, курраи арз

айланади, дедингиз. Ҳамонки шундай экан, Ойнинг ёришмоғи менинг ибодатимга муҳтож эмас кўринадир.

Улуғбек йигитнинг доно жавобини эшитиб мамнуният ила жилмайиб кўйди.

ҚОТИЛЛИК

Султон Улуғбекнинг фармонидан сўнг Маҳфуза беш-олти чевар қизларни қанотига олди. «Фалак»нинг харидорлари кўпайиб, нархи ҳам ошиб кетди. «Фалак» савдоси шаҳриёрнинг фармони ила бўлаётгани ва чиройли гиламдан қолишмаслиги сабабли, кимдир давлатпаноҳнинг кўзига яхши кўринмоқ, кимдир шу баҳонада уйини безатмоқ, яна кимдир қизининг сепига кўшмоқ учун бир эмас, бир нечталаб сотиб оларди. Шаҳриёр хаёл қилганича «фалак»нинг барча уйлардан жой олишига имкон йўқ эди. У аҳли манолдан ортмай қолди. Дастлаб шов-шув кўтариб, «Бу фалакнинг тасвири экан» деганлари унутилиб, уни оддийгина «Фалак» деб атайдиган бўлдилар.

«Фалак» талаш бўлган бозор кунларининг бирида Шамсибекнинг йўлини Абдулвахоб тўсди. Салом-аликсиз, кўз уриштириш билан чекландилар.

– Мен пирымнинг истаклари билан Бухорои шарифга кетяпман, – деди Абдулвахоб унга ҳиссиз нигоҳини қадаб.

– Сиз уйингизга кетсангиз дурустроқ бўларми эрди, – деди Шамсибек. Унинг самимий оҳангига сабоқдоши таҳдид билан жавоб қайтарди:

– Бу гапни мен сизга айтмоқчи эдим.

– Мен бунга волидайн ризолиги ила келганман.

– Волидайн ризо демоқлик, Худо рози, деган гап эмас.

Шариат ҳукмларини назар-писанд қилмай, ножинслар этагини тутганингиз камлик қилиб, эндиликда завжангиз ҳам кофир жинлар ила тиллашиб, иблис васавасига тушибдир. Бу йўлдан қайтмас экансиз, Аллоҳ таоло ғазабига учрамоғингиз аниқдир.

Абдулвахоб шундай деб Шамсибекдан жавоб ҳам кутмай шарт бурилди-ю, нари кетди. Унинг изидан қараб қолган Шамсибекнинг кўнглига ғашлик тушди. Йўқ, у Абдулвахобнинг дағдағасидан чўчимади. Билъакс, ҳамқишлоғига ачинди.

Эртадан кейин хусуф куни – ярим кечаси Ой тўла тугилади. Шамсибек устодлари орзу қилган, бироқ амалга оширолмаган ишни – хос малҳам тайёрлаб, синаб кўриш ниятида.

... Кутилган кунга етдилар. Қамариддин Ғанимуродни олиб келиб, ташқари ҳовлидаги меҳмонхонага ётқизиб кетди. Қош қорайди. Шамсибек хуфтон намозини ўқиб бўлгач, Ғанимурод билан суҳбатлашиб ўтирди. Пурдил кўнгил ғашлигини фоний дунёни тарк этишига оз фурсат қолганидан дарак деб билгани учун очилиб гаплашмади. Шамсибек эса табобат тарихидан сўз очиб, бу тун улар учун саодат куёши порлажагига ишонтирмоқчи бўларди. Тили гап билан банд, нигоҳи эса осмонда эди. Тўлин ой ҳовли тепасига келди. Енгил шабада эсди. Осмонга катта нурли чегара чизган Ойнинг мағриб томони кизара бошлагач, Шамсибек ҳовли ўртасига қалаб қўйилган ўтинларни ёқиб, малҳам тайёрлашга киришди. Ойнинг ярми кизарганида шаҳар аҳли уйғонган, атрофдан тарақ-туруқ овозлари кела бошлаган эди. Ойни иблис чангалидан қутқариб олишга жазм қилган одамлар кўлларига нима илинса тарақлатиб урардилар. Бироқ уларнинг бу жаҳдлари фойда бермади – кўп ўтмай, Ойнинг бутун сатҳи қонга бўялгандай тус олгач, дод-вой, нола, такбиру тасбеҳ авж пардасига кўтарилди. Самарканд аҳли жам бўлиб, дунёни киёмат қойимдан сақлаб қолишга азм қилган эди. Ой бир неча фурсат тусини ўзгартирмай одамлар юрагидаги қўрқувни оширгандан оширди. Шаҳарга ҳукмини ўтказётган шовкин янада кучайди.

Бу даврда малҳамни тайёрлашга улгурган Шамсибек Ғанимурод ётган сўрини гулханга яқинроқ суриб муолажани бошлади. Эшик тирқишидан эрининг ҳаракатларини

кўрқибгина кузатиб турган Маҳфуза тинмай Аллоҳга нола қилаверди. Унинг пичирлаб ўқиётган дуоларини шаҳар шовқини босиб кетди.

Бир замон уларнинг кўчаларидаги шовқин кучайди. Шамсибек қандайдир хавотирни ҳис қилиб, ҳаракатдан тўхтади. Қаландарларнинг бор овоз билан бақиринларига кулоқ тутди. Кейин муолажани давом эттиришга киришганида эшигини кимдир тепиб тарақлатиб очди.

Шамсибек чўчиганича ўша томон қаради: гулхан ёруғида оғзидан кўпик сачратиб бақираётган Абдулваҳобни кўрди. Унинг кетидан яна бир таниш башара кўринди. Шамсибек таниди – у қаландар либосидаги қози эди.

Ҳовлига ёпирилиб кирган қаландарлар гулхан атрофидаги манзарани кўриб бир зум жимиб қолдилар. Кейин бир оқара бошлаган Ойга, бир Шамсибекка қараганларича аста бостириб кела бошладилар. Ичкари уйда боласини бағрига босиб кўркувдан дир-дир титраётган Маҳфуза, соғайиб кетиш умидида гулхан ёнида ётган Ғанимурод ва ҳатто Шамсибекнинг ўзи ҳам бу лаҳзада хавотирга тушган эдилар. Маҳфузани даҳшат, Ғанимуродни иложсизлик афсуси чуллаган, Шамсибек эса нима қиларини билолмай гаранг эди. У гулхан атрофини ўраб олган қаландарлар орасидаги Абдулваҳобдан нигоҳини узмай эҳтиётан ҳимояга шай турарди.

Ҳамқишлоқ ва сабоқдошларнинг бири шу онда ночор, бири эса ғолиб кишининг яширин қувончига эга эди. Тўкнашган кўзлар бир лаҳзада буткул низоларга ҳукм чиқарди:

– Мен кўлингиздан шундай ярамаслик келар, деб ўйламаган эдим, – деди Шамсибекнинг кўзлари.

– Мен эсам қулай фурсатни узоқ кутдим, – деди Абдулваҳобнинг масрур кўзлари.

– Агар зулмдан қайтмас экансиз, гуноҳларга ботажаксиз. Маҳшар куни тавбаларингизнинг қабул бўлиши гумондир.

– Мен зулм қилгувчи эмасман. Шаккоқларни Тангри таолонинг ўзи жазолайди.

– Жоҳиллик идрокдан устун бўлмаслиги лозим...

– Аммо идрок жоҳилликка барҳам беролмас...

Бир-бирига қадалган кўзларнинг лахзалик баҳси қозининг бақирғи билан узилди:

– Мусулмонлар! Бу гумрах иблислар билан тиллашиб, қиёматни чақиряпти!

– Иблис билан тиллашувчи жодугарга ўлим!

Шамсибек, бошига қаттиқ нарса урилиб гангиб қолди. Қаландарларга эргашиб кирган уч киши уни ўртага олиб, калтаклай бошлади. Бу томонга кўрқув билан қараб турган Маҳфуза завжини қутқариш мақсадида дод деганича отилиб чиқди. Лекин Шамсибекка яқинлаша олмади. Бостириб кирганлардан бири унинг йўлини тўсди. Маҳфуза уни ёнлаб ўтаман деганда нимагадир қоқилиб йиқилди. Бошига қаттиқ нарса урилиб ҳушидан кетди. Ичкарида бола чинқириб йиғлай бошлади.

Бостириб кирганлар ўрнidan туришга интилаётган Шамсибекни аёвсиз калтаклашарди. Уларнинг назарида осмон фожиасига айнан шу одам айбдордай, гумрахнинг калтакланиши гўё қиёмат йўлини тўсадигандай эди. Қози ҳам, Абдулвахоб ҳам ур калтак-сур калтакка аралашмай, четда туришар, аҳён-аҳёнда «Ҳақ дўст, ё Аллоҳ!» деб бақириб қўйишарди. Иккови ҳам жазо чорасидан мамнун эди. Шамсибек ур-сур орасида ҳам улардан кўз узмас, қаддини кўтариб, ҳамла қилишни истагандай, ўша томон интиларди. Пешонасидан оққан қон кўзларига қуйилиб, парда каби тўсди. Оёқларидан жон чиқиб кетгандай бўлди. Қозининг пурдил ётган сўрига яқинлашганини, Ғанимуродни гулханга итариб юборганини шу парда ортида кўрди. Пурдилни қутқариб олмоқ илинжида ўша томон интилди-ю, лекин қўл-оёқлари ўзига бўйсунмади. Димоғига қуйган эт иси урилди.

Қоронғилик пардаси қопланган кўзлари олди бирдан ёришди: қўлида нон тутган волидаи жаҳони, остона туп-

роғини халтачага солиб берган волиди, кўлчасини силки-тиб югураётган дўмбоқ ўғилчаси кўринди...

Ниҳоятда қиска хотима

Нозима Лондонга келган куниеъ бувиси совга қилган фалакдан тезроқ қутулиш чорасини излади. Кўҳна буюмларни баҳолайдиган мутахассисга учраб, уч-тўрт юз фунт-стерлингга бўлса ҳам бериб юбора қоламан, деб ўйлаган эди. Мутахассис аввал матони ушлаб кўрди, сўнг катталаштириб кўрсатувчи қалин ойнак орқали синчиклаб тикилди. Ниҳоят, «бу антикварни баҳолаш учун махсус экспертиза ўтказиш керак, истасангиз қолдириб кетинг, натижасини маълум қиламиз», деди. Нозима яна кўтариб сарсон юраманми, деган фикрга келиб, фалакни ташлаб кетди. Йигирма кундан кейин уни чақирдилар. Экспертиза натижасини эшитиб, довдираб қолди. Ўн бешинчи асрга тегишли бу матонинг нархи у ўйлагандай уч-тўрт юз эмас, балки миллионнинг нарёгидаги фунт стерлинг эди. «Узил-кесил нарх ким ошди савдосида белгиланади», дейишди.

Бир ойдан сўнг «Таймс» газетасида қисқа хабар босилди:

«Амир Темурнинг ўн бешинчи асрда Мовароуннаҳрда подшоҳлик қилган набираси Султон Улуғбек саройига тааллуқли деб тан олинган гобилен аукционга қўйилди. Тарихий гобиленни германиялик миллиардер Генрих Бронштейн сотиб олди. Гобилен эгасининг истагига кўра, унинг исми ва гобилен баҳоси эълон қилинмайди».

Фалакнинг ҳозирги тақдири шундай. Лекин тарих шу билан якун топмайди...

НОМУС

тарихдан ҳикоят

*Ота-оналари ва элнинг дуосини олиб яшаётган
покдамон сингилларимизга атадим.*

Муаллиф мақсади баёнида

*Покликка интилганлар кўнгилларини хайрли
ниятлар ила бойитувчи, пок йўлдан адашиб юр-
ганларнинг сўқир кўзларини очгувчи ал Ҳодий, зул
Жалоли вал Икром, ал Ботин, ас Сабур, Меҳрибон
ва Раҳмли Аллоҳ таборак ва таолонинг пок номи-
ни дилга жо қилиб сўз бошладик.*

*Бизга ҳамсуҳбат бўлмиш азизлар, бу воқеалар
қачон ва қаерда содир бўлган, деган саволлар би-
лан бошингизни озритманг. Эҳтимол, минг йил
олдин ровийлар нақл қилишгандир, балки ундан
яқинроқда бўлгандир. Муҳими бу эмас. Муҳими –
одамлар орасида номус аталмиш бебаҳо фазилат
борлигида! Қаерда номус бўлса, унинг муқобили-
да номуссизлик ҳам мавжуд. Фазилат ва иллат
орасида мангу жанг бор экан, фазилат тарбия-
сига муҳтожлик сезилади. Асрлар шамолини ен-
гиб ўтиб, бизларга қадар етиб келган ривоятлар
асосида ёзилган мазкур ҳикоятдан мурод ҳам шу
эрур. Аллоҳ таолодан умидимиз будир: ҳидоят йў-
лидан чекиниб, адашиб қолувимиздан ўзи асрасин!*

БИР ТУШ БАЁНИДА

Кўзлари ёниб турган илон судралиб келиб, унинг набирасига яқинлашганда тўхтади. Кулча бўлиб ўралиб, сўнг бошини кўтарди-да, ўлжага захар солмоққа шайлангандай, тилларини чиқарди. Шайхни кўркув титроғи босди. Ўрнидан туриб набирасини ҳимоя қилай деса, вужуди ўзига бўйсунмайди, қўл-оёқлари гўё шол бўлгандай. Ёрдамга чакирай деса, тили айланмайди... Фақат... томирларида айланаётган қон зарбидан «Аллоҳ! Аллоҳ!» деган заиф сас таралади. Кулча бўлиб олган илонни нимадир ушлаб тургандай, кизга захар солишга шошилмайди...

Шу он остонада Абдукарим кўринди. Кафтида алангаси ўчай-ўчай деб турган олов. Унинг ортидан Маъсума ҳовлига кириб келиб, шайхнинг каршисида тўхтади.

– Бу одамни дуо қилинг, пирим, менга теккизмаган қўлларига бу дунёда ҳам, у дунёда ҳам дўзах ўтлари ҳаром бўлғай.

– Сенинг дуоларинг ижобат бўлган-ку, кизим, – деди шайх.

Маъсума илон тажовузидан беҳабар тарзда ширин уйкуда ётган бокира кизга яқинлашди. Абдукарим эса қўлидаги оловни илон устига сочди. Захар солмоқ касдидаги илон бир нафасда куйиб кулга айланди. Шамол туриб, унинг кулини сурди-кетди. Шайхнинг вужудига жон қайтди. Ўрнидан туриб, набирасига яқинлашгач, дуо қилди. Муножот яқун топмай, шайх орқа томонда вишиллаш овозини эшитиб, ҳадик билан ўгирилди: яна ўша илон, яна аввалгидай кулча бўлиб олган.

– Сен куйиб кул бўлиб эдинг-ку? – деди шайх хайрат ила.

– Мен қиёматгача йўқ бўлмайман. Зиммамга бокираларни, ҳаё эгаларини таъкиб этиш вазифаси юкланмиш экан, нечун йўқ бўлай?! Токи ору ҳаё ахли мавжуд экан, унинг зиддида мен ҳам борман. Уларга ҳар он захар пуркаб туражакман.

Илон шундай деб қизга даф қилмоқчи бўлганда Шайх набирасига ўзи қалқон бўлди. Илоннинг тиши унинг кўкрагига ботди...

Шайх кўкрагида уйғонган каттиқ оғриқдан уйғониб кетди. Тушидаги кўркувдан терга ботган, баданида енгил титроқ ҳам бор эди. Шошилиб ўрнидан турган шайх қўшни хонага қараб, осойишта ором олаётган набирасини кўргач, Яратганга шукрона айтди. Кейин «бу не синоат бўлди?» деган ўйга банди бўлиб ўтирмай, таҳорат олди. Қўшни ҳовлидаги хўроз безовталаниб, субҳи козиб дарагини берди. Шайх бир дона хурмо билан каноатланиб, нафл рўзага ният қилди.

Субҳи содиқда набираси Мўмина ҳам туриб, бомдодни ўқигач, ҳовли ишларига қаради. Шайх унинг ҳар бир ҳаркати дикқат билан кузатиб, тушидаги сирнинг тагига етмоқни истади. Унинг хаёлини кўча эшиги нарёғидан берилган овоз бўлди. Гарчи ўрнатилганидан бери бу эшикка зулфин урилмаган бўлса-да, зиёратчиларнинг ташқаридан овоз бериши одат бўлиб қолган эди. Номаҳрам товуш қулоғига урилиши билан Мўмина ҳовлидаги ишини йиғиштириб ичкарига ўтди. Шундан сўнггина шайх ўрнидан туриб зиёратчига пешвоз чиқди. Пок бир руҳ ила жилмайганича салом берган Абдукаримга қараб, кўрган тушини эслади, ҳатто дарров алик олмади. Меҳмон «овозим эшитилмади шекилли», деган ўйда яна салом бериб оппоқ кафтларини кўришмоқ учун узатди. Шайх алик олиш баробарида уни дуо ҳам қилиб, дўзах ўти ҳаром этилган кафтларини қўйиб юборгиси келмагандай бироз ушлаб турди. Кейин ташқари ҳовлидаги сўрига бошлади. Айвон устунидаги козиқда илиғлик дастурхонга қўл узатганида меҳмон унамади.

– Ҳузурингизга дуо умидида келдим. Зоҳид биродарим ила ҳаж зиёратига отландик. Аҳли аёлига олти ойга етгули рўзғор харажати килиб бердик. Иншааллох, эрта субҳи содиқда йўлга чиқажакмиз.

Узун дуодан сўнг меҳмон Шайх билан кучоклашиб хайрлашди. Шайхнинг кўзларига нам келди. Хаёлига «дий-

дор Қиёматга қолмишми энди?» деган ўй урилди-ю, юраги бир қалқиб тушди.

Орадан кўп фурсат ўтмай, Зоҳид аҳли аёли билан келиб дуо олди. Кетар чоғи юзини шайхнинг елкасига қўйиб, «Аҳли аёлим сиз учун қизингиз кабидир. Сиздайин отаси бор экан, кўнглим хотиржамлик куёши нурида мунаввардир», деди.

Улар чиқиб кетишгач, шайх ярим очик қолган эшикка қараб ўтирди. Эшикнинг очик қолгани унга бу одамларнинг яна қайтиб келишларига, яна дийдор кўришувига бир ишорадай туюлди. Бу оила билан ўтган Рамазон арафасида кўришган эди. Аёл овоз бермай, четда туриб эди. Оғир хасталик чангалидан қутулгани билан беҳоллик ихтиёридан чиқолмаган Зоҳид заиф овозда бошларига тушган кўргуликни сўзлагач, марҳаматли бир одамни дуо қилишни сўраган эди. Аллоҳ дўстларига берадиган каромат неъматини насиб этган Шайх Зоҳид сўзлаган воқеадан хабардор, унинг аҳли аёли томонидан қилинган муножотнинг қабул бўлгани ҳам унга аён этилган эди. Шунга қарамай, бу оилани ҳам, саховат эгасини ҳам дуо қилди.

ҚЎЛИ ОЛОВДА КУЙМАЙДИГАН КИШИ БАЁНИДА

... Ўтган йилги қаҳатчилик одамларнинг силласини қуритди. Йўғон чўзилиб, ингичка узиладиган кунларда Зоҳид уйдаги супра ҳам қуриди. «Бой тебранмаса, оч тўймайди», деб бежиз айтмаганларким, бу шаҳарда қашшоқларга нон, тебраниб қўйиши лозим бўлган бойларга эса инсоф етишмай қолган эди.

Очлик таъсириданми ёки бошқа сабабданми Зоҳидга бир хасталик илашиб, сомон тикилган тўшагига михлади. Ўзи ҳам, завжаси ҳам Аллоҳнинг бу синовига шукр қилди, сабр этди. Аммо норасидаларининг кўзларидаги мунгга қараш оғир эди. Аввалига болалар ҳам сабр қилдилар. Кейин кўзлардаги мунг зорли инграшга айланди. Улар ота-онала-

рининг ночорликларини билганлари учун нон тиламасдилар. Бирок очлик азоби хуруж қилганда инграб юборишдан ўзларини тиёлмас ҳам эдилар. Бу хаста овозлар Зоҳид юрагини поралаб ташласа-да, туришга холи йўқ эди. Унсиз йиғламоқдан, Яратганга муножот қилмоқдан ўзга чораси йўқ эди. Бу азобларни у имтихон эканини билгани учун очлик зулматидан тўқлик зиёсига етмоқликни умид қиларди. Маъсума ҳам болалари, ҳам эрининг аҳволидан куярди. Куярди-ю, чора тополмай, у ҳам унсиз инграрди.

Бирон бир кимсанинг қўлида нон билан кириб келишига умиди қолмай, кўчага чиқишга аҳд қилди. Меҳнат билан кадоқ бўлган кафтлар тиланиш учун очилганда уятдан ерга қаради. Унга эҳсон килувчи саховат эгаси топилмади. Умид чинниси синиб, энди қайтаман деганда бир киши яқинлашди.

– Қорнинг очми? – деб сўради. Унинг саволида ачиниш ҳисси йўқ, овози қандайдир совук эди.

– Болаларим оч, – деди Маъсума синик овозда.

У киши аёлнинг юзига тикилиб қаради. Гарчи аёл очликдан озиб кетган бўлса-да, чиройини йўқотмаган эди.

– Яхши, мен оч болаларингга нон бераман, бунинг эвазига сен уйимга бориб, тўшагимни гуллатиб берасан, – деди янада совук оҳангда.

Бу совук овоз момақалдирок каби гулдиради, осмонда яшин чакиб аёлни куйдириб ўтгандай бўлди. Маъсуманинг танасини покиза жон тарк этди гўё. Тилангани чикканида бундай шармандали шарт қўйилишини сира-сира кутмаган эди. Бир бурда нон эвазига номуссизлик балчиғига ботиш мумкинлиги етти ухлаб, бир тушига кирмаганди. Шунака бўлишини билганида... мажолсиз болалари ёнига ётиб, очлик хайдаб келувчи ўлимни биргаликда шодлик ила кутиб оларди...

Маъсуманинг жим қолишини ризолик аломати деб билган киши унинг билагига қўл юборди. Шунда аёлни кучли титроқ босди. Нопок қўлни силтаб ташлади-да, югуриб кетди.

Болалари билан ўлимни кутиб олишга тайёр эди...

Лекин уларнинг инграшларига дош беролмай яна тиланишга чиқди. Саховат эгасини яна узоқ кутди. Бир киши яқинлашди, бироқ у мўъмин эмас, кечагига ўхшаган афт-башараси одам эрса-да, асли ҳизбут-шайтон тоифасидан эди. Унинг шарти ҳам кечагидай эди: «Эй нозанин, агар танангни менга бахш этсанг, сенга сўраганингни берурман»...

Маъсума яна чақмоқ ўтида куйди...

Кун ўтди... Энди болаларининг инграшлари янада хаста, янада зорли эди. Катталари чидашга уринишарди, кичигининг қуввати етмади, «нон» деб пичирлаб, кўзларини юмиб олди. Маъсума «боламнинг жони узилди», деб ўйлаб уни бағрига босди. Шукрларким, боласи тирик эди, яна бир марта «нон» деб пичирлади. Маъсума боласини аста ётқизди-да, жонҳолатда кўчага отилди.

Йўлда борар экан, эри айтиб берган, Робиаът ул-Адавиййа ҳаётидан ривоят қилинувчи бир нақл қулоқлари остида жаранглади:

«... Робиаъннинг отаси ва онаси ўлди. Етима қолди. Опалари ҳам тарқалиб кетишди. Басра шаҳрида қаҳатчилик бўлди. Бир золим Робиаъни олти пулга сотди. Сотиб олган киши етимага иш буюрди. Робиаъ ишга борар экан, йиқилди. Қўлларини ерга тираб, юзини туфроққа босди:

– Ё раббим Аллоҳ, ё Раҳмон, ё Раҳим! Отам йўқ, онам йўқ, мен асира бўлдим. Хўжайинимнинг зулмига даъвом йўқ. Мен ёлғиз Сенинг ризолигингни истарман. Тилагим улдурки, Сен мендан рози бўлгил! – деди.

Азобли кунлар ўтаверди, оғир меҳнатдан толиқса ҳам ул ожиза муножотдан чарчамади ва бир куни эшитдики:

– Ё Робиаъ! Сен шундай мартабага етгайсанким, барча сенга ҳавас қилгай...»

Маъсума бу нақлни эслаб, Аллоҳнинг марҳаматига умид қилиб турганида яна кечагидай бир киши яқинлашиб, «қорнинг очми?» деб сўради. Аёл аламли овозда «болаларим оч», деб пичирлади. У киши хилватга таклиф этди.

Нечундир бу сафар Маъсуманинг боши узра момақал-дирок гумбирламади, чакмок ўти уни куйдириб ўтмади. Кўз олдига мажолсиз боласи келди, гўдакнинг хаста овози кулоғи остида «нон... нон... нон...» дея жарангладию, ихтиёрсиз равишда у кишига эргашиб хилват сари юрди. Хилватга ўтгани ҳамон аъзойи бадани титроқдан ларзага келди. Бир томонда ўлим шарбатига лаб юбораётган болаларининг тақдири, бошқа томондан Яратган ғазабига дуч келиш дахшати аланга олиб, икки ўт орасида ковурилди. Бошлаб келган одам бундан ажабланиб, «Эй нозанин, нега титраяпсан?» деб сўради.

– Бу гуноҳни қилмакка Аллоҳдан кўркиб, вужудим ларзага кирди, – деди Маъсума.

Бу гапни эшитди-ю, у одамнинг виждони уйғониб, вужудини қизита бошлаган хирс бўғилди.

– Эй хотин, шунчалар фақир бўлсанг ҳам сен Аллоҳ таборак таолодан кўрқяпсан. Бас, менга бу қадар неъматлар берган Аллоҳдан нечун мен кўркмадим?! Энди ҳам ижтиноб этмайинми?! Алҳазар, бу аблахликдан алҳазар!

Бу одам Абдукарим эди. У гуноҳдан қайтди, Маъсуманинг хонадонига бориб кўп неъмат ҳады этди. Маъсума «Ё Аллоҳ, бу банданг нафсини тийиб, қўлини баданимга етказмагани учун гуноҳларини кечир ва унинг қўлларини икки дунё оловларидан асра», деб илтижо қилганда, муножотнинг қабул этилгани Шайхга ажиб бир каромат ила аён бўлган эди.

Алҳол хотирасини ёритиб ўтган бу воқеадан мутаассир ҳолда ўтирган шайх отлиқларнинг эшиги яқинида тўхтаганликларидан хушёр тортди. Келганлар овоз бериб чақирмадилар, улардан бири камчи дастаси билан эшикни каттик тақиллатди. Шайх бундан оғринса-да, ўрнидан туриб эшик сари юрди. Ташқарида вазир ва унинг икки аъёнини кўргач, ажабланиши баробаринда юрагида бир хавотир уйғонди. Келганлар отдан тушмай салом бердилар.

ШАҲАНШОҲНИНГ ТАЛАБИ БАЁНИДА

Худди шу вазир беш йил муқаддам келиб, шоҳ йўқлаётганини айтганда у «Олимларнинг ёмони – амирларни зиёрат қилгани, амирларнинг яхшиси – олимларни зиёрат этганидир. Фақирнинг эшигига келган амир нақадар хуш ва амирнинг эшигига борган фақир нақадар нохушдир», деган шарафли ҳадисга амал қилиб, шоҳ саройига боришдан бўйин товлаган эди. Вазир бу билан қаноатланмай, яна келганида Шайх таомланиб ўтирган эди. Дастурхон саҳобаларники каби: бир бурда қотган нон билан қўқатлардан иборат эди. Буни кўрган вазир истехзо билан боқиб:

– Подшоҳларнинг хизматини қилишни ўрганганингизда бунақа гиёҳ еб ўтирмас эдингиз, – деган эди.

Бу гапга Шайх жилмайиб бундай жавоб қайтарганиди:

– Агар сиз гиёҳ еб яшашга қаноат қилишни ўрганганингизда жонингизни хатарга қўйиб, подшоҳ хизматида юрмас эдингиз...

Шайхнинг гапидан вазир ранжиди, аммо Шайхга ғазаб ўқларини сочишдан ўзини тийди. Агар бир нима деганда Шайхнинг жавоби тайёр эди: «Вазири аъзам, мартабангиз улуғ, либосингиз кўркам, минган отингиз гўзал, аммо юрагингизда бир хатар борки, ўзингиз билурсиз, била туриб яшиурсиз, биров айтса тан олмассиз. Ҳикмат аҳли сиз кибиларни қишнинг совуқ чилласида яланғоч ҳолда гулхан яқинида турган бечорага ўхшатмишлар. Ул бечораким, гулханга яқин келса – куяжак, нари турса – совукдан ўлажак...»

Вазир кейинги сафар «саройга бориб шахзодаларга илм бермоғингиз лозим», деган талаб билан келди. Шайх «ким бўлса бўлсин, илмга келинади, илм ҳеч қачон бормас», деб жавобни мухтасар қилди. Бу жавоб шоҳни ғазаб оловига итқитиб, оқибатда Шайх бир ҳафтани зиндонда ўтказди. Шоҳ кечалари ухлай олмай, босинқираверганидан кейин вазирнинг маслаҳати билан шайхга эркинлик беришга мажбур бўлган эди.

Бу тонг вазир не ғавғони бошлаб келгани Шайхга маълум бўлса-да, саломларга алик олиб, «бемаврид йўқловдан муддао недир?» деган маънода боқди.

Вазир гапни узокдан бошламай, муддаони айтиб кўя колди:

– Кулбангизда бир ажиб гул чирой очибдирким, яминуддавла ва аминулмилла шаҳаншоҳ бул гул ила ўз боғини ясатмоқ истайдир.

Қариб куюлмаган, ачиб суюлмаган ҳукмдорнинг «давлатнинг кучи ва миллат ишончи» дея сифатланиши энсани қотирадиган бир ҳолат эканига шайх алҳол аҳамият бермади.

Бу ғалат совчиликда илтимос эмас, «гулни берсанг бердинг, йўкса, куч ила олиб кетурмиз ва бундай гул оёқлар остида топталгусидир», деган таҳдид оҳанги зоҳир эди. Шайх кўз олдида тушида кўргани – набирасига заҳар солмоққа шайланган илон гавдаланди. Туш таъбирини англаб оғринса-да, юрак фарёдини юзага чиқармай, вазирга мулойим боқди:

– Не бахтки, гулимиз шаҳаншоҳ боғига маъкул кўришибдур. Шаҳаншоҳ гул эмас, жонимизни сўрасинлар, берайлик. Ҳоланки, бу ҳам бир саодатдир. Гулни қўлингизга тутмоқдан олдин бир узримиз бордир: тадорик учун ўн кун муҳлат сўрайдурмизким, охирини Аллоҳ хайрли қилгай.

– Ўн кун ғоят узун муҳлатдир, сиз учун уч кун кифоядир. Эрта ўтиб индин тонг чоғи эшигингиз олдида маофа ҳозир бўлур, сизнинг ҳам ҳозир ўлмоғингиз шартдир.

Вазир мулоҳазага ҳам, муҳокамага ҳам ўрин йўқ, дегандай отнинг бошини буриб, изига қайта бошлади. Ноиложликнинг тешик қайиғига тушиб қолган Шайх турган жойида бир зум қотди. Қизи билан куёвини ўлат олиб кетгач, улардан қолган ёдгорликни гул каби эмас, кўз қорачиғи сингари авайлаётган эди.

Наҳот қорачиққа игна санчилса?

Шу фикрнинг ўзиёқ Шайх вужудини ларзага солиб, Аллоҳдан паноҳ сўради. Ҳаётдаги ҳар бир шодиёнаю, ҳар

бир аламда Аллоҳнинг ҳикмати борлигига ишонган Шайх, шоҳнинг бу талаби замирида қандай ҳикмат бўлиши мумкин, деб ўйланди. Ўйи ниҳоясига етмади: шу томон юриб келаётган кампир хаёлини тўзитиб юборди. Қўлида асо, оёғида кавуш, елкасига хуржун ташлаб олган хотин ўттиздан салгина ошган бўлса-да, ҳаётнинг аёвсиз шамоллари туфайли қадди дол бўлиб, кампир кўринишини олган эди. Шайх уни танирди, биринчи марта ҳаж ибодатини ният қилиб йўлга чикканида кимсасиз саҳрода кўриб эди.

ПИЁДА ЙЎЛГА ЧИҚҚАН ҲОЖИ ХОТУН БАЁНИДА

Сафарининг еттинчи кунини саҳрода қуюн кўтарилди. Осмон билан ерни боғлаб олган қуюн саҳро юзасида неки бор, қиртишлаб, учира кетди. Гўё само ердан қарзини ундириб олиш қасдида қуюнни чопар қилиб йўллаган эди. Чараклаб турган куёш юзини тўзон коплади – тунми ё кунми, билиб бўлмади қолди. Отлар ўзларини ҳар ён уриб, жиловни узиб қочдилар. Йўловчилар бир-бирларини йўқотиб қўйдилар. Осмон ҳақини ундириб олиб, юзини очганда қарвон пароканда бўлган эди. Ярим-ёрти омон қолган қарвон тартибга келгунича куёш мағрибга бош қўйди. Ана ўша дамда машрик томондаги барханни ошиб ўтаётган одам қораси кўринди. Унинг яқинлашишини кутдилар. Елкасига хуржун ташлаган аёлни кўриб, ажабландилар. Маккаи мукаррама сари йўл тутганини эшитиб, яқин атрофда пароканда бўлган яна бир қарвон бор экан, деган хаёлга бориб, уни адашган йўловчи ўрнида қабул қилдилар. Тонгда қарвон тизилгач, туяга минишини таклиф этдилар. Аёл барчани ажаблантириб, бу таклифни рад қилди. Шунда йўловчилардан бири: «Эй заифа, нима учун туяга минишни истамайсан? Агар туя қира қилишга пулинг етмаса, мен қафил бўлайин, бу машаққатли йўлда ёлғиз қолиб кетмагин», деб марҳамат қилди. Аёл унга жавоб қайтариши учун сирини ошқор қилиши лозим эди. Нияти махфий бўлгани сабабли

жавобдан қийналди. Индамай қолиши ҳам мўмкин эмасди, шу боис ерга боққанича заиф овозда дедики:

– Эй марҳаматли киши, мен ҳаж зиёратини ният қилиб йўлга чиқибдурман. Яна бир ниятим – пиёда бориб кел-моқликдир...

Шу қисқа жавоб карвон аҳлига кифоя қилди. Шайхга нимадир аён бўлгандай туюлди, лекин аёлнинг юзига боқишдан ўзини тийди. Аёлнинг гапи унга таъсир этиб, туяга минмай пиёда йўлга тушди. Тўпигигача кумга ботиб, йигирма қадамча юргач, ўзи ихтиёр этмаган ҳолда ортига ўгирилиб, нафл намозини ният қилган аёлнинг саждага бош қўйганини кўрди. Шу аснода Робийъат ул-Адавиййани эслади-да, пичирлаб дуо қилди: «Ё Аллоҳ, бу ожизангни ўз хифзи-ҳимоянгга ол. Ул махдумаи махзураи хос, ул мастураи ихлос, ул сўхтаи ишқу иштиёқ, ул ошифтаи қурбу ихтирок, марями сонийи мақбул Робийъат ул-Адавиййа, раҳматуллоҳи алайҳо мартабасини бу ожизангга ҳам бер...»

Узоқ кунлар йўл юриб Мадинаи мунавварага етдилар. Сўнг Маккаи мукаррама сари йўл олдилар-у, мийқотда покланиб, эҳромга кирдилар. Зулҳижжа оғи кўринмай туриб, Каъбатуллоҳни зиёрат қилиш неъматига етишдилар. Зулҳижжанинг еттинчи куни, Каъбада хутбани тинглаб, саккизинчи куни йаум-ат-тарвиййа бомдод намозини адо этишгач, муқаддас шаҳардан чиқиб – Мино водийсини макон тутдилар. Тўққизинчи куни бомдод намозидан сўнг Арафотда вуқуф бошланди. Кун ботгач, Муздалифага ўтиб, унда тунадилар. Йаум-ан-наҳр субҳи содиқда бомдод намозини ўқидилар – Мино водийсига келиб, жамарат ал-ақабада шайтонга тош отишди. Сўнг қурбонлик гўшти-ни Шайхнинг ўзи камбағалларга улашди. Кейинги кунлари – жамарат ал-ақабада Муздалифадан олиб келган тошчаларни шайтонни лаънатлаган ҳолда отиб қайтаётганида бир қоя соясида беҳол ўлтирган аёлга кўзи тушди. Шу ерда унга аёлнинг нияти аён бўлди. Ҳожи хотиннинг аҳволи ночор бўлгани сабабли, ёлғиз ташлаб ўтиб кета олмади. Унга сув берди. Хотин ғоят очикқан эди, таом ҳам берди. Кейин

уни аёллар чодирига бошлаб борди. Одати бўйича тунда таҳажжуд намозини ўқиш учун ўрнидан турганида чодирдан сал наридаги одам қорасига кўзи тушди. Тўлишаётган ой ёруғида хожи хотинни таниди. Аёл бошини саждага қўйганича кимир этмасди. Гўё саждага бош қўйган онда бир сеҳр юз бериб, тошга айланиб қолгандай эди. Шайх таҳорат олиб намозни адо этиб бўлгач, беихтиёр яна хожи хотин томон қаради. У ҳали ҳам бошини саждадан кўтармаган эди. Шайх унга бошка карамади. Юзини ўгириб, тасбеҳ билан машғул бўлди.

Ҳаж амаллари адо этилиб, ортга қайтиш фурсати етганда барчаларининг юракларидан бир нима узилиб, бу муқаддас тупроқда қолаётгандай туюлди. Кўзларга ёш келди, видо ўкинчи юракларни вайрон этди. Қайтиш маҳали туяларнинг ҳам юргиси келмагандай, аста-аста, оғир-оғир кадам босдилар. Кунботарда туялар чўктирилиб, шом намози ўқилаётган дамда, карвон яқинида хожи хотин кўринди. У карвон даврасидан сал нарида тўхтаб, намозини ўқиб олди. Шайхнинг сўзи билан унга сув ва таом етказдилар.

Туннинг учдан бирида таҳажжуд намозини ўқиган шайх яна саждадаги хотинни кўрди. Хаёлига ҳазрати Робиъа ҳаётларидан ривоят қилинган бир нақл келди:

«... Робиъа кундузи рўза тутар, хўжайинига чўрилик қилар, кечаси эса намоз билан банд бўлар эди. Бир кеча хожасининг қулоғига бир сас эшитилиб уйқудан уйғонди. Кўрдик, Робиъа бошини саждага қўйган, Ҳақ таолога муножот қиларди:

– Илоҳи! Мен кўнглимни Сенга берганман! Сен Холиқсан! Нетайинки, мени махлукқа қарам қилдинг. Агар иш менинг қўлимда бўлса, Сенга қуллик қилишдан бир соат ҳам холи бўлмагайман...

Робиъанинг тепасида бир чирок порлаб, уй ичини ёритди. Хожаси бундан кўрқди. Ўз ўрнига қайтиб тонгга қадар фикрлаб ётди ва... уни озод қилди... Шундан сўнг Робиъа фақат ибодат билан машғул бўлди...»

Аёл саждадан бош кўтарди. Шайх изига қайтмоқчи бўлганида унинг заиф овозини эшитиб тўхтади.

– Ҳазратим, сиздан Аллоҳ рози бўлсин, бир нафасга тўхтанг.

Шайх «бу аёлнинг арзи бордир», деган фикрда тўхтади. Аёл юриб келиб ундан икки қадам нарида тўхтади.

– Саҳрода қуюн кўтарилган қуни учрашганимиздан бери кўнглумни бир фикр тарк қилмаётир, – деб бир неча нафас сукут сақлади. Шайх «гапиринг, гапираверинг», деб уни қистамай, яна сўзлашини кутди. Аёл бошини ҳам қилганича, айбдор одам овозида давом қилди: – Бу не сир, билмам, эҳтимол, бошимдан ўтганларни сиздан яширмай сўзламоғим ва сиздан дуо олмоғим зарурдир. – У яна жим қолди. Бир томондан сирни ошкор қилиш нияти йўқ эди, иккинчи томондан қандайдир куч юрагига кўмилган ғам чўғларини очмоққа ундарди. Бу кечинма Шайхга аён бўлаётгани учун уни ўз ҳолига қўйиб берди. Аёл хўрсиниб, дардли оҳангда давом этди:

– Кўрган кўргуликларимни сизга баён қилай, фақат ўтинчим шулки, сиз мени номуссизликда айбламагайсиз, қарғамагайсиз, билъакс, ниятларимга етмоқ йўлида хайрли дуо қилгайсиз.

* * *

Бу қизни Аллоҳ гўзал бир суратда яратмиш эди. Бу чирой эгасини юз шоир кўрсами эди, барчаси ақлдан озарди. «Бўлуб жилвагар юз туман моҳваш, вале жилва ичра сукун бирла хаш» деб битилган сатрлар ҳам қамарваш юзидан таралувчи нур олдида сўниб қоларми эди... Қиз дунёга келиб, қулоғига азон айтилар маҳалда отаси «Моҳинур» деб исм қўйиб янглишилмаган эди. Илм аҳлидан бўлмиш отаси шогирдларга дарс ўтар чоғида у ҳам тингларди. Ёлғиз фарзанд бўлгани сабабли эркалиги ҳам бор эди. Қизалоқлик давридан ўтиб, қизлик сурури вужудига эгалик қила бошлаганида отаси эътиборсизлик қилибми, уни номаҳрамлардан

тўсишга аҳамият бермади. Отасининг талабалари орасида бир йигитча унинг қалбига ишқ ўтини ташлади. Ишқ ўтига шайтон алайҳилаъна мой пуркаб, шунчалар аланга олдирдики, қизнинг кўзлари камашиб, залолат ботқоғи қайда-ю, ҳидоят гулшани қайда ажрата олмай қолди. Соқол-мўйлаби сабза урган, латиф қоматли чирой соҳибни унинг қалбини тамоман ром этган эди. Кўп кишилар Моҳинурни ўз никоҳларига олиш истагида совчи қўйдилар. Аммо барчалари қиз кўзига хунук кўринаверди. Отаси эса ёлғизининг раъйига қараб юраверди.

Моҳинур қалбини ром этган йигит бор эди! Отаси учун суюкли шогирд саналган йигит қиз учун ўзгача тарзда суюкли эди. Аммо бу ҳақда сўз очишга унда журъат йўқ эди. Ҳаё дейилмиш фазилат изҳори дил йўлин тўсиб турарди. Бироқ «Жаҳон айвонида унинг киби латиф бормикин», деб висол умидида яшаётган қиз ҳижрон туни ўтгач, васл айёми келарига ишонар эди. Кунлар ўта-ўта, ишонч унга вафо қилди: уйда ҳеч ким йўғида Моҳинур қалбини маҳв этган йигит кириб келди. Қиз уни кўрди-ю, қалбидаги ишқ ўти алангаси бутун вужудини қамраб олди.

Йигит бир китоб баҳонасида келиб эди. Йигит ҳар сафар бу уйга келганида ўғринча назарини Моҳинур томон қаратарди. Баҳор айёмида гул гашт этарга бир чаман бўлса, деганларидек, комрон кунлар олдинда эканига у ҳам ишонарди. Ёш қалбларга севги неъматини берувчи Зот ишқ мевасини тенг иккига бўлиб, бу икки вужудга жойлаган эди гўё. Йигит остона ҳатлаб ичкари кирди, ўсма қўйиб ўлтурган қизга кўзи тушиши билан юраги қуш каби потирлаб, оёқлари ўзига бўйсунмади.

Моҳинур эса қоши томон кўтарилаётган қўлини манзилга етказа олмай қолди.

Йигит кўзларини пирпиратганича турар, тили сўзга келмас, юраги эса хитоб қиларди:

*Юзингдин хижил қамар, лабингдин доғи шакар,
Манга ҳар биридин ўт, санга қилмай ул асар...*

Йигитнинг назарида бу хитоб жаранглаб, ер юзини ўй-
готиб юборган эди. Ҳатто тоғларни ҳам силкитиб юбора-
ёзган бу хитобнинг қизга таъсир этмаганидан таажжубда
эди. Қизнинг нозик бармоқларидан жон қочиб, бўшашиди —
ўсма сувига тўйган пилик ўралган чўп тушиб кетди. Йигит
буни кўриб, хитобим етиб борди, деб қувонди. Шу онда
юрагидан яна бир хитоб учди:

*Моҳвашлар шоми зулфи не учун ошуфтадир,
Тутмаммиш бўлса вафо аҳлига мотам, эй рафиқ...*

Яхши ҳамки, ишқнинг таржимони — юрак бор. Йўқ-
са, тил бу туйғуларни баён этишга журъат этолмасди. Қиз
ўрнидан туриб, «келинг», деди. Йигитдан «сизни соғиниб
келдим» деган жонсўз кутди. Йигитда бу сўзни айтарга
журъат йўқлигини билиб турса ҳам кутди.

— Устоз дедиларки... — йигит қиз кутган сўзни айтол-
маганидан уялгандай кўзларини олиб қочиб, овозини паст-
латди: — Токчада «Ал-ҳидоя» бор экан.

Қиз бу баҳонани эшитиб, энди йигитга айёрона жилма-
йиш билан боқди. Отаси мадрасага отланган чоғда айни шу
китобни унинг ўзи токчадан олиб берган эди. Йигитнинг
ёлғонини фош этиб шарманда қилмаслик учун у уйга кир-
ди. Лекин токча сари юрмади ҳам, қарамади ҳам. Аксинча,
ярим очик эшик панасига ўтиб йигитга ўтринча тикилди.
Йигитнинг чўғ босиб олгандай туриши қизга ёқди. Ҳатто
йигит оёғи остидаги чўғнинг аланга олишини, суюклиси
ишқ оташида яна бироз куйиб туришини истади. Лекин
уни кутдиришга ўзининг тоқати етмади. Димоғига шай-
тоннинг нафаси урилиб бир энтиқди-да, остонани босгани
холда мулойимлик билан деди:

— Кирингиз, ўзингиз қарангиз, нечукдир тополмадим...

Бундай демокдан мақсад йигитни уйга чорлаш эди, хо-
лос. Киргач, нима бўлишини ўйлаб кўрмади. Шайтоннинг
васваса олови икковини ҳам куйдириб, ақлларни олмоғи
мумкинлиги хаёлига ҳам келмади. Йигит қизни уйда ёлғиз

топмокни истаб келиб эди – топди! Ҳатто ичкарига таклиф ҳам этилди! Остонада туриб бўлса ҳам сўзлашмоқ бахтига эришмокни ният қилган йигитни ичкарига кириш таклифи аклини тамоман олди. Оёқларидаги қалтирокни енгиб, аста-аста босиб ичкарига кирди. Шайтон олови баданларига югуриб аклини ямлаб юта бошлаганида кўча эшигининг ғижирлагани, кейин уй соҳибининг қиска йўталиб қўйгани эшитилди. Йигит кўркувдан сапчиб тушди. Кўзларидан даҳшат чўғлари сачраб, қизга «мени қутқаринг!» дегандай нажот назари ила боқди. Қизнинг кўркуви уникидан кам эмасди. Кўркув билан уят қоришиб, уни янада довдиратди. Кейин кўзи уй бурчагидаги катта хумга тушиб, йигитни ўша томон бошлади. Хум йигит кўзига нажот кемаси бўлиб кўринди-ю, ўйлаб ҳам ўтирмай ичига тушди. Қиз пастдаги қопқокни олиб хум оғзини ёпишга улгурди. Остона ҳатлаб кирган отасига қараб кўзларини жавдиратганича жим туриб қолди. Ота қизининг бу ҳолатидан ажабланиб сўради:

– Ҳа, қизим, соғмисан, нима бўлди?

– Соғман, дадажон... кирганингизни сезмай қолибман.

Ота ҳовлига кириши билан томоқ кириб, ичкаридагиларни огоҳлантиришни одат қилган эди. Қизининг гапидан ажабланди-ю, лекин «эхтимол эшитмай қолгандир», деган хулосага келди.

– Ўзингиз соғмисиз, дадажон, барвақт келибсиз? – деди Моҳинур сал жонланиб.

– Этим сал учиб турибди, бироз ҳордиқ чиқарайин-чи.

– Аччиқ чой дамлайнми?

– Маъқул. Кечаги суюқ ошингни ҳам исит-чи, ичимда иллат бўлса, бир терлаш билан чиқиб кетар, иншааллоҳ! Сўнг Қумқишлоққа жўнайман. Жанозадан сўнг хатми қуръонга қолишим эҳтимоли бор. Хуфтонга қайтмасам, холагни чақирарсан.

Қумқишлоқ бу ердан беш-олти фарсахлик йўл. Савобини марҳумга бағишлаш нияти ила хатми қуръон бошланар бўлса, отасининг унда қолиши эҳтимол эмас, ҳақиқатдир. Бу ҳолат қизга суюнчли туюлиб, энтикди...

Қизнинг қўллари ишда, хаёли эса хум ичидаги йигит-да бўлди. Отаси суюқ ошни ичиб олгач, пешин намозини ўкиди-ю, ўраниб ётди. Кун оға бошлаганда туриб, ўзини енгил ҳис қилганини айтиб, Қумқишлоқ томон йўл олди. Отасини кузатиши билан қиз ичкарига шошиб кирди-да, хум қопқоғини очиб, «чиқаверингиз», деди. Хум ичида ҳаракат сезилмади, овоз ҳам эшитилмади. Қиз хавотирланиб хум ичига қаради, букчайганича ҳаракатсиз ўтирган йигитни кўриб кўрқиб кетди. Калима қайтара-қайтара, кўрқувни енган бўлиб, йигитнинг юзига қўл юборди. Иссиқ кафтини муздек юз териси чақиб олгандай бўлди. Ҳолсизланиб ўтириб қолди. Кўрқув тўрларига ўралиб узок ўтириши мумкин эмасди. Йигит димиқиб ўлдими, ё кўрқувдан жон таслим қилдими – буни аниқлаш хаёлига ҳам келмасди. У фақат бир нарсани – боши узра тўпланаётган бало булутидан қандай қутулишни ўйларди. У ўзини мажбурлаб ўрнидан турди. Ошхонага чиқиб теша олиб кирди. Хумнинг тепа қисмига урди. Тешанинг ожиз зарб билан урилиши хумни парчалай олмади, бўғиқ овоз чиқариш билан кифояланди. Шундан сўнг қиз телбаларча қичқириб юборди-да, хумдан аламини олмоқчи бўлгандай кетма-кет зарб бера бошлади. Хум парчаланиб, букчайиб ўтирган йигит жасади ёнбошга ағдарилди.

Жасадни уйда сақлаши мумкин эмасди. Бировга айтиб кўмдириши ҳам имконсиз... Йигит билан ораларида ҳеч нима бўлмади, ҳатто бармоқ учлари бир-бирига теккани йўқ. Лекин бунга ким ишонади? Отаси балки ишонар... Лекин маҳалла аҳли-чи? Ивир-шивир гаплар селини тўсиб бўларми экан? Ҳам «беҳаё», ҳам «қотил» деган шармандалик жандасини боши узра ёпиб қўя қолишмайдами? Ўла-ўлгунича шу жанда остида яшамайдами? Ўзи бу шармандаликка чидар, чидай олмаса ўзини осар ёки заҳар ичиб, бу дунё азобларидан қутулар. Отаси-чи? Ғийбат аҳли тақводор отасини ринд тоифага кўшиб қўяр бўлса, бу шармандаликка чидай оларми экан?

– Бу шундайин хизматки, унинг адо этилиши бир муштипарни шармандалик чоҳидан асраб қолгай. Шу боис, эшитганингиз, кўрганингизни махфий сақламоққа Аллоҳ номи ила қасам ичингиз.

Занжи «бу қанақа махфий хизмат экан?» деб ўйлаб ҳам ўтирмай онт ичди. Онт ичиши қандай осон бўлса, қасамдан қайтиши унданда енгил эканини фикр қилмаган Моҳинур пастга тушди. Вужуди шайтон уфурган оловда куюётган занжи унга эргашиди. Қиз хум парчалари устида ётган жасадни кўрсатиб деди:

– Бу йигит уйимга бостириб кириб, номусимга тажовуз қилмоқ истади ва шу ерда ўлим топди. Ишқингиз ҳақиқат бўлар бўлса, бу малъун сизнинг ҳам душманингиздир. Сиз буни йўқотмоғингиз керак.

Занжи жасадга қараб муддаосига етмоқ учун баҳона топилганини англади-ю, оҳ тортиб, деди:

– Мен асло бундай қилолмасман. Бу йигит хожазодадур, хожамнинг фарзандидур! Бу бадфеъл шум толе қаердан келди?!

Томдаги қасамхўрликдан сўнг Моҳинур шартнинг осон бажарилишига ишонган эди. Занжи нола қила бошлагач, адашганини билиб муомаласини ўзгартирди – энди ялина бошлади. Занжи хожазодасига мотам тутгандай, вовайло-сини бошлаб қизнинг ёлборишларига аҳамият бермади. Шунда Моҳинур тиз чўкиб, шармандалиқдан кутқаришини сўради: Қиз ночорлик жари ёқасида куя бошлагач, занжи муддаосини айтди:

– Агар ўз танингни менга бағишласанг, сени бу балодин кутқарурман. Бильакс, ҳозироқ шарманда бўлажаксан!

Яқингинада «юраги ишқ ўтида қовурилаётганини» баён қилган занжининг бу талаби қизни даҳшатга солди. Бир шармандалик етмагандай, иккинчисига ўз ихтиёри ила дучор бўлишдан кўра, ўлимга рўпара келиши аълороқ эди. У жонҳолатда тисланиб тешага қоқилди. Кейин энгашиб тешани кўлига олди-да, дастасини чангаллаб, ўзини химоя қилишга чоғланди. Нафс бандасига айланиб бўлган занжи

Моҳинур хушини йўқотган, нима килаётганини ўзи ҳам билмасди. Маҳаллалари баланд-пастликда жойлашгани сабабли ундаги уйларнинг томлари бир-бирига қапишиб, зинапоя кўринишини олган эди. Яқинда отаси уйлари томини сувокдан чиқартирган, кўшни деворига ёпиштириб, тандир курдирган эди. Моҳинур кунора томга чикиб, бир тандир нон ёпарди. Ота-болага тўрт-беш нон етарли, колгани талабаларга бериларди. Паст томонда бойнинг туяхонаси бор эди. Туябонлар вақти-вақти билан дам олишга давра курганларида ундаги бир занжи йигит нон ёпиш учун томга чиққан Моҳинур томон қараб-қараб қўяр эди. Йигитнинг турки-атвори ёкмаса ҳам хумор боқишларидан киз завкланарди. Ҳозир нечукдир шуни эслади. Хумор боқувчи занжи унга нажоткор бўлиб туюлди. Томга чикиб туяхона ҳовлисига умид билан қаради. Не бахтки, занжи ҳам бу он шу томон хирс илинжи ила қараб турган эди. Моҳинур ўзини мажбурлаб жилмайди, совукрок бўлса ҳам бир ишва қилиб имлади. Занжигга жон кирди, гўё канот чиқарди-ю, бир-икки чаққон ҳаракати билан томга чикиб олди.

Занжи хумда жон берган йигитга ўхшамасди. Қизга қараб довдираб турмади. Гапираётганида лаблари титрамади. Билъакс, қизнинг чиройли кўзларига сук назари ила боқиб, изҳори дил қила бошлади. Севгиси инкор этилган тақдирда ўз жонига қасд қилажagini айта бошлаганида Моҳинур уни гапдан тўхтатди.

– Дил изҳори исботи билан қувватланса, ҳақиқатга айланур, – деди ёлғон ишва билан.

– Айтинг, қандай исбот қилай? Шу ханжар билан кўкрагимни ёрайинми, юрагимни юлиб олиб оёқларингиз остига ташлайинми?

– Агар бу юрагингиз ишқ оташида чиндан ёнар бўлса, арзимас бир юмушни бажариб берсангиз бас. Мен алхол, хизматингизга ҳожатманддурман. Ҳожатимни раво қилар бўлсангиз, зару жавохирдан истаганингизча беражакман.

– Зару жавохирга не ҳожат? – деди занжи. – Менга бир қулиб боқишингиз кифоядир.

теша кўтарган нозик қўлдан чўчирмиди. У қизга ташла-
ниб, нозик билакни омбир орасига олган каби қаттиқ қис-
ди. Оғриққа чидолмаган қиз бармоқлари бўшашди – теша
тушиб кетди. Кўйлаги пора-пора қилинди. Дод солиб, ёр-
дамга чақиршдан эса кўрқди...

Нафси ором олган занжи ваъдасидан қайтмади, жа-
садни кўрпага ўрагач, хум парчаларини тўшлаб ташқарига
олиб чиқиб ташлади.

– Мен сўзимга содиқман, бу дардисарни даф қилурман.
Аммо сен бир умрга меникидирсан, буни унутма. Қайсики
пайт мўридан тошчалар ташлаб чақирар-бўлсам, ҳаялла-
май чиқажаксан! – Занжи шундай деб ўлик ўралган кўрпа-
ни икки буклаб, хуржун каби елкасига ташлаганича чиқиб
кетди.

Унинг ваъдасига вафо қилиши Моҳинур учун энди аҳа-
миятсиз бир нарса эди. Аввал шармандалик ботқоғига ту-
шиб қолишдан кўрққан бўлса, энди номуссизлик балчиғи-
га беланганидан азобланарди. Энди унинг учун ҳаётнинг
барча нурли чироқлари ўчган эди. Энди у зулмат чодирига
бутунлай чирмаб ташланганди. Атрофидаги барча умид
юлдузлари сўнгач, ўзига ўлим тилай бошлади. Ўлим тила-
ди-ю... айни онда ўлим даҳшатидан кўрқиб титрай-бошла-
ди. Қанча вақт титроқ исқанжасида ётганини билмайди.
Шом қоронғулиги атрофга ҳукм ўтказишга ожизлик қилиб,
ўрнини хуфтон зулматига бўшатганда титроғи босилди.
Қаддини кўтариб курсига суянди. Ўлим ҳақидаги ўйлари
чекиниб, унинг ўрнини қасос аҳди эгаллади. Кўнгли қасос
истарди, аммо бугунги даҳшатлар таъсирида ҳиралашган
онги унга нажот йўлини кўрсатиб бера олмаётган эди.
Мушкулини занжининг ўзи енгиллаштирди. Атроф тун
сукунатига банди бўла бошлаган онда томга чиқиб мўри-
дан тошчалар ташлаб, қизни чақирди. Қизнинг отаси уйда
ётибди, деган ўйда бўлгани учун пастга тушишдан ўзини
тийди. Моҳинур «у бадбахт яна бир балони бошламасин»,
деган ҳадикда ташқарига чиқди. Аммо томга кўтарилмай
нарвоннинг ярмида тўхтади.

– Бу тун дўстларим маишат қилмокни ихтиёр этдилар. Ҳар бирларининг ўз маъшуқалари бордир. Шароб ичиб, кўнгилларини хушламокни бошладилар. Мен билан юр, бу тун ёнимда бўлишинг шарт.

Бу амрни эшитган қиз чўчиб тушди.

– Йўк... – деди титроқ овозда.

– Мен билан юрмасанг, сирингни ошкор этажакман! – деди занжи пўписа қилиб.

– Отам бетоблар... – деди Моҳинур йиғламсираб.

– Айтганимга бўйсунмас бўлсанг, эрталаб сен учун шармандали тонг отажак! – деди занжи янада таҳдидли оҳангда.

Ана шунда Моҳинурнинг онги ёришиб қасос йўлини кўрсатиб берди, қасос учун фурсат келганини англади.

– Амрингизга бўйсунурман, – деди итоат билан. – Фақат... ювиниб, либосимни алмаштирмоғим учун бир неча лаҳза фурсат берингиз.

Занжи кўнди, томда кутажагини билдирди. Моҳинурга ғойибдан куч кирди. Баданидаги энгил титроқ ҳам босилди. Қишда отасининг белига бод келганда табиб малҳам тайёрлаб берган бир шишачани кўрсатиб, «Бунинг бир томчиси тарёк, икки томчиси захри мор. Уч томчиси туя ичига кирар бўлса, жонивор ўкиришга ҳам улгурмай кулар. Бод кўзгар бўлса, яна малҳам тайёрлаб берурман, бу доруни эҳтиётлаб олиб қўйингиз», деб эди. Шишачани Моҳинурнинг ўзи қутига солиб қўйиб эди. Уйга шошиб кирди-ю, кутини очди. Шишачага кўзи тушиб, «Хайрият!» деб энгил тин олди. Сўнг йиртиқ қўйлаги ўрнига бошқасини кийиб, ташқарига чиқди. Ҳаялламагани учун занжи қувониб, уни туяхона ҳовлисига олиб тушиб, гулхан атрофида давра қурган дўстлари томон бошлади. Шаробга қўшилган ҳолда базм аҳли ичига кириб олган шайтон уларни ўз ҳукмига тўла бўйсундиришга улгурган эди. Занжи даврага қўшилиб Моҳинурни «менинг маъшукам», деб таништирганда қиз қалбини тилган уят тиғи азобига чидолмайин додлаб юборай деди. Лекин ниятига етишмоқ учун куч топиб, ўзини

кувнок кўринишда тутишга мажбурлади. Маъшуқалардан бири уни таниб қолиб:

– Ие, сизмисиз? Дадангизнинг такводорликлари-ю, иф-фат қайда, бу шармандалик туришингиз қайда? – деди лаб буриб.

Моҳинур бу пичингга чидашга ҳам мажбур бўлди. «Эй опагон, шармандаликда айблашингиз дуруст эмасдир. Қиз бошига кулфат тушганда айбини ёпмоқлик мурувватдандир», деб маҳзун кулимсираб қўйиш билан чекланди. Унга шароб тутдилар. Занжи «Ич!» деб амр қилди.

– Мен сира-сира шароб татиб кўрмаганман, – деди Моҳинур, – бу кеча маъзур тутинг, мен ичмайин, сизларга хизмат қилайин. Шаробхўрликнинг тартиб-қоидасини ўрганиб олар бўлсам, маишат тотлирок бўлур.

Занжига бу гап ёқмади, лекин давра ахли қизнинг узрини қабул қилиб, соқийлик вазифасини топширди. Моҳинур шароб тўла сопол пиёлани энг аввал маъшуқлик тахтида керилиб ўтирган занжига узатди. Занжи бундан масрур бўлиб пиёлага қўл чўзганда, қиз нозли овозда бир байт айтди:

*Кетур, соқий, шароби ошиқона,
Ки бўлмишмен хирад бирла фасона.*

Буни эшитган занжи қувончини жиловлай олмай кийкириб юборди. Кейинги пиёлани Моҳинур даврабоши бўлиб ўтирган кишига узатиб, унга қарата ҳам бир байт айтди:

*Кетур, соқий, шароби беҳудона,
Ки саъб иш солди олимга замона.*

Моҳинур лутфдан йирок, назокатдан бебаҳра туябонлар ва ҳаёсиз маъшуқалар кўнгилларини шу тарзда бир байт айтиш ила хушлайверди. Маломат тошини отган жувонга қараб: «Ичибон май кўнгул муроди била, санами моҳичеҳра ёди била», деб лутф қилганида у тун сирини

ошкор этмасликка қасам ичиб юборди. «Сирот кечмай қаҳ-қаҳ кулма», деган ҳикматдан бебаҳра боши бузуклар давраси хунук кийкириклар билан Моҳинурни олқишлайверди. Бундан фойдаланган киз шишача қопқоғини очиб шаробга захар куйишга улгурди. Захарли шароб тўла пиёлани занжига узатар маҳалида байтни пастрок овозда айтди:

*Шароби фано жўйбори анинг,
Самуми бало лолазори анинг...*

Бадмастлик ҳукмига тамоман бўйсунган занжи кизнинг овозини эшитди, аммо ўзининг дўзахдаги куйдиргувчи оловли шамолга дучор бўлажагини тушуниб етмади. Қасос ўтида ёнаётган Моҳинур занжининг ўлими билан чекланмади. «Бузукларнинг барчалари дўзахидурлар», деган ҳукмда барчаларига захарли шароб тутди. Маишат аҳли бирин-сирин кўзлари олайиб жон бергач, киз ўрнидан туриб уйига чиқиб кетди. Тунни бедор ўтказди. Гарчи қасос уни ўзи истагандай тез етиб келган бўлса-да, кўнгилдаги кир тўкилмади. Аксинча, шармандалиқ билан қотиллик гуноҳи қоришиб кетиб, юрагини баттар сиқувга олди. Тунни бедор ўтказди. Субҳи содикда кипригига бир неча нафасгагина кўниб ўтган уйқу чоғида туш кўрди: қафтдеккина ховлилари ўртасини сой кесиб ўтганмиш, сойнинг тип-тиник суви тошдан тошга урилиб, айқириб оқаётганмиш. У сувга қўл юбориб юзини ювмоқ истармиш, бироқ қўл узатгани сайин сув ундан қочармиш. Ночорликда ўртана бошлаганида оппоқ либосдаги онаси келиб уни кучоғига олди, сўнг сойнинг тиник сувида чўмилтирди-да, тоза кўйлак кийдиргач, ўзи ишидан қувониб, кула-кула кўздан йўқолди. Моҳинур онасига интила туриб уйғониб кетди. Бу тушнинг таъбири нима экан, деб ўйланди. Кейин тип-тиник сувда ювиниб, тоза кўйлак кийишини яхшилик аломатига йўйиб, кўнгли пича равшанлашди. Ўрнидан туриб, ювинди, ховлига сув сепиб, супурди. Қумғонда сув қайнатиб, томоғидан ушқоқ ҳам ўтмаслигини билса-да, нонушта тайёрлади. Отаси кун

ёйилганда келиб, шаҳар бўйлаб тарқалган дув-дув гапдан уни хабардор қилди:

– Ёнгинамиздаги туяхонада беор бадбахтлар уя куриб эканларким, бу тун Аллоҳ шармандаларнинг жазосини берибдир. Тонг саҳар туяхона хожаси келиб карасаки, ховлида беш эркагу тўрт хотуннинг ўлуги сочилиб ётмуш экан. Барчалари кўзлари олайган, тиллари тишланган ҳолда жон берибдирлар. Кўзларининг олайгани дўзах хабаридандир, валлоҳи аълам! Гуноҳлар ботқоғига қулоқлари қадар ботган бадбахт кимса ўлаётганида унга дўзах манзараси кўрсатилар эркан. Шу манзара кўркунчидин кўзлари олаюр эркан.

Моҳинур отасининг гапларини эътиборсиз тинглагандай бўлиб ўтирди-да, беихтиёр «уларни ким ўлдирибди экан?» – деб сўради.

– Ким ўлдиргани ёлғиз Аллоҳга маълум. Бадбахтларнинг ўзлари ҳам қотил кимлигини билмай кетган кўринадирлар.

– Улар беорликлари учун жазо олган эрсалар, қотилнинг жазоси не бўлур?

Моҳинур шундай деб сўрашга сўради-ю, нигоҳини отасидан олиб қочди. Отаси буни сезмади, пича ўйланиб, сўнг жавоб берди:

– Валлоҳи аълам, биссавоб, банда бу хусусда ҳукм чиқармоққа ожиз. Аллоҳ таборак ва таоло беорлар жазосини кимнингдир қўли ила берган экан, қотил жазоси ҳам Аллоҳнинг ихтиёридадир.

Отанинг ўйчан тарзда айтмиш бу гаплари қизнинг кўнгили ярасига жон малҳами бўлди.

Орадан ҳафта ўтмай, отаси яхши одамлар совчи бўлганларини айтганида Моҳинур «ихтиёр ўзингизда, ота фарзанд бахтини ўйлаб қайғулар экан, фарзанд нечун бўйин товласин», деб, қайсарликдан чекинганини маълум қилди. Бунинг суюнчисига отаси бир канизак олиб беражагини айтди. Моҳинур бу илтифотдан ғоят мамнун эканини билдириб, кул бозорига чиқиб, канизакни ўзи танлаб олиши-

га изн сўради. Ижозат теккач, бозорга борди-да, чўрилар орасидан қадди-қомати ўзига ўхшаган чиройли қизни танлаб сотиб олди. Ҳаммомга олиб бориб, ўзининг чиройли либослари билан ясантирди. Тўйга қадар опа-сингил каби яшадилар. Чўри қиз инсоф эгалари хонадонига келганидан бағоят бахтиёр эди. Моҳинур эса тўй кунини ҳадик билан кутарди. Назарида, чимилдикда уни кўркам либосли куёв эмас, шармандали ўлимнинг кафани кутаётгандек эди. Гарчи номуссизлик тўридан чиқиш чорасини ўйлаб, ишни пишитиб қўйган бўлса-да, оқибатдан кўнгли тўқ эмасди. Тўйга бир кун қолганида Моҳинур чўрига сирни ошкор қилиш фурсати етганини англади:

– Мен сени бир иш юзасидан сотиб олиб парвариш қилдим. Сендан яхшилик кўриш умидидаман. Агар умидимни рўёбга чиқарар бўлсанг, озод қилурман ва ўла-ўлгунча опа-сингил бўлиб яшармиз. Сени ўз синглим деб билиб, энг яхши куёвга узатажакман.

Моҳинур чўридан жавоб кутар экан, «сиримга шерик қилишим тўғрими, бундан бўлак чорам борми?» деб икки ўт орасида қоврилди. Чўри озодлик ваъдасидан қувониб, бекасига содиқ эканини, лозим бўлса жонини берарга тайёрлигини айтди. Бу онтни кўзлари ёнган ҳолда айтгани сабабли Моҳинур унга ишониб сўз бошлади:

– Билгинки, менинг бошимга оғир савдо тушган. Уйда ёлғиз қолганим кезде бир нобакор бадбахт бостириб кириб номусимни барбод этган. Бу хусусда гуноҳ менда бўлмаса ҳам, тўй кечаси шарманда қилурлар. Сенинг менга кўрса-тадирган лутф-эҳсонинг шундан иборатки, никоҳ кечаси эрим билан ёлғиз қолгач, унга шароб ичиргайман. Сархуш ҳолда ётгач, мен кўрпадан чиқгайман ва сенга кийимларимни кийдиргайман. Сен эса менинг ўрнимга кўрпага кирурсан. Эрим бокиралигинг хусусинда ишонч топгач, изингга қайтурсан ва мен ўз жойимни олгайман. То тирик эканман, сенинг марҳаматингни бир нафас ҳам унутмагайман.

Канизак бекасини шармандалиқдан кутқаришга қайта-қайта онт ичди. Никоҳ кечаси ҳам етди. Куёв шароб

ичиб кирган экан, нозли малагининг қўлидан ҳам ичгач, сархуш бўлди. Никоҳ базми бошланганида Моҳинур бир сабаб ила ташқарига чиқишини айтиб, ёниб турган мойчирокни ўзи билан олди. Кийиму безакларини канизакка бериб, ичкарига йўллади. Ўзи остонада ўғри мушук каби пусиб ўтирди. Куёв нафсини қондиргач, яна бир пиёла шароб ичдию, маст уйкуга кетди. Вақт ўтиб, субҳи козибга оз фурсат қолаётган бўлса-да, канизак чиқавермади. Моҳинур хавотир қалтироғи билан ичкарига кириб уни ўриндан тортди.

– Вазифанг битди, мени лутфан кутқардинг, чиқавер энди, – деди пичирлаб.

Канизак итоат этиш ўрнига бир силтанди. Мойчирок нурида унинг кўзлари чакнаб дедики:

– Эй, уятсиз шарманда, ўз номусингни барбод бериб, энди бахтиёрлик кўшкини алдов йўли билан эгалламоқчимисан? Мен бу йигитга ўзимни бағишладимми, энди у менинг эримдир! Эрим ва хожамни икки қўллаб сенга топширар эканманми?! Кет бундан, йўкса, эл олдида шармандангни чиқарурман!

Пичирлаб айтилган сўзлар худди илон вишиллаши каби эшитилди. Кўзлар ҳам илон кўзлари каби ёниқ эди. Моҳинур бир зум ўзини йўқотди. «Шармандалиқ ва расволик жандасини кийишинг энди рост бўлди!» деган жарангли овоз кулоқлари остида жаранглаб, атрофга аланглади. Овоз ташқаридан келмаган, бу юракнинг ноласи эди. У нажот истаб атрофига бир аланглаб олди. Нажот қайдан бўлсин! Нажот йўқ, шармандали ўлим эса нақд эди! Ўлимдан кўркмасди, агар «якин орада ўлатга дуч келиб ўлажаксан!» деган хабар келса, онаси билан дийдор яқинлашганидан қувониб, ўлимни шаҳодат калимаси ила қарши олаверарди. У ўлимдан эмас, беномуслик иснодидан кўркаётган эди. Ана шу кўркув уни итоаткорлик фазилатидан маҳрум қилиб, бешафкат зулм кучи билан қувватлангирди. Номус азобидан бир ихранди-ю, чўрининг кекирдагига чанг солди. Бундай ҳужумни кутмаган канизак ўзини ҳимоя қила олма-

ди. Нозик бармоқлар гўё темир омбурга айланди – озодлик ва бахтиёрлик булути устида сузаётган чўрининг жонини суғуриб олди. Сархуш куёв уйғонмади. Бундан фойдаланган Моҳинур чўрининг жасадини судраб ўтинхонага олиб чикди-да, мейчирёқни ўтинлар орасига кўйиб изига қайтди. Ўтинхонадан аланга тиллари кўринганда ҳам кўрпадан чикмади, ухлагандай ётаверди. Одамлар уйғониб ўтни ўчиргунларича жасад кўйиб кул бўлди. Моҳинурнинг сири шу кулга қўшилиб совурилган бўлса-да, кўнгли ёришмади. Ўз сирига банди бўлиб, сиқилган кўйи яшайверди.

Вақт ўтаверди. Аллоҳ унга фарзанд бермади. Моҳинур буни гуноҳлари учун берилмиш жазо деб билиб ўртанди. Отаси қайтиш қилгач, бу шаҳарга сиғмай қолди. Эридан талоқ сўради. Туғмас хотин билан яшашдан безиб юрган эр талоқни ҳаяллатмади. Моҳинур шаҳарни тарк этмокни истарди, бироқ қаерга боришни, тирикчилиги қандай бўлишни эса билмас эди. Қаерга бормасин, машъум хотиралари таъкиб этиб юришини, гуноҳлар тўрваси елкасидан тушмаслигини фаҳм эта туриб, қайларгадир бош олиб кетмоғи ғоят ажабланарли эди. Боши берк кўчада гангиб юрган кезлари тушида онасини кўрди: ўша сой, ўша тиник сув... қўлларини сой томон узатади, сув эса ундан қочади. Нима қиларини билмай турганида оппоқ либосга ўралган онаси пайдо бўлди. Бу сафар уни ювинтирмади. Покланиш йўлини айтди-ю, ғойиб бўлди:

– Гуноҳлардан фориғ бўлишни истар экансан, аввало ўз зиммангдаги фарзни – ҳаж ибодатини бажаргайсан. Кейинги йилдан бошлаб эса, неча кишининг жонини олган экансан, ҳар бири учун алоҳида-алоҳида ҳаж қилгайсан. Ота уйидан йўлга чикиб, Каъбатуллоҳга пиёда боргайсан. Уловда юрмоқлигинг мумкин эрмас...

Моҳинур уйғонди-ю, чўчимади. Бу қандай ғаройиб туш бўлди, деган муаммони ечмоқ қасдига тушмади. Тушида онаси айтган гапларни ҳукм ўрнида қабул қилди. Ҳатто бир мисқол миқдоридagi яхшилик Тангри таоло ажридан, хатто бир мисқол миқдоридagi зулм Аллоҳнинг жазосидан

кутулиб қолмаслигини билган банда тавбаларининг қабул бўлиши учун ҳаж сафарига отланди...

* * *

Моҳинур бошдан кечган машъум воқеаларни Шайхга баён этиб бўлгач, чуқур хўрсинди-ю, жимиб қолди. Кўп йиллардан бери эзиб келаётган дард юки пича енгиллашгандай туюлди. Шайх эса эшитганларига бир ишониб, бир ишонмай мутаассир ҳолда турди. Моҳинур бошини кўтаришга, унинг кўзларига қарашга ботина олмади. Янада паст овозда баёнига яқун ясади:

– Ўшандан бери ҳар йили Каъбатуллоҳ сари отланаман. Ҳозирга қадар етовлон учун ҳаж қилдим. Агар умрим вафо қилар бўлса, зиммамда яна тўрт марта ҳаж қилиш вазифаси турибди. Баёнимни эшитиб, «макр ва ҳийлада сенга тенглашадирган киши асло бўлмас», деб мени айбситмоққа ҳақлисиз. Мен эсам, «бу йўлга мени нафсим чорламади, номус кучидан бу гуноҳ ишларни қилмоққа мажбур эдим», деб ўзимни оқламоққа ҳақли эмасдирман... Сиз, мухтарам зотдан дуо умидидадирман, ўзга илинжим йўқдир...

ЖАННАТ ГУЛИ БАЁНИДА

Вазирни нохуш кайфияда кузатиб қолган Шайх кўлида асо тутган, қадди дол хотинни кўриб, унинг яқинлашишини кутди. Ёши эндигина ўттиздан ошган бўлишига қарамай, кампир кўринишини олган хотин Моҳинур эди. Саҳродаги учрашувдан кейин ҳар сафар ҳаж сафарига отланганида ҳам, қайтганида ҳам Шайхни зиёрат қилиб, унинг дуосини олар эди. Шайхнинг ҳисобига кўра, Моҳинур ўз фарзини адо этгач, қатл этилган ўн бир жон учун алоҳида-алоҳида ҳаж қилган эди. Бу йилги ҳаж сафари арафасида келиши Шайхни ажаблантирса-да, «Бошқа бирон юмуши бордир», деган хаёлда сабр қилди.

Моҳинур яқинлашиб салом бергач, ичкарига кириш таклифини рад этиб, сафар олдидан дуо талабида келганини билдирди. Шайхнинг савол назарида қараб қўйганини кўриб изоҳ берди:

— Аллоҳ йиллар давомида мушкулимни осон қилди. Умримни зиёда қилди. Энди отам ва онам учун ҳаж қилиш нияти кўнглумга тушди... Яна... — Моҳинур давомини айтишга ийманиб бош эгди, — эримни алдаганим гуноҳи ҳам елкамда турибди...

— Аллоҳ байтини яна тавоф этишни ихтиёр қилмиш экансан, боргил, аммо ёлғиз пиёда эмас, карвон ила бирга боргил. Бир мўминга никоҳланиб, танмахраминг ила борсанг дуруст бўлур эди.

— Ҳазратим, никоҳланишга фурсат бор, — деди Моҳинур кўзларини ерга тикиб. — Эрим учун ҳаж қилганимдан кейин мен учун никоҳланиш фурсати келган бўлади.

— Боши очиқ аёлга қачон никоҳланса бўлишини Аллоҳ белгилаб қўйган, банданинг истаги билан бўлмайди.

— Буни билурман, аммо на қилайинки, шундай аҳд ила кўнглумни боғлабдирман. Сиз айбситманг, Аллоҳ гуноҳкор этмасин.

Шайх «аҳдинг дуруст эмасдир», деган маънода бош чайқаб қўйди-ю, қўлларини дуога очди. Аллоҳга муножот қилди.

Моҳинур қайтиш олдидан бир гапни айтсамми, ё айтмасамми, дегандай иккиланиб турди. Шайх буни сезиб хайрлашишга шошилмади.

— Ҳазратим, — деди ниҳоят Моҳинур айтмоққа журъат этиб, — менга бирон бир ҳолатнинг олдиндан аён бўлмоғи маҳолдир. Бироқ... кўнглим бир хайрни сезмоқдадир: Аллоҳнинг марҳамати билан бу йил ҳам сиз ила Каъбатуллоҳда кўришмоқ бахти насиб этса не ажаб?

Шайхнинг сафар нияти йўқ эди, шу боис жавоб бермоққа тараддудланди.

— Иншааллоҳ! — дейиш билан кифояланди.

– Ҳазратим, боғингиздаги гулни эҳтиёт қилинг, латиф шохига қузғун қўнишига йўл берманг... Аллоҳнинг ўзи меҳрибондир...

Моҳинур шундай деб, Шайхни таажжуб тўрига ўраб кетди. Кейинги икки гапи икки жумбоқ бўлиб, Шайхнинг ўй-хаёлини ўғирлади. Моҳинур – ҳожи хотин огоҳлантормаса ҳам, боғидаги гулга қузғун нима экан, ғубор қўнишига йўл қўймайди.

Шайх ҳовлига қайтди-ю, савол назари билан пешвоз чиққан набирасига тик қарамоққа журъати етмай, нигоҳини олиб қочди. Кўчадаги отлиқларга кўзи тушган Мўминанинг кўнгли бир шумликни сезиб, бобосини хавотир ила кутиб ўтирган эди. Гарчи кашта тикиб ўтиргандай бўлса-да, игна ҳаракатдан тўхтаганди. Шайх қизнинг савол беришини кутмай, вазирнинг гапидан огоҳ қилди. Мўмина ҳозирнинг ўзида шоҳ саройига жўнатилаётгандай кўрқиб кетди. Нозик бармоқлар гўё жонсизланди, ҳаракатсиз турган игна сурилиб тушиб, сарғимтир ипак ипга осилиб қолди. «Вой шўрим!» деб нола қилгиси келди-ю, тили айланмади. Бобосидан «тақдиринг шу бўлса на илож, Аллоҳга таваккул», деган юпанч сўзларини кутиб, қўркув оралаган юраги баттар потирлади. Шукрки, бобоси бундай демади.

– Жаннат боғчасида тарбия топиб, вояга етмиш қиз жаннат гулларини ҳидлашга ҳақлидир, инша Аллоҳ! Покиза гулнинг балчиқда беланишидан Аллоҳнинг ўзи асрагай.

Шайх шундай дегач, ичкарига кирмай масжидга чиқиб кетди. Худди эътикофда ўтирган каби шомга қадарли хонақоҳдан жилмади. Шом намозига азон чақирилгач, битта хурмо билан ифтор қилди. Намоздан сўнг ҳам хонақоҳни тарк етмади. Хуфтон намозидан сўнг ҳам зикру такбир ила машғул бўлди. Кечанинг ярми ўтганда таҳоратини янгилаб, таҳажжуд ва витр намозларини ўқиди. Аллоҳга яна муножот этиб, азиз набирасининг бахтини сўрагач, ташқарига чиқди. Лекин уйи томон юрмади. Хаёлига келган нажот режасини амалга ошириш учун қўшни маҳалла масжидига йўл олди. Масжид кимсасиз эди. Шайх унда тўхтамай ке-

йингисига қараб юрди. Тўртинчи масжидга етиб, эшикдан ичкарига қараганида мойчироқнинг заиф нури кўринди. Шайх шарпа чиқармай остона ҳатлади. Мехроб қаршисида қаъдада ўтирган йигитга кўзи тушиб пойгакда тўхтади. Йигит қўлларини кўтарганича Аллоҳга илтижо қилаётган эди. Шайх дуонинг ниҳоясига етишини кутди. Йигит ўрнидан тургач, у ҳам кўзғалди. Йигит пойгакдаги шайхни кўриб, ажабланганича салом берди. Шайх унга тикилганича алик олди-да:

– Биродар, сиз кимсиз? – деб сўради.

– Мен Абдуллоҳдурман, бу шаҳарга мусофирман.

– Бунга не юмуш ила келиб эдингиз?

– Тирикчилик важҳидан.

– Уйланганмисиз? Оилангиз борми?

– Уйланмаганман. Ота юртимда онам ила иним қолгандирлар.

– Аллоҳ кўнглумга солдики, масжидларнинг бирида йймон эгасига рўпара келажакман ва жаннатда ўстирган гулим унга насиб бўлғай. Уйланмоқ истагингиз бормидир?

– Истак-ку бор, аммо кўл калтадир, чўнтак эса ғоят камбағал.

Абдуллоҳ бу шаҳарга отланмасидан аввал кўрган тушида бир гўзалга етишмоғи аломати англатилган эди. Бу кеч муножот чоғида ҳам юраги ниманидир сизди. Шайхнинг саволидан сўнг бу аломатлар бежиз эмаслигига амин бўлса-да, кечинмаларини фош этмади.

– Камбағал чўнтагингизда қанча танга бор?

– Ўн тўрт динол, – деди Абдуллоҳ айбдор одам товушида.

– Бу берар маҳрингиз учун кифоядир. Ризолик бўлса, мен сизни куёв қилурман. Кўзимнинг оқу қораси набира қизимнинг уч қусури бор: бирламчиси – сўқирдур, иккиламчи – соқовдир, учламчи – оёқлари шолдир. Бу қусурларига қарамайин, никоҳингизга олар бўлсангиз, Аллоҳ сизга бахт қушини насиб этгай.

Шайх шундай деб унга синов назари билан тикилди. Абдуллоҳ бу нигоҳга бас келолмай ерга қаради. Шайхнинг гаплари уни довдиратиб қўймади. Илм аҳли учун маълум бўлган бу сифатлар нимага ишоралиги унга маълум эди. Қизнинг кўзлари ожизлиги – номаҳрам назаридан ўзни муҳофаза этгани, соқовлиги – номаҳрам ила сўзлашмагани, шоллиги – ноўрин остона хатламаганидир. Шундай экан, бу нотаниш киши унга чиндан ҳам жаннат гулини ваъда этаётибди экан.

Абдуллоҳнинг сукути ризолик аломати бўлди. Шайх бундан қаноатланиб, гапини давом эттирди:

– Алҳол никоҳ ўқиғумиз, сўнгра, бомдодни ўқиғач, йўлга чиқиб ота юртингизга қараб юрғайсиз. Завжангизнинг бу шаҳарга қайтмоғига, мени зиёрат этмоғига зинҳор-зинҳор ижозат бермағайсиз. Менинг набирамга уйланганингизни яқинларингизга ҳам ошкор этмағайсиз. Сўраганларга «бир етимчага савоб учун уйландим», десангиз кифоя, зеро бунда ёлғон йўқтур.

Шайх гапни мухтасар қилиб масжиддан чиқди. Абдуллоҳ унга эргашди. Шайх уйга келиб Мўминага мақсадини аён қилди. Қиз бу кутилмаган аҳддан довдираб қолди, айниқса, бобосини ташлаб кетажаги юрагини тилкалаб ташлади. Йиғлаб, бобосига ялингиси келди. Кўзларига ёш қуйилди-ю, бироқ қорачик посбонлари бўлмиш қора киприklar йўлни тўсди. Юракда уйғонган дардли йиғи эса томоқда бўғилди. Ўксик кўнглига даво топилмади. Подшоҳ истагини билган қизнинг тақдирга тан бериб, шаҳарни тарк этишдан ўзга чораси йўқ эди. Комрон кунлар олдинда эканига ишонмаслик, Аллоҳ марҳаматига умид қилмасликдан ўзини тийди.

Мўминанинг келинлик сарупоси бир кичик тугунга жойланди. Кечаги куни Шайх уйига қайтар маҳали сойнинг нариги бетигаги уйдан бурқиб кўтарилаётган тутунни кўриб ўша томон юрди. Одамлар ёнаётган уйга сув сеппишар, олов эса уларни писанд қилмай сепилган сувларни гўё ямламай ютарди. «Уйда болаларим қолган!» деб фарёд

урганича оташ томон талпинаётган ота ва онани уч киши маҳкам ушлаб турарди. Шайхнинг шошилганича яқинлашаётганини кўрган ота: «Ҳазратим, болаларимни кутқаринг!» деб илтижо қилди.

– Шайх-«кутқарувчи Аллоҳдир!» деди-ю, бошқа тапайтмай олов кучоғидаги уйга қараб юрди. Одамлар кўркувдан қотиб қолдилар. «Шайх ўлди», деб калима келтирганлар ҳам бўлди. Лекин орадан кўп вақт ўтмай Шайх икки гўдакни бағрига босганича олов кучоғидан чиқиб келди. Унинг бирон ери куймагани, ҳатто тилинмаганини кўрган одамлар энди ҳайратда қолиб калима келтирдилар. Ўз кўзларига ишонмаган ота ва она болаларини унинг кўлидан олишди-ю, ялаб-юлқаб кетишди. Кейин ота Шайхга бир халтача узатди:

– Ҳазратим, бу олтин тангалар ҳаппа-ю ҳалол сизники, – деди шукрона оҳангида.

Шайх халтачага қўл ҳам узатмади, унга норози кифада қараб:

– Агар ҳазратингиз бу тиллаларни олсами эди, оловдин тирик чиқмаган бўлур эди. Аллоҳга шукр қилингиз, ҳамд айтингиз-да, эҳсонингизни ҳожатмандларга берингиз, – деб нари кетди.

Шайх хуфтон намозидан қайтганида ўша ота унга яна рўпара бўлди. Бу сафар икки халтача узатиб, «ҳожатмандларни ўзингиз дуо қилиб, ўз кўлингиз билан берингиз», деб ялинди.

Набира қизини сафарга тайёрлаётган Шайх ўша халтачаларни олиб, «манзилга етгач, бирини қайнонанга, иккинчисини эринга бергайсан», деб тайинлади. Қизнинг тугуни тугилгач, Маъсуманинг уйи томон юрдилар. Уларнинг гувоҳлигида никоҳ ўқилди. Тўй зиёфати суви қочган нону булоқ сувидан иборат бўлди.

Дуои фотиҳадан сўнг Абдуллоҳ хотинини уйига бошлаб борди. Мўмина оғилхонани эслатувчи пастак уйга шу тарзда келин бўлиб тушиб, остонани ёр-ёрсиз босиб ўтди. Абдуллоҳ мойчирокни ёқди. Ижарага олинган уй хона

сохибининг курук чўнтагидан қолишмас эди. Чўнтакка эмас, юракдаги иймон бойлигига қараш лозимлигини билган кизга бу хароба қўрқинчли туюлмади. Аксинча, тоқчадаги яримта нонга кўзи тушгач, эрига ажабланиб қаради:

– Бу нимадир? – деди синик овозда.

– Бу нон... – деди Абдуллоҳ саволдан мақсад не эканини англамай. – Кеча хизмат ҳақимга бир нон бердилар, ярмини еб, колганини эртагаликка олиб қолдим.

– Сизни тақво аҳлидан деб эдилар... – Мўмина енгил хўрсинди. – Аллоҳнинг эртанги куни ризқ бермоғига ишонмабсизда?

Бу танбех таъсир қилиб, Абдуллоҳ бирон нима деёлмай қолди. Гарчи уятдан ерга қараса-да, юраги қувончдан ҳапқирди. Шоирнинг бир байтини эслади:

*Агар ўн йил уйида бўлмаса ун,
Уни чиқмас, ани айтурга бир кун...*

Шукрки, Аллоҳ унга ана шундай сабрли қизни насиб этибди.

*Сирин фош айламас, гар ғамда бўлсун,
Агар танг бўлса, айтур: «Бўлса-бўлсун».*

Яхши хотин ўзи аламда бўлса ҳам эрнинг сирин ҳеч фош айламас. Аллоҳ унга шундай оқила қизни насиб этибди. Агар биров тангликдан сўз очиб, бундай хотинга ачинса ҳам ношукрлик қилмас, билъакс, «бўлса бўлар, эртага Худо бериб қолар», деб Аллоҳнинг раззоқлигига ишонар. Абдуллоҳ хаёлидан шуларни кечириб Мўминага меҳр ва шукр билан боқди-да, беихтиёр пичирлади:

*Агар заннинг мунингдек бўлса хишти,
Ани дегил бу дунёнинг беҳишти...*

Шайх масжидда эканида никоҳдан сўз очган чоғи наби-расини «жаннат гули» деб бежиз сифатламаган эди. Шуни эслаб Абдуллоҳ: «Бундай хотин чиндан ҳам фоний дунёнинг жаннатидир», деб қўйди.

Шайхнинг амрига итоат этиб, бомдод намозидан сўнг шаҳарни тарк этдилар. Мўминанинг сепи бир тугун, Абдуллоҳнинг юки эса унданда кам эди. Шу боис йўл ҳозирлиги учун фурсат талаб этилмади. Тонгда ҳаракатга тушган карвонга қўшилиб, тўртинчи куни манзилга етдилар. Абдуллоҳнинг мусофирликдан пул билан қайтишини кутаётган онаси келиннинг саломига алик олди-ю, ўғлига норози қиёфада боқди. Унинг норизолиги ўғлининг ўзбошимчалигида эмас, аслида унинг уйланиши айни муддао, лекин уч қоринни тўйғизиш муаммо бўлиб турганда овлага тўртинчи одамнинг қўшилиши анча ташвишли ҳол эди. Мўмина тугунидан бир халтачани чиқариб қайнона-сига узатди. Халтачадаги тангалар жаранги қайнонанинг боши устидаги ташвиш булутини ҳайдашга кифоя қилди. Қайнонанинг чеҳраси очилиб, қариндошу қўшнилари тўй дастурхонига чорлаш ҳаракатига тушди.

Мўмина қайнисини номаҳрам деб билгани сабабли унга кўриниш беришдан ўзини тортса-да, кичик ҳовлида бунинг иложи йўқ эди. Абдуллоҳ Мўмина берган маблағни тижорат ишига сарф этиб, рўзғорнинг эгик қаддини тиклаб олди. Укасига дўкон очиб бергач, онасининг ризолиги билан қўшни маҳалладан бир уй сотиб олиб кўчиб чиқди. Онаси хасталаниб, кенжасининг тўйини кўриб қолишни тилади. Кўзи очиклигида Аллоҳ унга бу бахтни ҳам берди.

Мўмина бобосини соғинса ҳам уни зиёрат қилиб келиш хусусида сўз очмади. Бобосининг подшоҳ қаҳрига учраган бўлиши эҳтимолини ўйлаганида ўксик кўнгли фарёд чекар, бироқ нола-юзага чиқмас, муножот билан ўзини овуларди. Абдуллоҳ завжасининг аҳволини сезиб турарди. Карвон йўлига чиқиб, Шайхнинг аҳволини дараклаганда унга хайрли хабар айтдилар: Шайхни Каъбатуллоҳда кўрибдилар, сўнг эса у Мадинаи мунавварага қўнибди. Бу хабардан сўнг Абдуллоҳнинг кўнглида Ҳаж фарзини адо этмоқлик нияти туғилди. Онасининг бетоблиги сабаб бўлиб сафарни ортга сурди.

Онасининг жанозасидан сўнг Абдуллоҳ Ҳаж ибодати-га бормоқ тадоригини бошлади. Тайёргарлик ниҳоясига етгач, сафар куни арафасида хотинининг истаги билан қизикди:

– Мен тўрт ойлик сафарни ният қилдим. Шу тўрт ойлик муддатга қанча нафақа истайсан?

– Тирик қолишимга етгулик нафақа қолдиринг, – деди Мўмина.

– Тириклигинг ва ўлиминг менинг кўлимда эмас, Ҳақ таолонинг измидадир.

– Ундай бўлса, менинг ризқим ҳам сизнинг кўлингизда эмас, жаноби Ҳақнинг измидадир, – деди Мўмина.

Абдуллоҳ бу жавобни хуш кўриб, аҳли аёлини дуо қилди. Мўмина эрини кузатгач, кўшни хотин келиб, «Эрингиздан нечун нафақа сўрамадингиз?» деб ажабланди. Мўмина жавобан дедиким: «Ул ҳам мен каби ризқ егувчидир, бергувчи эмасдир»...

БЕНОМУС ҚАЙИН УКА БАЁНИДА

Бир ота ва бир онадан туғилмиш фарзандларнинг фазилату нуқсонларида яқинлик кам бўлади. Чехраларидаги ўхшашлик феълү атворларига мос келавермайди. Абдуллоҳ билан унинг иниси орасидаги фарқ ҳам шундай эди. Акада мавжуд фазилатлар укада камроқ кўринарди. Акадаги иймон қуввати укада йўқ эди. Акаси мусофирликдан қайтганида уканинг қувонгани рост. Янгасининг гўзал узорига кўзи тушиши билан ошиқ бўлиб қолгани ҳам рост. Мўминанинг ёноғига ярашган холига, чарос кўзларига йигитчанинг жон қуши осонгина сайд бўлди. Мўмина қайнисига табассум ҳадя этмаган, лекин эрига ёки қайнонасига жилмайиб қараган кезлари йигитчанинг юрагидаги иблис ғалаёни авж оларди. Мўмина қайнисининг қарашидаги бузуқлик учқунини сезгани учун ҳам, биринчи кунданок ундан ўзини олиб қоча бошлаган эди. Ука уйланганидан кейин ҳам янгасига бўлган ошиқлик кучи сусаймади. Иблиснинг

нафасини чин ишқ деб фаҳмлаган нодон ука янгасига интилишини бас қила қолмади. Акаси сафарга жўнагач, ниётига етиш фурсати келганига ишониб, янгасининг висолига ошиқди. Байтда «Ўзи бир тахт устида Жамшедваш, ёнида гулчехраи хуршедваш» дейилгани каби, янгасини куёш янглиғ гўзал деб билгани баробаринда у нопок ўзини муддаога етишган бахтиёр подшоҳ мартабасида қўрарди. У акасиникига дарров бора қолмади. «Орадан пича фурсат ўтсин, эрни соғинсин, унинг висолида ўртансин, ана шунда мен кириб бораман, унинг қайноқ қучоғига отиламан», деб режа қилди.

Мўмина эшик такиллашидан хавотирга тушди. Ташкарида қайнисининг овозини эшитгандан кейин ҳам хавотир босилмади. Аввалига эшикни очгиси келмади. Кейин «зарур юмуши бордир, ҳар ҳолда эримнинг укаси», деган ўйда иккиланди, сўнг эса «хожамдан бир мужда келган бўлса-чи?» деган умидда эшик зулфини туширди. Қайниси ичкарига қадам ташлаши билан атрофга ҳадик билан олазарак қаради. Бу қараш Мўминани сергаклантирди. Оркасига тисланди-ю, лекин уни уйга таклиф қилмади. Шармхаё фазилатидан узоқлашган ука супага ўтириб, янгасига сук билан тикилди. Мўмина чой қўйиш баҳонасида ошхона сари юрмоқчи эди, тўхтатди.

– Ёнимга ўлтиринг, зарур гапим бор, – деди титрок овозда.

Овоздаги титрок Мўминага хавотирли хабардан дарак бергандай бўлди. Овоз нафс хуружи оқибатида титрокка кирганини ўйлаб кўрмади. Қайнисининг ёнига эмас, супа четига омонат ўтирди.

– Овсиним саломатмилар? – деб сўради.

– Яхши юрибди, – деди ука беписандлик билан. – Карвонсаройга борувдим, хунук гапларни эшитдим.

Мўмина чўчиб тушди:

– Қандай гаплар?

– Карвон йўлларида қароқчи зоти кўпайгандан кўпайибди. Ҳамёнга қўшиб жон ҳам олаётган эмиш. Ҳаж сафарини ниёт қилиб бораётганларни ҳам аямас эмиш.

– «Лаббайка»ни айтиб йўлга чиққанларнинг барчаларини Аллоҳ сақласин, шулар қаторида акангизни ҳам ўз паноҳида асрасин.

Мўмина ёмон нафас қилган қайнисидан нафратланиб юзини бурди.

– Акам қароқчи чангалига тушмаган тақдирда ҳам энди юртга қайтмас. Мадинаи мунавварада қўним топиб қолмоқ ихтиёри борлигини менга билдирган. Яна деганки, сизнинг ихтиёрингиз энди мендадир. Сизни никоҳимга олув ҳақи ҳам менга берилган.

Мўмина юзига совуқ сув сепилгандай сесканиб, қайнисига шарт ўтирилди:

– Тавба денг, бу гапларни зинҳор айтманг! – деди кескин оҳангда.

– Мен акамнинг гапларини айтдим, тавбага ҳожат йўқ, – деди ука сурбетлик ниқобига янада ўралиб.

– Акангизнинг бундай демаклари ақлларига ҳам, иймонларига ҳам хос эмасдир.

– Келмас бўлиб кетсалар ҳам кутмоқ аҳдидамисиз? – ука шундай деб янгаси томон бир қарич сурилди.

– Келмаслик нияти акангизга бегонадир, инша Аллоҳ соғ-омон қайтажаклар. Мен эсам, шариат ҳукмидан четга чиқмасман, қанча лозим бўлса, шунча йиллар кутажакман.

– Тўқсон йил кутмоқчимисиз? – деди қайин ука масҳара оҳангида.

– Лозим экан, унданда кўп муҳлат кутажакман. Менга Аллоҳнинг ўзи сабр беражак. Акангиз томонидан то талоқ берилмас экан, бева деган номдан узоқдирман, ўзга сўзларга ҳожат ҳам йўқтир! Сиз эса... кетингиз... – Мўмина шундай деб ўрнидан турди.

– Акамнинг уйдан ҳайдашга ҳақингиз йўқ, – ука шундай деб ўрнидан турди-да, янгаси томон қадам ташлади.

Мўмина унинг бу ҳаракатидан чўчиб ўзини ҳимоя қилиш чорасини излади.

– Номаҳрам бўлганингиз ҳолда эри йўқ хонадонга қадам босмоғингиз жоиз эмасдир, Аллоҳнинг ғазабидин кўрқингиз, кетингиз.

Юраги нафс кишанига банди бўлган кимса бу онда Аллоҳнинг ғазабидан кўрқишни ўйлармиди? Шайтон алайҳилаъна «ниятингга етишингга бир баҳя қолди, ҳозир муддао сари қадам қўймасанг, сўнг-висолга ҳечам етолмайсан», деб-висирлаб турганида ўзини тўхтата олармиди?

– Сизнинг уйимизга келиб, биринчи қарашингизнинг ўзиёқ қалбимга ишқ ўтини солган. Энди бу ўтга чора кўриш вақти етди. Сиз энди меникисиз, бошқа гап йўқ!

Мўмина атрофга аланглаб нажот излади. Нажот йўқ эди. Жонҳолатда югуриб уйга кирди-ю, эшикни ичкаридан танбалаб олди. Ука бахт қушини қўлдан учирган ношуд каби бир зум туриб қолди. Кейин ичини куйдираётган кучга итоат этиб, эшикни бузиш қасдида тепа бошлади.

– Эй беҳаё, уялмайсизми?! Эй беномус, бу ҳаракатларингиздан ор қилмайсизми? – деб бақирди Мўмина. – Айтган сўзларингиздан қайтингиз, жаҳдингизни тўхтатингиз! Ҳожатингизга мендин раво истамангизким, муродингиз ҳеч қачон мендин ҳосил бўлмас. Ҳаргиз зино қилмасман, номусимни барбод этмагайман ва ҳаётимнинг соф чашмасини бу жиноятнинг андуҳи билан ифлос қилмагайман!

– Яхшилиқча эшикни очинг, – деди ука ҳансираб. – Мен билан бирга бўлинг ва муродимни ҳосил қилинг. Агар талабимни бажармас экансиз, жонингизга қасд қилурман.

– Жондан кечсам кечаман, аммо бундай гуноҳ йўлга зинҳор қадам қўймасман! – деди Мўмина ғазабли овозда.

Бу тарзда муддаосига ета олмаслигига ақли етган ука эшикни тепишни бас қилди. Шовқинни эшитган қўшнларнинг кириб қолишларидан кўрқиб, тезгина чиқиб кетди.

Мўмина дарчадан кўрқибгина мўралаб, унинг кетганига ишонч ҳосил қилган бўлса-да, ташқарига чиқишга журъат етолмади. Кўча эшиги қия очиклигича қолаверди. Қайнонаси фоний дунёдан умидини узган дамда уни ёнига чорлаб деб эдики: «Сиз келиним эмас, менинг қутлуғқадам қизимсиз. Кичик келинимга овсин эмас, опа мақомида бўлувингизни тилайман. Сиз томонларда «янга» аталса, бизда «келин ая» дерлар, қайин уқангизни оналик меҳри

билан тарбия этмоғингизга иймоним комил»... Қайнонаси васият қилмаган тақдирда ҳам, Мўмина улардан меҳрини аямас эди. Лекин... хонадонига нопок қадам босиб кирган қайин укага қандай меҳр кўзи билан қарасин?

Мўмина кўнгли ғашланган дамларда қўлига Куръони каримни оларди. Китобда бобосининг бармоқ излари бор. Оятларга кўз ташлаганида бобоси қироат билан ўқиб бергандай бўлади. Ҳозир ҳам шундай бўлди. Мўмина мусхафнинг дуч келган саҳифасини очди. Кўзлари харфлар узра сузди. Кулоғи остида бобосининг овози жаранглади: «Қиёмат куни Парвардигор солих одамларнинг руҳларига хитоб қилиб айтадики: «Эй Аллоҳнинг зикри билан ором олган хотиржам рух! Ўзинг рози бўлган ҳолингда ва Раббинг ҳам сендан рози бўлган ҳолда Парвардигоринг хузурига қайт! Ҳар бирларингиз бандаларимнинг жасадларига киринглар ва жаннатимга дохил бўлинглар!»

Мўмина енгил сесканиб кўзларини юмди-ю, зикру тасбеҳ билан банд бўлди. Рухига бироз осойишталик киргач, ўрнидан турди-да, ҳовлига чиқиб кўча эшигини ёпди.

«Солих бандаларнинг руҳларига бу хитоб қилинур экан, бадбахт гуноҳкорларнинг руҳига қандай амр бўлажасини маълум-ку... Нечун охируз-замонни ўйламаслар, нечун кўркмаслар, нечун тийилмаслар?»

Мўмина бу саволларига жавоб топа олмади. Қайин укасининг шайтоний қилиғи учун уни қарғаса ҳам арзирди. Лекин қарғамади, тунни нафл намози билан ўтказиб, унга Аллоҳдан иймон қуввати ва инсоф тилаб чиқди.

Бу тун қайин ука ҳам ухламади. Йўқ, у қилмишидан орланиб, тавба билан ўтказмади бу тунни. Аксинча, янгасидан ўч олиш режасини пишитиб чиқди.

Эрталаб тўрт нафар йигитга пул бериб, ёлғон гувоҳликка ёллади. Кейин қозига бориб, янгасини зинода айблади. Ёлғон гувоҳлар шармандали ҳолни ўз кўзлари билан кўрганларини, нотаниш зинокор қочиб қолганини айтишди. Уларнинг гувоҳлигида тафовут зоҳир бўлган эса-да, қози кўп мулоҳаза қилиб ўтирмади – Мўминани тошбўрон қи-

либ ўлдиришга ҳукм этди. Жабрдийданинг нолаларига қозихонадагилар ҳам, тошбўрон қилувчилар ҳам парво қилмадилар. «Сени жаҳаннам олови кутиб турибди!» дедилар. Мўмина бу тошбағирларнинг гапларини эшита туриб ўйланди: «Менга жаҳаннамнинг оловли гуллари насиб ўлажагини истовчилар ўзлари учун жаннат роҳатини тилаганлари афзал эмасми эди? Менинг жаҳаннам ўтида куймоғим уларнинг на ҳукми, на-да дуоси ва на истаги ила бўлади, ўзлари жаннат боғларида сайр қилишлари учун адолатга йўғрилган ҳукм қилишлари лозимлигини билганларида бир бахтга эришардилар. Бунчалар бахтсиз экан булар?..»

Ҳукм ижросини ҳаяллатишмади. Мўминани қатл майдони ўртасига бошлашганида у Яратганга сўнгги марта муножот этди:

– Ё Аллоҳ, бегуноҳлигим ўзингга маълум. Бу бандаларингга адолат ва шафқат бермаганингда ҳам бир ҳикмат бордир, аммо уни билмоққа менинг ақлим қосирдир. Тухмат тошлари остида ўлим топишим қайси гуноҳларим учун каффорат бўлар экан? Мен ўлимдан кўркаётганим йўқ. Солиҳ бандаларинг учун ўлим абадий ҳаёт эшиги экан, нечун кўркайин? Мен дунёни ёмонотликлик ила ташлаб кетишдан орланяпман. Бундагилар мени узок вақт беномус деб хотирлашларидан кўнглим ғаш. Кўргулигим шу бўлса, на илож? Бу эҳтимол синовдир, сабр ва шукр синовидир... Ҳар кўргулик ўзингдан, ҳатто азобингга ҳам шукр қилурман...

Муддаосига етолмай аламзада бўлган қайин уканинг ўзи тошбўронни бошлаб берди. Келин аясини ҳимоя қилиши лозим бўлган йигит отган тош жувоннинг орқа курагига тегиб, баданини жизиллатиб юборди. Шу биринчи тош ғоят оғрикли бўлди, қолганларини сезмади ҳам.

Унга жазо тошлари эмас, синов тошлари отилаётган эди.

Ёрилган пешонасидан оққан қон кўз олдини парда каби тўсди. Қип-қизил қон чўғ тошларига айланмади, билъакс, кўз олдида жаннат боғлари жилваланди...

Покдомон аёлнинг ноласини бандалар эшитишмаган эди, Аллоҳ эшитди! Жонини сақлаб қолди. Мўмина ҳушидан кетгач, унинг ҳаракатсиз қолганини кўрганлар ўлди, деб гумон қилиб, тош отишни тўхтатиб тарқалдилар. Одам қони исини олган кузғунлар осмонда пайдо бўлганда қатл майдони яқинидан бир савдогар ўтаётган эди. Аввалига кузғунларнинг ҳаракатидан ажабланди, кейин тошлар орасидан инграган товушни эшитиб тўхтади. У тошларни суриб, жувоннинг юзидаги қонни артди, оғзига сув томизди. Мўмина яна инграб бир нола қилдики, ҳатто тошлар ҳам эриб кетай деди. Савдогар жабрдийдани кўтариб отга олмоқчи бўлганида қули унга ақл ўргатди:

– Хожам, кўринадирки, бу жувонни жазога бесабаб тортмаганлар. Унга ёрдам бермоғингиз дуруст эмасдир, гуноҳига шерик бўлувдан кўркмайсизми? Уйимизга етгунимизча яна икки кунлик йўл бор. Манзилимизга етолмай жон таслим қилиб қолуви ҳам мумкин.

– Билгувчи Аллоҳдир! – деди савдогар қулига танбех бериб. – Банданинг ҳукмида адашувлар кўп учрайди. Ҳукмда адолатсизлик бордирки, Аллоҳ бу бандасининг жонини сақлаб қолибдир. Аллоҳ раҳм этган тирик жон бандани кузғунларга ташлаб кетмоқлик гуноҳ бўлур.

Савдогар чалажон жувонни уйига етказиб бориб, табибга кўрсатди. Табиб Мўминанинг томирини ушлаб кўриб, унинг жисми тошлар захмидан азоб чекаётганини билди. Жувоннинг руҳида тушунуксиз нола борлигини сезди-ю, сабабини билолмагани учун бу ҳақда савдогарга гапирмади.

Мўмина бегона юртда, бегона одамнинг уйида ҳам тан, ҳам руҳ азобида ҳушсиз ёта турсин, бобоси ҳазрат Шайхнинг ҳолидан эшитайлик.

Охирги учрашувда Ҳожи хотин «кўнглим бир хайрни сезмоқдадир: Аллоҳнинг марҳамати билан бу йил ҳам сиз ила Каъбатуллоҳда кўришмоқ бахти насиб этса не ажаб?» деганида Шайх сафар режасини ният қилган бўлмаса-да, «Аллоҳнинг чақирувидан умидим бор», деб эди. Наби-

расини куёвга узатгач, тушида пири муршидини кўрди. Мадинаи мунавварадаги Масжидул набавияда, Пайғамбар алайҳиссалом минбарлари ёнида тасбеҳ ўгириб ўтирган муршиди бош кўтариб унга қаради-да, «Кўзларим йўлингдандир», деди. Ўзга гап айтмади. Шайх муршиддан яна сўз кутиб тураверди. Шунда кулоғига узоқда айтилган «лаббайка»нинг садоси урилиб сесканди. Шу сесканиш билан уйғонди. Сафар тадориги учун кўп фурсат талаб этилмади. Тонготарда йўлга тушган карвонга қўшилди.

Ҳожи хотин унинг насиҳатига амал қилиб пиёда эмас, карвон билан йўлга чиққан эди. Бирга кетишди. Мадинаи мунавварага етиб боришгач, Масжидул набавияда Абдукарим билан Зоҳидни учратдилар. Сўнг Маккаи мукаррамага биргаликда йўл олдилар. Ҳаж ибодати ниҳоясига етиб, хайрлашув тавофига кирган онларида Шайхнинг вужудини титроқ қоплади. Ахволини биродарларига сездирмасликка ҳаракат қилиб ибодатни охирига етказди. Вужудига илашган иллатни яширишга урингани билан ранг-рўйи ҳолини ошкор қилиб қўйди. Ҳамроҳлари унга қувват киришини кутиб бир неча кун қолдилар. Сўнг «Шайх ҳазратларининг бу аҳволда йўлга тушмоқлари дуруст эмасдир», деган қарорга келдилар. Мукаррам шаҳардаги биродарлар бу қарорни маъқуллашгач, Шайх қоладиган бўлди.

Шундан сўнг орадан яна бир ҳайит ўтди. Ҳожи хотин келиб Мўминанинг туриш-турмушидан хабар олганини айтиб, унинг кўнглини тинчитди. Йил ўтиб, зулқаъда ойи кўринган кечаси Шайхнинг юраги аллақандай безовталаниб уйғониб кетди. Таҳажжуд намозини ўқиганидан кейин ҳам кўнглидаги хиралик тарқалмади. Набирасининг афтодаҳол чехраси кўз олдидан кетмай қолди. Шундан сўнгги кунлари юрганида ҳам, турганида ҳам, ҳатто ухлаганида ҳам набирасининг аҳволига оид хавотир уни холи қўймади. Бутун вужуди ила Аллоҳга топиниб набирасини дуо қилаверди. Шайхнинг оёқларини қувват тарк этиб, юролмай қолган эди. Зулҳижжа ойи кўринганда у йиғлади. Нотовонлигидан эмас, балки Каъбатуллоҳ атрофини ўз оёқла-

рида юриб айланиш бахтидан узоқ бўлгани учун йиғлади. Муридлардан бири яқинлашиб оёқларини уқалай бошлаганида «Бир маофа бўлганида эди», деб хўрсинди.

– Мен бор эканман, маофага на хожат? – деди мурид. – Сиз азиз мухтарамни елкамда кўтариб юргайман. Сиз туфайли хажжи мабрурга эришгайман, инша Аллох!

Мурид аҳдга вафо қилгучилардан эди. Шайх зулҳижжанинг тўққизинчи куни Минода бомдодни ўқиб, тасбеҳга берилган онда унга Мўминанинг бошига тушган савдо аён бўлди. Нонушта ҳам қилмай йўлга отланди. Арафотга етгач, пешин намозини ўқиб, кўзларидан ёш тўкиб, набираси ҳақиқага яна дуо қилди... Кўзларидаги ёш қўрмай туриб рўпарасида куёви Абдуллоҳни кўрди-ю, Аллоҳга шукрлар қилди. Бу тун Абдуллоҳнинг тушига завжаси кириб «ҳақимга дуо қилинг», деди. «Сўрамасангиз ҳам ҳар нафас дуодаман», деди у. Аммо Мўмина унинг гапини эшитмагандай қайта ва қайта дуо сўрайверди. Бу туш таъсирида кўнгли хира тортган Абдуллоҳ қайин бобосини Арафотда учратиш қувонди. Икковларининг кўнгиллари ғаш эса-да, аҳволларини бир-бирларига аён этмадилар.

ХАБИС ҚУЛ ВА НОМАРД ЙИГИТ БАЁНИДА

Мўмина ийд ал-аздҳо арафасида ҳушига келди. Ярим соатгина ухлаган соғлом одамдай қаддини тетик равишда кўтарди. Қаерга келиб қолганини билолмай, нест бўлиб ўтираверди. Эшикдан кириб келган хонадон соҳибини кўриб, чўчиган ҳолида юзини рўмоли билан беркитди. «Кимсиз?» деб сўрашни истаса-да, овоз чиқармади. Жувоннинг аҳволини сезган савдогар бўлиб ўтган воқеаларни қисқа тарзда баён қилди. «Аллоҳим, ўзингга шукрки, ўлимдан сақлаб қолдинг, исноддан ҳам асрадингми экан?» – деган ўйга борган Мўминанинг синиқ кўнглига малҳам топилмади, дардли кўзларини ерга қадади. Зотан, синган пиёлага чега тушгани билан барибир изи қолади-ку?

Савдогар шундан сўнг бу хонага қадам босмади. Ҳафта-лар ўтиб, Мўмина қувватга кирди, чиройи ҳам қайтди. Кунлардан бир кун, иттифоқо, ҳовлидан ўтаётганида бошидаги рўмоли сирғалиб тушиб юзи очилди. Бу онда савдогарнинг кўзи унга тушди-ю, маҳлиё бўлиб қолди. Номаҳрамлик чегарасини тарк этиб, бу гўзалга никоҳ ислари ила боғланмоқни истади. Фурсатни бой бермай унга совчи қўйди.

– Саховатли зотнинг марҳаматларидан ғоят миннатдорман, – деди Мўмина совчига. – Аммо талабларини бажо келтиролмайман. Сабабини ўзларига аён этгум.

Савдогар бу жавобдан ажабланиб хонага яқинлашди. Мўмина парда ортида туриб «Менинг бошим очик эмас, эрим бор», деб гап бошлаб, аҳволини қисқа тарзда баён этди. Савдогар жувонни чиндан севиб қолган эди. Унга етишя олмаслигини англаб афсус чекди. Лекин жувоннинг садоқати-ю иффатига тасанно айтиб, «Синглим йўқ эди, Аллоҳ менга иболи сингил ато этибдики, Ўзига шукрлар бўлсин. То эринг сафардан қайтгунича бу уйни ўз уйинг деб билгайсан. Сенга ҳеч бир кимса азият етказмас!» деди.

Мўмина уни дуо қилди. Савдогар «сенга ҳеч бир кимса азият етказмас», дегани билан Мўминанинг бошига ёғиладиган тухмат тошлари ҳали тугамаган эди. Жувон яхшиликка еткурган Аллоҳга шукрлар қилиб, хушнуд кунларни ўтказар экан, ҳали синовлар ниҳоясига етмаганини тасаввур ҳам қила олмас эди.

Мўмина тошлар орасида чалажон ҳолда ётганида хожасига «бу жувонни жазога бесабаб тортмаганлар, унга ёрдам бермоғингиз дуруст эмасдир», деган кул ҳам унга ошиқ бўлиб қолган эди. Хожаси никоҳлаш фикридан қайтгани бўлса-да, бадкирдорлик ва беҳаёликни ўзига фан қилган кул гўзалга етишмоқ қасдидан тийилмаган эди. Хожасининг уч кунлик сафарга кетганидан фойдаланиб, тунда ўғри мушук каби сирғалиб, хобгоҳга кирди. Мўмина сергак ётган эди. Сапчиб туриб кетди. Қоронғида кулнинг кўзлари ёнди. Ҳирс зўрлиги туфайли хансирай бошлаган кул муддаосига етажагига ишонган эди.

– Яқинлашмангиз, Худодан кўрқингиз! – деди Мўмина.
– Сен энди меникисан! Сени бундан ўғирлаб қочажакман. Узоқларга кетиб бахтли бўлажакмиз! – деди кул унга қўл узатиб. Лекин кафтига ханжар учи санчилиб, «воҳ» деганича тортиб олди.

– Мен номуссизликдан кўра ўлимни афзал билурман! – деди Мўмина ғазаб билан. – Ҳозироқ чиқиб кетмас экансиз, бахтингизни узоқлардан топиш ўрнига, бунда ўз ўлимингизни топажаксиз!

Жувоннинг овози қатъий ва таҳдидли эди. Кул тисарилди. Бироқ чиқиб кетишга шошилмади.

– Сен кўрқма, ҳеч ким билмайди, ҳамма эшикларни беркитганман.

– Сиз иймонингиз эшигини беркитибсиз. Мен эсам номус ва ҳаё эшикларини беркитмаганман. Ҳозироқ чиқингиз!

– Агар ҳожатимни раво қилмас экансан, сендан ўч олурман. Шундай ўч олурманки, қатл майдонидаги тошбўронда ўлиб кетмаганингга минг-минг пушаймон ейсан.

Мўмина овозини баландлатиб таҳдид қилгач, кул қасос олажагини яна бир айтди-ю, ғазаб отига минганича чиқиб кетди.

Қасос вақтини ҳаяллатмади.

Савдогарнинг Худодан сўраб-сўраб олган ўғли бор эди. Ҳали ёшига етмаган ширинтойини у еру кўкка ишонмас эди. Кул шу боланинг бошини узди. Мўмина тонгда таҳорат олаётганда ичкари кирди-да, жувоннинг тўшак устида қолган чопонига қон суртиб, қонли пичоқни унинг ёстиғи остига яшириб қўйди. Сафардан қайтган савдогарни машъум хабар билан қаршиладилар. Кул хожазоданинг ўлимидан ғоят куйганини кўрсатиш учун ўзини уриб-уриб йиғлади. Йиғи орасида Мўминадан гумони борлигини билдирди. Қон теккан чопон билан ёстиқ остидаги пичоқни кўрган савдогарга бошқа далилнинг кераги йўқ эди. Ваҳшат гирдобига тушиб жувонни ура кетди. Мўминанинг ўлишини истаган кул унга қўшилди. Мўмина яна тухмат тўрига туш-

ганини фаҳмлади. Урувчиларга ялиниб омонлик тиламади. Уларнинг чангалидан жонҳолатда суғурилиб чикди-да, кўлларини баланд кўтарганича Аллоҳга муножот қилди:

– Ё Аллоҳ! Қотил эмаслигим ўзинга аён. Ўзинг халос эт! Ўзинг ҳамма нарсани билгучисан! Додимга ет! Бу марҳаматли зот менга яхшилик қилиб савоб топган эди. Тухмат гапга учиб, гуноҳга қолишидан уни ўзинг асра, ё Раббим!

Бу муножот қабул бўлди. Аллоҳ савдогарни ғазаб тўридан чиқарди, юрагидаги меҳр ўтини ёқди. Савдогар бошини чангаллаб ўтириб қолди, сўнг кулни чиқариб юбориб деди:

– Эй Мўмина, саховатимни унутмаганинг ҳолда не учун менинг зурриётимга қасд қилдинг?

Мўмина «Мен ўлдирганим йўқ», деб қасам ичгач, кул воқеасини айтиб берди. Савдогар жувоннинг рост гапираётганига ишонди. Унинг кўлига тўрт юз дирҳам тутқизди-да:

– Уйимдан тезлик билан чиқиб кет. Мен сендан гумон қилмаганим билан, боланинг онасини ишонтириб бўлмас, ҳозироқ қочмас экансан, сўнг унинг қаҳридан қочиб қутулмоғинг имконсиздир, – деди.

– Менинг қочмоғим, қотиллигимга бир исботдур, алал-оқибат янгамни ҳақиқатга ишонтирмоқ мумкин бўлмай қолур.

– Жаноза кунлари ўтгач, ҳақиқат ўз ўрнини топур. Гуноҳкор мендан беркинса-да, Аллоҳнинг қаҳридан қочиб қутула олмас.

Бу гапдан сўнг Мўмина савдогарни дуо қила-қила уйини тарк этди. Шаҳардан чиқиб бир қишлоққа етганида тўплашиб турган одамларни кўриб, ўша томон юрди. Оломонга яқинлашгач, майдонга тикилган дорни, дор остида чўк тушиб, бош эгиб ўтирган йигитни кўрди. Яна бир неча дақиқалардан сўнг йигит бошига сиртмоқ илинишини англаб, четда турган аёлдан гуноҳкорнинг айбини сўради.

— Шаҳримиз амирининг бир одати бор, — деди аёл, — кимда-ким хирож тўламас экан, аяб ўтирмай дорга остиради. Кўриб турганингиз йигит ҳам хирож тўламабди экан, ҳозир уни дорга осажаклар. Бу йигитнинг ўлим топиши бир бахтсизлик, ҳоланки, бечора, бемор онасининг ҳимоясиз қолуви унданда баттар бахти қароликдир.

— Хирожи тўланса омон қолдирарларми? — деб сўради Мўмина.

— Ҳақ рост, — деди аёл. — Шундай саховат эгасини бир муддат кутарлар. Ким тўрт юз дирҳам берар экан, йигитнинг жони омон қолур.

Бу гапни эшитиб Мўминада бир бечора жонни кутқариб қолиш истаги туғилди. «Менинг тўрт юз дирҳамим бор, — деб ўйлади у, — савоб учун бу йигитнинг қарзини бериб, уни ўлимдан халос қилайин. Менинг ризқимни Аллоҳнинг ўзи етказди...»

Аёл рост гапирган эди, олтин эвазига йигитнинг жони кутқариб қолинди. Йигит халоскори ким эканини билгач, Мўминага яқинлашиб миннатдорлик билдирди-да, деди:

— Бу ҳимматингиз эвазига бир умр кулингиз бўлиб, хизматингизни қилишга тайёрман.

— Мен қул хизматига муҳтож эмасман, — деди Мўмина. — Онангиз хаста эмишлар, чиройли хизматингиз ила рози қилар бўлсангиз кифоядир. Зотан, Расулulloҳ, саллолоҳу алайҳи васаллам демишларки, «Жаннат оналар оёғин остидадир».

— Ҳамонки, онаминг хасталиқларидан хабардор экансиз, зиёратингиз ила бир қувонтирсангиз, беҳад сарафроз этган бўлурдингиз.

Мўмина бемор кўнглини хушнуд қилиши мумкин бўлган зиёрати эвазига эришажак савоби учун бу таклифга кўнди.

Ўғлидан айрилганига ишонган аёл ўз ҳаётининг шами ҳадемай ўчажагига амин бўлиб, дунёдан умидини узиб хушсиз ётган эди. Қулоғига фарзандининг овози эшитилгач, «Аллоҳ жонимни осон олди, боқий дунёга кўчдим, унда ўғлим билан топишгайман», деб ўйлади. «Онажоним,

жоним онам!» деган сўзлар қайта-қайта такрорланди, бетларини ўғлининг қадокли дағал кўли силади. Юзига унинг иссиқ нафаси урилиб, сесканди-ю, кўзларини очди. Кўраётгани туш эмаслигига дарров ишона қолмади. Ўғил бўлиб ўтган воқеани қисқа тарзда баён қилгач, она Яратганга шукрлар айтди. Қаддини кўтарди, кулочини ёйиб, худди ўз қизини кучоклагандай халоскорни бағрига босди. Мўмина ҳам ўз онасининг юрак тафтини ҳис қилгандай бўлди.

– Азиз меҳмоннинг хурмати учун туя сўйсақ ҳам камлик қилар, не афсуским, имкон чўнтаклари тор, аммо меҳр бағримиз кенг, – деди бемор аёл.

Йигит оловга қумғонни қўйиб уйга қайтганда, Мўмина рўмолини ечиб ўтирган эди. Йигитга гўё уйда куёш порлаётгандай туюлди. Жувоннинг чиройини кўрди-ю, ҳушидан айрилди. Яқиндагина жон талвасасида бўлган юрак энди ишқ ўтида куя бошлади. Яқиндагина «Ё Раббим, золимлар кўлида ўлишимдан асра», деб фиғон қилган кўнгилга энди «Шу гўзалга етиштир!» деган илтижо эгалик қилди. Мўмина унинг қарашидаги ўзгаришни сизди. Манзили йироқ эканини баҳона қилиб, кетишга ижозат сўради. Бемор «бир кеча минг кеча эмас, сиз хонадонимиздаги бахт чироғин ёқдингиз, мен билан бир кеча қолиб, бу чироқни янада нурафшон қилиб кетинг», деб ялингач, уни инжитишни истамай ноилож кўнди.

Йигитнинг қарашларида, ҳаракатларида бир шумлик сезган Мўмина ухламади. Вужуди ишқ эмас, ҳирс ўтида куяётган йигит ҳам мижжа қокмади. Мўмина бемор ёнида ётгани сабабли ичкари кирмоққа журъат этолмади. Пайт пойлади. Бу шаҳарда таҳажжуд намозига чорлаб, ярим кечада азон чақириш одати бор эди. Йигитнинг пойлаб ўтирганини хаёлига ҳам келтирмаган Мўмина ташқарига чиқиб унга рўпара бўлди-ю, кўркув ҳамласида ҳушидан кетаёзди. Бундан фойдаланган йигит чайқалиб кетган жувоннинг белидан ушлаганича арзи ҳол қила кетди. Мўмина унинг қучоғидан юлқиниб чиқишга эришди. Ортига қайтмоқчи эди, йигит йўлини тўсди. Висол талаб қилди. Мўмина иймон

ва номусдан сўз очса ҳам тийилмади. Шунда Мўмина бир хийла ишлатишга мажбур бўлди. Йигит яна висол талаб этганида қахрли эмас, нозли оҳангда бироз сабр қилишини сўраб, «Тунги ибодатимизни қилиб олайлик», деди.

– Ҳамонки гуноҳдан қайтмас эканмиз, икковимиз тунги ибодатимизни қилиб, Раббимиздан раҳм қилмоғини сўрайлик, токи бу ишимиз учун бизларни дўзах ўтида кўйдирмасин.

Йигит ноилож кўнди. У таҳорат олаётганида Мўмина шарпасиз юриб ҳовлидан чикди. Яқин атрофдан оқиб ўтувчи дарё соҳилида бандаргоҳ борлигини эшитган эди. Юлдузларга қараб йўлни чамалаб юраверди. Алданиб, ғазаб оловида куяётган йигит эса унинг изидан тушди. Тонгортада Мўмина бандаргоҳни топиб борди. Кема аҳли эндигина уйкудан уйғона бошлаган эди. Жувон дарғани чақириб аҳволини баён этишга улгурмай йигит етиб келди-ю, уни ҳақоратлай бошлади. Бу ҳам камлик қилиб ура кетди. Дарға жувонни калтаклар зарбидан ҳимоя қилиб, йигитдан бу жазонинг сабабини сўради.

– Бу менинг канизагимдир, – деди йигит. – Пулларимни ўғирлаб қочиб кетаётган эди, изидан етиб келиб сизнинг гувоҳлигингизда тутдим.

Мўмина калтакланаётганида бошидаги рўмоли сирғалиб тушиб юзи очилиб қолган эди. Кема дарғасининг кўзи унга тушди-ю, бир нафасдаёқ ошиқ бўлиб қолди. Йигитнинг билагидан тутиб, «канизагингни менга сот», деб туриб олди. Мўминанинг «мен канизак эмасман», деган фарёдига кулоқ ҳам солмади. Йигит тортишса-тортишса астойдил савдолашгач, Мўминани ўн минг дирҳамга сотиб, уйига қувонган ҳолда қайтиб кетди.

Кема дарғаси шу оннинг ўзида Мўминадан висол талаб қилди.

– Мен озод аёлман, менинг эрим бор, Худодан кўркингиз, – деди Мўмина тисарилиб.

Дарға унинг билагидан маҳкам ушлади:

уларнинг кўзларига қарашдан уялди. Ҳамма унга «бено-муснинг эри», деб маломат қилаётгандай бўлаверди.

Янгасининг бузуклигини кўз ёшлари билан айтган ука-нинг кўзлари ўша тун уйкуга юмилди-ю, эрта тонгда очил-мади. Кўзларидан нур қочганини билиб фиғон чекай деган-да тилдан қолгани ҳам аён бўлди. Укасининг бир кечада ҳам кўр, ҳам соқов бўлиб қолгани Абдуллох учун яна бир сир эди. «Худойимнинг бу синовида қандай ҳикмат бор экан», деб кўп ўйланди, бироқ жўяли жавоб топа олмади. Уйни тозалаб чиққан бўлса-да, ичкари қадам босиши билан юраги сикилаверди. Айниқса, тунлари Мўминанинг алам-ли хўрсиниши қулоқлари остида жаранглайверди. Яқинла-ри унга ачиниб, рух азобидан тезроқ қутулишнинг ягона йўли уйланиш эканини такрор-такрор айтсалар-да, ҳозир энг муҳими укасини даволаш эканини баҳона қилиб, так-дирини бирон бир қиз билан боғлашга шошилмади. Ука-сини бу атрофдаги барча табибларга кўрсатди, шифодан умид бўлмади. Шунда қуйи дарё ёқасидаги бир хужрада яшаётган зоҳиднинг дуолари билан шифо топганларнинг ҳикояларини эшитиб, укаси билан ўша томон йўл олди.

Икки кунлик йўлдан сўнг бир шаҳарга кириб келишди. Қош қорайиб қолган эди, кўчада учраган кишидан қарвон-саройни сўраган эди у «кеча қарвонсаройга ўт тушиб, бар-ча мусофирлар бошпанасиз қолганлар. Сиз яхши одамга ўхшайсиз, бу кеч меникида тунай қолинг, хайрли қадамин-гиз ила хонадонимизни нурафшон қилинг», деди. Абдул-лох саховат эгаси ҳақиқага дуо қилиб, унга эргашди. Меҳ-монларга мезбоннинг ўзи хизмат қилди. Абдуллох бундан ажабланиб, «қулингиз йўқми?» деб сўради.

– Қулим бор, хизматни яхши қилгучи эди, бироқ бир кечада кўр бўлиб қолди. Ҳайдаб юбориш гуноҳ, унга ўзим қараб турибман. Тижоратдаги ишларимга Аллоҳ барақа берса, бошқа бир қул сотиб олгайман, – деди мезбон.

Бу мезбон Мўминага меҳр кўрсатган савдогар эди. У айбдорни жанозадан сўнг аниқлашга ваъда қилиб эди. Лекин жаноза ўтган кечаси қули кўр бўлиб қолди. «Агар

айбдор бўлса, Худонинг жазоси шудир, мен томонимдан жазога энди ҳожат йўқдир», деб ўйлаб, уни қийин-қис-товга олмади. Абдуллоҳнинг дуолари ижобат бўлаётган зоҳид ҳақидаги гапларини эшитгач, «Биз ҳам сизга йўлдош бўлурмиз, зора Аллоҳ шифо берса», деб қулни етаклаб, уларга кўшилди.

Куёш ботар чоғида йўллари қишлоққа тушди. Тупроғи кўпчиб ётган кўчадан борар эканлар, бир уйдан аёлнинг «Эй Худойим, берган дардингга шукр қилдим, сабр этдим, ёлғиз таянчим ўғлимнинг қандай гуноҳлари бор эдики, кўзларини кўр қилдинг?!» деган ноласини эшитиб тўхта-дилар. Бу уйда дор остидан кутулган йигит яшарди, фиғо-ни кўкка учаётган аёл унинг онаси эди. Абдуллоҳ ичкари кириб, онанинг ҳасратини эшитди. Кўз ёшларини тиёлма-ётган жабрдийдага яхшилик қилгиси келди. Кўр йигитни етаклаб сафига кўшди.

Йўл юра-юра зоҳид макон тутган хужрани топиб бор-дилар. Зоҳид ичкаридан туриб овоз берди:

– Тунни нафл намози билан ўтказиб, беморлар истиф-фор айтсинлар. Дардни бергувчи Аллоҳдир, шифо ҳам ёлғиз Ўзидандир. Бомдоддан сўнг шаҳар амири зиёратга келгач, дуони унинг хузуриди қилурмиз.

Зоҳиднинг айтганини қилдилар. Тавбалар қабул бўл-мади, кўрларда ўзгариш сезилмади. Бомдоддан сўнг шаҳар амири мулозимлари кузатувида етиб келгач, Абдул-лоҳ эшик ўрнига тортиб қўйилган пардага яқинлашиб, яна муродини баён қилди. Зоҳид парда ортидан туриб жавоб қилди:

– Аллоҳ ас-самиъ, ал-Басир, ал-ҳакам, ал-Адл, ал-Ка-рим, ат-Таввоб, ал-Мунтақим ва ар-Рауфдир. Марҳамати-дан умид қилмоқ керак. Агарчи астойдил тавба қилган бўл-салар, ҳозир ҳар бирлари гуноҳларини ўз оғизлари билан айтсинлар, токи барча эшитсин.

– Укам гапиролмайди, тилдан қолган, – деди Абдуллоҳ.

– Бу кеч Аллоҳ марҳамат қилиб укангизга тилни қай-тарган, гапирсин.

Аллоҳ тилини қайтариб бергани билан уканинг гапир-гиси келмади. Ака учинчи марта талаб қилганидан сўнг бўлган воқеаларни баён этди. Ундан сўнг кул қилмишига икром бўлди. Кейин йигитнинг кечмишини тингладилар. Уларнинг сўзларини эшитган амир ғазабланиб, «Худонинг бу берган жазоси сенларга кам. Асосий жазони менинг қиличим тиғидан олажаксанлар!» деб шу ернинг ўзидаёқ чопиб ташлашга шайланди. Парда ортидаги зоҳид хитоб қилиб уни тўхтатди:

– Шошилманг, улуғ амир! Аввал дуо қилайлик. Қирк кеча-кундуз давомида булар тўхтовсиз истиғфор айтсинлар. Қирк биринчи кун кўзлари очилмас бўлса, у ҳолда жазо сизнинг ҳукмингиз ила бўлур.

Кунлар ва тунлар умид ва тавба ёшлари билан ўтди. Қирк биринчи кун тонгида шаҳар амири келди. Шунда ҳужрадан барчани ҳайратга солиб зоҳид эмас, бир аёл чиқиб келди.

– Билингларки, исмим Мўминадир, бу киши – ҳожи Абдуллоҳ менинг эримдир. Бу акасига хиёнат қилган укадир. Бу одам хожасининг фарзандини ўлдирган қотилдир. Бу йигит эса яхшиликни билмаган ношукрдир. Аллоҳ менга улуғ ажр берди. Гуноҳкорларни бир ерга тўплади. Улар тавба қилдилар. Мен сизларнинг гувоҳлигингизда гуноҳларини кечирдим. Энди умид Аллоҳдан.

Шундай деб яна дуо қилди. Шу он қайин ука билан йигитнинг кўзлари очилди. Кул кўрлигича қолаверди. Чунки савдогар қотилни кечирмаган эди. Буни англаган амир «Қотиллигинг учун жазо олажаксан!» деб шу ернинг ўзида унга қилич уриб бошини узди...

* * *

Кейинги йил ҳаж мавсуми арафасида Абдуллоҳ ниятига кўра, Мўмина билан йўлга чиқди. Мўмина оғироёк эди. Икковлари ҳам Аллоҳга таваккул қилдилар. Мўмина бобоси билан кўришди, лекин бошидан ўтган савдоларни айт-

мади. Айтмаса-да, Шайх буларни биларди. Билса-да, билганини набирасига билдирмади. Абдуллоҳ қайин бобосини опичиб олиб, ҳаж арконларини биргаликда адо этди.

Зулхиджанинг ўн бешинчи куни Мўмина билан Абдуллоҳга Аллоҳ қиз фарзанд берди. Яхши ниятлар билан унга Робиаъ деб исм қўйдилар. Шайх Каъбатуллоҳ ёнида ўтириб, кизчанинг қулоғига азон айтди. Аллоҳ бу оилага яна уч киз-у тўрт ўғил берди. Ровийлар гувоҳлик беришларича, бу оиланинг барча зурриётлари ҳофизи қуръону алломалар бўлиб етишибди ва бу хайрли анъана то Қиёматга қадар давом этар экан...

* * *

Ва ниҳоят... баён аввалида айтилганидек, бу воқеалар қачон ва қаерда содир бўлгани, кимлар ривоят қилгани номаълум. Биз эшитганларимизни баён қилдик. Ривоятларни асрлар ва йиллар оша биз – авлодларга етказган ҳақимлар ҳақиқага дуо қиламиз. Одатда, афсона ёки эртаклар «хоҳ ишонинг, хоҳ ишонманг», деб яқунланади. Биз ундай демаймиз. Чунки баёнимиз эртак ҳам, афсона ҳам эмас. Шу боис деймизки: «Ишонинг, покдомонларни Аллоҳ севишига ва ҳамиша ўз паноҳида асрашига, охиратда жаннат боғларидан жой беришига албатта ишонингда, уларнинг ибратларини азиз фарзандларингизни етказиб, уларни жаннат гуллари каби тарбия қилингиз», деймиз. Яқинда бир киши каминага шажараси ёзилган хужжатни кўрсатди. Аждодлари қаторида Абдуллоҳ ва унинг завжаси Мўмина исмларини кўриб, бунда ҳам бир ҳикмат кўринадир, деган ҳаёлда қўлга қалам ва қоғоз олдим. Натижасини эса ўзингиз кўриб турибсиз. Раббимиз Аллоҳ оқибатни хайрли қилгай, омийн!

ТИРИКЛИК СУВИ

Хаёл қанотидаги ҳикоя

Тулин ой тиккага келди. Аёллар қудуқнинг бир томонида, алломалар эса сал нарида чўзилишиб, пинакка кетдилар. Ибн Сино бир туш кўрди. Кўз олдида аввал хушрўй қиз намоён бўлди. Сўнг қизни банди қилиб ҳайдадилар. Қора соқол, бадбашара бир одам қизни зўрлаб, қучоғига олди. Кейин саҳро... Худудсиз саҳрода икки аёл. Бири ўша хушрўй қиз. Йўқ, энди у бокира қиз эмас, ҳомиладор жувон. Бири ўрта ёш, елкадор хотин. Ҳомиладор жувонда тўлғоқ бошланиб, дод деганича қумга чўзилиб қолди. Минг азобда кўзи ёриди. Елкадор хотин уни турғизиб, нари бошлади. Тугилган болани олиб, йўргакламади, аксинча қумда ёлғиз қолдирди. Жувон боласига талпинди. Аммо эркакшода елкадор хотиннинг бир зарби билан йиқилиб, хушидан кетди. Елкадор хотин бигшлаб йиғлаётган чақалоқ устига қум сепиб, тириклигин қўма кетди...

Ҳарбий хизматдан қайтган Рустам икки ой бадалида ҳам бирор ишнинг кетидан тушмади. У ишни бундай деб, бунисини ундай деб, далада кетмон чопишга эса бўйни ёр бермай юрганида қишлоғига илон овловчилар кўноқ бў-

лишди. Шуларнинг юмуши унга бироз маъкул кўринди-ю, эртасигаёқ кумга чиқиб кетди.

Уч кун тентирашиб, илон деганнинг туҳумини ҳам учратишолмади. Тоза хуноблари ошиб, сўнгги барханни мўлжал қилиб юришди. Рўпараларида кўм-кўк майсага бурканган ялангликни кўриб, хайратдан донг қотишди. Яланглик ўртасидаги қудуққа яқинлашганларида Рустам, «қуриб қолган қудуқларда илон кўп бўлади», деб қўйди.

– Ростдан-а, – деди оқ қалпоғини қийшайтириб кийиб олган паст бўйли, қалдирғоч мўйловли йигит уни мазах қииб. – Бир тушиб чикмайсанми бўлмаса?

Рустам унинг масхаралаганини фаҳмлаб, бургут қараш қилди:

– Қўрқади, деб ўйлаяпсиз шекилли? Мен шу ерларда ўсганман. Арқонни беринг!

– Шошилманг, аввал дам олволайлик, – деди гуруҳ боши.

– Мен чарчаганим йўқ, – деди Рустам ўжарлик билан.

Рустамнинг аҳди қатъий эканини билиб, унга керакли анжомларни беришди. У арқонга осилиб пастга туша бошлади. Чироқ нуруни қудуқ тубига йўллаб, кулча бўлиб ётган илонни кўрди. «Айтмовдимми?! Акаларига дум бўлиб юрган шаҳарлик олифта нимани биларди! Ўзи умрида битта илон ушлаганмикин? Ҳозир шу илонни олиб чиқиб, башарасига отайинми? Иккинчи майна қиламайдиган бўлади...» Рустам шу хаёл билан қудуқ тубига аста оёқ қўйди. Илон нимагадир қимирламади. Наҳотки шарпани сезмаган бўлса? Рустам энди илонга қўл юбораман, деганида кўзи тиниб, оёқ-қўлидан жон чиққандай бўлди. «Ҳавоси ёмон экан, кўникиб қоламан», деб ўйлади у. Бироқ аҳволи яхшиланиш ўрнига баттар бўлади. Гўё кимдир қулоғи остида шивирлаб гапира бошлади. Нафаси қайтди. Арқонни тортиб ёрдам сўрашга ҳамроҳларидан уялди. Шивирлаш тиниб, бирдан қулоғи қаттиқ шанғиллай бошлади. У ҳолсизланиб, деворга суяниб қолди...

... Ногаҳон кўтарилган бўрон Гурганжни чанг – Хасга кўмай деди. «Худованди каримнинг бу қаҳри»дан талвасага тушай деган Хоразм аҳли окшомга яқин яна бир офатга рўпара бўлди – қора булут янглиғ чигиртка ёғди. Сўнгра кулранг булут осмонни буткул тўсиб, қилг этмай туриб олди. Гурганж аҳли ҳавонинг димлигидан бўғилаёзди.

Ҳусайн хафақон хасталигига мубтало бўлган зодагонга муолажа шартларини баён қилар чоғида шоҳ Маъмундан чопар келди. Бевақт чорловнинг боисидан гарангсиган ҳаким саройда жам бўлган байтул-ҳикма аҳлини кўргач, янада ҳайратланди. Чорланганлар Хоразмшоҳнинг ҳукмига мунтазир турардилар. Давлатпаноҳ узоқмади. Тилларанг тўн кийиб, зарҳал салла ўраган шоҳ Маъмун остонада кўрингани ҳамон барча саломга берилди. Шоҳ ҳеч кимни кўрмагандай нигоҳини ўзгартирмасдан тахт сари йўналди. Жойига ўрнашиб олгач, алик ишорасини билдириб, ўнг кафтини бироз кўтарди. Шундагина таъзимдагилар чўгдан ранг олган гиламлар устига чордана қурдилар. Давлатпаноҳнинг кўнгли синик, сўз айтмоққа хуши йўқ эди. У бароқ қошларини чимиргани ҳолда аҳли фазлу камолнинг ҳар бирига алоҳида-алоҳида боқди. Хоразмшоҳ бағрида нечукдир ташвиш бор эканини фозиллар пайқашган, шу боис вужудларини кулоққа айлантириб, бир-бирлари билан пинҳона, саволмуз нигоҳ уриштириб тоқат билан ўтирардилар.

Фозиллар Хоразм давлатининг паноҳи Абу Аббос Маъмуннинг бундай тушкун руҳиятидан ниҳоятда кам огоҳ бўлар эдилар. Аксар ҳолларда шоҳ эътибори ва донишлигини намоён этиб, риёзиёт бобидами ёинки илми нужум хусусидами сўз очиб, фузалони баҳсга чорлагучи эди. Бу сафар эса барчани ҳайрат ботқоғига ботириб, сўз айтмоққа шошилмай ўтирибди.

Ниҳоят, давлатпаноҳ томоқ қириб сўз бошлади, барчанинг нигоҳи тахт сари қадалди.

– Бу тонг Тангри таолонинг етук ҳикмати ила Яминуддавла ва Аминулмилла султон Маҳмуд Ғазнавий ибн

Сабуктагин номаси қўлимизга етуб келмишдир. Шу нома боис аҳли рисолатни йўллаб, сиз мўътабар донишларни чорлаб келтурдим. Аллоҳга ҳазор – Ҳазор шукрларким, давлатимнинг устворини мустаҳкам этди. Аҳли пархошнинг наърасидан ғанимлар титрайдир. Раиятнинг насибаси бутун. Раббимга шукрлар қилишдан ўзга юмушим ҳам йўқдир. Яна шукрларким, Аллоҳ аҳли айём, аҳли биниш, аҳли ботин, аҳли даврон, аҳли идрок, аҳли фунунни Хоразм давлатининг қаноти остида жамулжам этмишдир. Тангри таоло қудрати ва мадади ила Гурганжда байтул-ҳикма қарор топди. Фунуннинг кўп муаммолари Аллоҳ берган ақл-идрок ила ечилишга юз тутди. Аллоҳнинг инояти бирлан сиз мухтарам донишларни қанотимизга жам қилмиш эрдик. Тангри таолонинг етук ҳикмати ва тўлиқ қудрати ила измингизни яна ўзингизга қайтарурмиз. Яминуддавла ва Аминулмилла султон Маҳмуд Ғазнавий ибн Сабуктагин бир лутф ила бизларга нома битиб, аҳли фунун, аҳли донишни ўз паноҳларига чорламишлар. Инша Аллоҳким, алломаи замонлар султон Маҳмуд қанотида ҳам ҳар бирлари ўз эътиборларига монанд мартабага лойиқ бўлгайлар. Чопарга ҳукмимни баён этмай туриб, сиз мухтарам донишларни номадан огоҳ этмакни, алалхусус, инон-ихтиёрларингиз ўзингизда эканини англамакни ихтиёр этдим. Эрта намозшомдан сўнг хузуримда яна жамулжам бўлишиб, ихтиёрларингиз баёнин билдиурсизлар.

Хоразмшоҳ шундай дегач, кутилмаганда шахт билан ўрнидан турди-да, тез-тез юрганича эшик сари йўналди. Сўзнинг бу қадар кескин узилишини кутмаган аҳли фунун ирғиб туриб таъзимга шошилди. Сўнг бир-бирларига ортиқча сўз айтмай, саройни тарк этдилар. Чорсуда йўллари айри бўлган фозиллар турли кўчаларга бурилиб, саройдан йироқлашдилар. Хонадонлари бир даҳада экани сабаб бўлиб, Ҳусайн, Муҳаммад ва Абу Саҳл ҳамроҳликда кетдилар. Йўлнинг қарийб ярмини юриб қўйсалар-да, ҳеч бирларидан садо чиқмади. Ҳусайн ўнг томонида бораётган Муҳаммад Берунийнинг сўз очишини кутди. Абу Саҳл бу

икки алломай замоннинг қарорини билишга ошиқса-да, одоб юзасидан сабр қилишга мажбур эди. Муҳаммад Беруний уйига етгунига қадар ҳам оғиз очмади. Фақат хайрлаша туриб, Хусайннинг савол назарини уқди.

— Хусайн, азиз-иним, мендан алҳол-жавоб кутманг. Бир нима демаликка ақлим қосирлик қилиб турибдир.

— Сиз буюк идрок эгаси бўлганингиз ҳолда наҳот бизни рақабга айлантириб қўйганларини фаҳмламадингиз? — деди Хусайн ҳаяжонини босолмай.

— Рақаб дедингизми? — Муҳаммад Беруний кўлини эшик ҳалқасидан олиб, ўйга толди. — Азизим иним, фикрингизда жон бордек. Бироқ Аллоҳ идрокни алломанинг ўзига, изнини эса давлатпаноҳ ихтиёрига топширган экан, чора надир?

— Чора йўқ денг?

— Биз давлатпаноҳнинг марҳамати билан идрокимизни рўё қила оламиз. Шундай экан, Гурганжда яшамок афзалми ёинки Ғазнада деган муаммо балки бекорчидир?

— Фикрингизни қабул этолмаганим учун айбситманг. — Хусайн шундай деб енгил таъзим билан хайрлашди-да, йўлига равона бўлди. Абу Саҳл унга эргашди.

Муҳаммад Беруний бу икки йигитнинг ҳаяжони ва хавотирини англаб, уларнинг изидан узоқ қараб қолди.

Ҳаяжонини босолмаётган Хусайн ёнида ҳамроҳи борлигини бир он унутиб, шахдам одимлади. Сўнг секинлаб, асабий равишда Абу Саҳлга ўгирилди.

— Нечун Аллоҳ таоло идрокдан қисмагани боис идроксизларга бир умр қуллуқда ўтмоғимиз лозим экан? Ахир шамс қоронғуликнинг кули эмас, ёруғлик шаҳаншоҳи-ку?!

— Абу Райҳон ҳақ гапни айтдилар. Қисматимизга шу ёзилмиш экан, иложимиз қанча?

— Сўзларингиз фикрингизни ошкор қиляпти. Демак, сиз ҳам Ғазнага бормоққа ризосиз?

Абу Саҳл мийиғида кулиб, кўлини Хусайннинг елкасига ташлаб йўл бошлади.

– Сиз каби зукко ҳозики ҳаким бу қадар асабларга эрк беради, деса ҳеч ким инонмагайдир.

Хусайн ҳамроҳидан бесабаб ранжиганини англаб ҳижолат тортди.

– Бугунги чорловнинг сабабини дуруст англамасиз, – деди Абу Саҳл босиқ оҳангда. – Давлатпаноҳ ҳам бизлардан воз кечмоқликни хуш кўрмаслар. Байтул-ҳикмага путур етса, давлатларидан нур кетишини дуруст фаҳмлайдирлар. Аммо ўзга иложлари йўқдур. Маҳмуд Ғазнавий истагига қарши боролмаслар. Аминулмилла беҳад қудрат соҳиби, истаги бажо келтирилмас экан, Хоразмга қўшин тортмоқликдан ҳам қайтмас. Шул баҳонада дарё-дарё беғуноҳ қонлар тўкилуви эҳтимоли ҳам бор.

– Ҳа, балли, султон чинданда қудратга эгадир. Бу ёруғ дунё устивори идрок эмас, қудрат экан! Қудрат мавжуд ерда аллома ҳам, донишу фузало ҳам беқадр бўлур. Фуқаро эса қадди дол ҳолида рўшнолик кўрмайдир. Мен Ҳақ – Таолога муножот қилиб, бировни бировдан кам қилмаслигини илтижо қилиб сўрайман. Инша Аллоҳким, осмон айлана-айлана бизларни шундай кунларга рўпара этажак.

– Инша Аллоҳ!

– Азиз биродарим, давлатпаноҳ ихтиёримизни ўзимизга берганлари ҳолда Ғазнага жўнамоққа бизларни мажбур этувлари эҳтимоли аниқроқдир. Абу Райҳон «Гурганжда макон топдик нима-ю, Ғазнада топдик нима?» дедилар, а? Менга қолса-да, фарқсиздир. Магар, мен инсон боласидурманки, одамийлик ғурурим бўйнимни ҳамиша эгик олиб юришимга йўл бермас. Туфроғимга эътиқодим осмон қадарлидир. Магар, ғурурим унданда улуғ. Шу боис ўз юртимга сиғмадим. Энди бу ер ҳам...

– Журжонияда одиллик ҳукмрон, деб эшитаман.

Хусайн Абу Саҳлнинг не мақсадда бундай деганини англаб, ялт этиб унга қаради. Кулоқларига бир дам инонмай турди. Чунки Абу Саҳл унга нисбатан Берунийга яқин юрар, кўп баҳсларда Берунийни ёқлар эди. Энди не учун-

дир Беруний фикрига зид равишда Ғазнага бормокка хуши йўқ эканини шама қияпти.

– Фикрим ожизлик қилмаса...

Ҳусайннинг сўзи оғзида қолди. Абу Саҳл фикрини ойдинлаштирди:

– Ҳа, айнан уқдингиз. Ит ким суяк ташласа кетаверади. Одамзот зинҳор ундай қилмас. Маслаҳатимни дуруст топсангиз, Гурганждан чиқайлик.

– Англадимки, заҳмат йўли сизга-да афзал кўринадир.

– Тун бўйи танангизга бир ўйлангиз. Маъқул топар бўлсангиз, субҳи содиқда каминанинг хужрасига ташриф буюринг. Йўл тадоригин чўзмайлик...

* * *

... Намозшомдан сўнг Хоразмшоҳ хузурига кирган алломаларнинг аксари Ғазна сари отланмоққа ризо эканликларини англатдилар. Абу Райҳон Беруний байтул-хикма аҳли орасида Ибн Сино билан Абу Саҳлнинг йўқлигидан ажабланди. Саройдан чиқар маҳали эса бу икки алломани сипоҳлар қуршовида кўриб хайрати янада ошди.

Сипоҳлар тутқунларни шохга рўпара қилдилар. Давлатпаноҳ Ҳусайн ибн Синонинг қаттиқ-қаттиқ айтган гапларини тоқат билан эшитди. Ғазабдан ёнса-да, жазога ҳукм этмади. Ҳар икковини уйларига қадар узатиб қўймоқликни амр этди. Алломалар бу одиллик боисидан гаранг бўлиб, хонадонларига қайтдилар.

Тун яримлаганда Ибн Сино эшигини кимдир аста тақиллатди. Аллома кўлига шамдон олди-да, сарпойчан чиқиб эшикни қия очди. Нотаниш чехрани кўриб, ажабланди.

– Таксир, мени олампаноҳ ихтиёрлари билан йўлламишлар. Тонг билан йўлга чиқиб, сизларни Журжонияга узатиб боражакман. Йўл жабдуқлари тайёрлангандир. Ҳамроҳингизни ҳам огоҳ этмоғингиз лозим экан.

Ҳусайн тушимми-ўнгимми деб гарангсиб туриб қолди. Сўнг «Давлатпаноҳнинг сўз айтмагани замирида шу сир бор экан-да», деб қўйди кўнглида. Кейин нотаниш кимсани

ичкари таклиф этиб, ўзи Абу Саҳлга хайрли хабарни етка-
зиш тадоригини кўрди.

... Қуёш терак бўйи кўтарилганда икки туя ва уч отдан
иборат кичик карвон Гурганждан анча илгарилаб, тобора
сарҳадсиз қумлик бағрига кириб борарди. Ўзини Рўзи-
муҳаммад деб танитган роҳилкўш, камгап одам эди. Ал-
ломаларнинг суҳбатига жимгина қулоқ тутиб, берилган
саволларга қисқагина жавоб қилиб қўя қоларди.

«Ишимизни Аллоҳ осон ўнглади», деб қувонган ал-
ломалар ҳали йўл азоби борлигини тасаввур ҳам қилма-
дилар. Сафарнинг иккинчи куни саҳрода тўсатдан қуюн
кўтарилди. Гўё еру осмон кўшилиб кетди. Отлар ўзларини
ҳар ён уриб, жиловларини узиб қочдилар. Йўловчилар эса
бир-бирларини йўқотиб қўйдилар. Қуюн шиддати туни
билан тинмади. Тонгда эса ҳаммаёқ бирданига жимиб қол-
ди. Гўё ҳеч нарса содир бўлмагандай қуёш чарақлаб кўта-
рилди.

Кумга кўмилаёзган Ибн Сино қаддини тиклаб, уст-бо-
шини қоқди. Атрофга аланглаб, ҳамроҳларини излади. Ти-
рик жон кўринмади. Овоз бермоқчи эди, овози чиқмади.
Тишлари орасида қум ғижирлади. У тиз чўкканича тек
қолди. У қай томонга боришни билмай гаранг эди. Кун-
чиқарни мўлжал қилиб кетаверишини ҳам, ҳамроҳларини
излашни ҳам билмасди. Ибн Сино бир қарорга келмай, Ал-
лоҳга таваккул қилиб, бархан тепасига кўтарила бошлади.
Шундагина ўзидан ўттиз қадамлар нарида жон шарпасини
сезди. Ўша томон югуриб борди-да, панжалари билан тата-
лаб, кумни оча бошлади. Ҳолсиз гавдасини тиклашга ури-
наётган Абу Саҳлни бағрига босди. Офат балосидан омон
сақлаган Тангри таолога шукрлар қилди.

Алломалар кун оғғунига қадар ҳам Рўзимухаммадни
изладилар. Сўнг, ундан умидларини узиб, машриқ сари
юра кетдилар. Шомга бориб, силлалари қуриб, бир-бир-
ларига суяниб қолдилар. Ҳориган одамларга кеч салқини
хуш ёкиб, қум юмшоқ тўшакдай туюлиб, уйқу ўз қудра-
тини кўрсатди. Тонг қоронғусида уйғониб, бир-бирларини

суяганларича яна йўлга тушдилар. Биринчи барханга чиқдилар-у, тўхтаб ҳайратдан қотиб қолдилар: рўпараларида атрофи барханлар билан ўралган, ям-яшил майсага қопланган кафтдек текис яланглик ястаниб ётарди. Икковлон буни сароб деб ўйлаб, ҳатто қовоқларини уқалаб қўйишди. Кўраётганлари ҳақиқат эканига ишонч ҳосил қилишгач, одимларини тезлатдилар.

Ялангликнинг қоқ маркази кудук...

Кудук ёнида икки аёл ётибди. Қадам шарпасини эшитган ёшроғи ирғиб туриб, юзини яширишга уринди. Кексароқ аёл эса қимирламади.

– Бизлардан ҳайиқманг, – деди Ибн Сино уларга яқинлашар экан. – Куюн туфайли адашиб қолдик. Ҳаловатингизни бузмангиз. Чанқоғимизни босгач, йўлимиздан қолмагаймиз.

Жувон кўзларини ерга қадаганича, қимир этмай тураверди.

– Волидангиз хастамилар? – деб сўради Абу Саҳл.

Жувон яна индамади.

Ибн Сино унинг феълидан ажабланиб, бироз қараб тургач, букчайиб ётган кекса аёлга яқинлашди-да, чўнқайиб унинг билагига қўл юборди. Шу зайл бир неча фурсат ўтирди. Сўнг билакдан бармоқларини олиб ўрнидан турди.

– Юрак уриши бежо. Кўп аламларни ичига ютган чамамда, – деди Абу Саҳлга яқинлашиб.

Шундагина жувон тилга кирди.

– Биз чўрилариз, – деди-ю, яна лаб тишлаб, жимиди.

– Бу ерга қандай келиб қолдиларингиз? – деб ажабланди Абу Саҳл. – Ё ҳурлик истаб қочмоқликни хаёл қилдиларингизми?

– Биз... мен... у киши... – жувон тушунтирмак учун сўз тополмай тарадудланди.

– Бу муштипарни сўроқламоққа фурсат йўқ. Муолажани ўйлайлик, – деди Ибн Сино жувоннинг оғирини енгил қилиб.

– Муолажа? – Абу Саҳл кулимсиради. – Бор-будимиздан ажраган бўлсак, хизриобимиз бормики...

– Йўқ бўлса, бор қилмоғимиз даркордир. Хастани бечора ҳолида ташлаб кета олмаймиз-ку? – Абу Саҳл эътироз қилишга ургурмай, Ибн Сино жувонга мурожаат этди: – Бу яланглик мени таажжубга солди. Сизлар кўпдан бери шу ердამисизлар?

– Йўқ... қуюн кўтарилмай туриб кўкқисдан чиқиб қолдик.

– Бу ердан қуюн ўтмадими?

– Ажаб... Ажабтовур бўлди. Атрофда гирдикапалак бўлиб тўзон учди. Бу ерга эса хас ҳам кўнгани йўқ.

– Ажаб... Чиндан ҳам ажабтовур. – Ибн Сино ўйчан тарзда шундай деб қудуқ яқинига борди. Пастга қараб овоз берди – акс-садо чиқди. Чўк тушганича энгашиб, майсаларни ҳидлади. Сўнг бирини юлиб олиб, Абу Саҳлга яқинлашди. – Мана бу гиёҳ баланд тоғларда бўлгучи эди. Бу ерда ўсаётгани таажжуб. Юрак хасталигига даво бу. Сиз айтган ихёйи авом – хизриобни шундан тайёрламоқ мумкин. Агар бирон илон тута олсак эди...

– Заҳри лозимми?

– Заҳридан кўра қони ила ёғи лозимдир. Терисига ҳам эҳтиёж бор. Аллоҳимнинг бандалари кўп асрлардан буён тириклик сувини умид қиладилар, бу хусусда ривоятлар тўқийдилар. Менинг наздимда, Раббимнинг инояти ила тириклик сувини мавжуд этмоқ мумкин. Бунинг учун табиатнинг оддий муҳити эмас, балки ғайриоддий, ҳаттоки фавқулоддаги шароит лозим. Ҳозир дуч келган жойимиз менга айнан ғайри оддий туюляпти. Кеча қуюннинг бошланишига диққатингизни қаратдингизми? Олдиндан ҳеч бир ишорасиз, қутилмаганда, тўсатдан кўтарилди, шундайми? Босилиши ҳам шундай. Қуюн бу майдонни босиб ўтолмабди. Нечун? Бунда қандайдир қудрат бор, одамзотнинг ақли бовар қила олмас синоат мавжуд. Кўнглим бир хайрни сезяптики, қуюнга дуч келганимизда бир ҳикмат бор. Иншааллоҳким, шу шароитда ниятимиз рўёб бўлса.

– Иншооллох!

– Мен кудукка тушайин.

– Нечун?

– Кудук тубида илон бўлгувчи эди.

– У ҳолда ижозатингиз ила камина тушайин. Ёшлигимда кўп илон тутардим.

Хайриятки, кудук четида қайси бир доно қолдирган жун аркон бор эди. Абу Саҳл арконнинг бир учини белига маҳкам боғлаб, пастга тушди. Кўп ўтмай кудук тубидан «Тортинг!» деган овози келди. Ибн Сино ҳолдан тойганини ҳам унутиб бор кучи билан арконни торта бошлади.

Абу Саҳл уст-боши бир аҳволда, ўнг қўлида ярим қулочли илонни лапанглатганича чиқиб келди.

– Шукрим, ишимизни Худонинг ўзи ўнглади. Шунинг ўзи қарахт ётган экан, – деди илонни ҳакимга узатиб.

– Пича ушлаб тура туринг, – деди Ибн Сино, сўнг этигини чаққонлик билан ечиб, пичоқ учида тагчармини кўчирди. Сўнг қўнжини иккига бўлиб дастурхондай ёйди. Тагчармнинг ўртасини бир танга сиғадиган айланада кавак қилди. Шундан кейингина илоннинг бошини кесдилар. Оккан қон чуқурчани тўлдиргач, қоринни ёрдилар. Ибн Сино гиёҳнинг илдизини кавлаб олиб майдалади-да, ивиб қолган қонга аралаштирди, сўнг ёққа булаб, илон терисига ўраб қўйди.

– Окшомга қадар офтобда тобланиб турсин.

Ибн Сино шундай дегач, яна кампирга яқинлашиб билагини ушлади.

Осмон мусаффо, қуёш чараклаган бўлса-да, яланглик у қадар иссиқ эмасди. Улар ташналик азобидан қутулдилар. Окшомда Ибн Сино илон пўстини очди. Тайёрлаган дориси заъфарон тусга кирган эди.

– Хизриоб деб эдингиз? – ажабланиди Абу Саҳл уни кўриб.

– Ҳа, бироз қуюклашди. Бизга арчазорнинг булоқ суви ҳам лозим эди. Умид улки, бу ҳам хизриобдан қолишмас, – Ибн Сино шундай деб дорининг бир улушини пичоқ учига

илиб олиб, жувонга тутди. – Мана шуни ютсинлар, зарра ҳам қолдирмасинлар.

Уларнинг ҳаракатларини ҳам ажабланиш, ҳам кўрқув билан кузатиб ўтирган жувон итоаткорлик билан келиб пичокни дастасидан олди. Кампирга яқинлашгач, тиз чўкиб, бир қўли билан бошини кўтарди. Кампир ямлана-ямлана дорини ютди. Ибн Сино унга бироз тикилиб қараб тургач, дорининг қолганини яна илон пўстига ўраб қўйди.

Ялангликка ҳукмини ўтказа олмаган қуёш мағрибга бош кўйиб, барханлар учини куйдириб юбориш қасдида ўт уфурди. Аммо бу ўтли нафас ҳам ялангликка ўта олмади. Аксинча, роҳатбахш енгил шабада турди. Атрофга қоронгулик чўка бошлади. Тўлин ой кўтарилди. Шунда кампир ўз-ўзидан қаддини тиклади. Нотаниш кимсаларни кўргач, таажжубланиб жувонга қаради.

– Сизнинг жонингизни шу марҳаматли зотлар Худо-йимдан сўраб олишди, – деди жувон пичирлаб.

Кампирнинг хушига келганини кўриб алломалар унга яқинлашдилар-да, салом бердилар.

– Бу муҳтарам зотни дуо қилинг, – деди Абу Саҳл Ибн Синони кўрсатиб. – Сизга хизриоб берган одам шу кишидир. Ибн Сино деган ҳозиқи замонни эшитганингиз борми?

– Биз кўрғонимиздан ташқарига чиқмаганмиз, бандалар орасида фақат ўз тўрамизнигина биламиз. Бўлак зотлардан хабаримиз йўқдир, – деди кампир синиқ овозда.

Ибн Сино бу сафар билакни ушлаш учун ундан изн сўради. Томир уришига диққат қилиб ўтиргач, «ўзига шукр», деб мамнун ҳолда ўрнидан турди.

– Тахминимиз ижобат бўлди. Тириклик сувини айнан шу жойда тайёрламоқ мумкин, – деди у Абу Саҳлга. Кейин кампирга қараб сўради: – Билишимча, чўри экансиз?

– Аллоҳдан яширадиган сиримиз йўқ. Қочиб кетяпмиз... фақат... Худо хайрингизни берсин, сабабини сўраманг.

– Қай томон бормоқни ихтиёр қилгансиз?

– Аллоҳ насиб этган томонга.

– Тонготарда биз Журжония сари йўлга чиқажақмиз. Маъқул кўрсангиз, қанотимизга олармиз.

– Мархаматларингизга шуқр. Тақдир ёзуғимизни Худойим ёзган экан, борлиғимизни Унинг ўзига топширганмиз. Яна не кўргулик бўлса чидармиз. Йўлларимиз эса бўлакдир.

Кампир бошка сўз айтмади.

Тулин ой тиккага келди. Аёллар кудукнинг бир томонида, алломалар эса сал нарида чўзилишиб, пинакка кетдилар. Ибн Сино бир туш кўрди. Кўз олдида аввал хушрўй киз намоён бўлди. Сўнг кизни банди килиб хайдадилар. Қора сокол, бадбашара бир одам кизни зўрлаб кучоғига олди. Кейин сахро... Худудсиз сахрода икки аёл. Бири ўша хушрўй киз. Йўқ, эди у бокира киз эмас, ҳомиладор жувон. Бири ўрта ёш, елкадор хотин. Ҳомиладор жувонда тўлғоқ бошланиб, дод деганича кумга чўзилиб қолди. Минг азобда кўзи ёриди. Елкадор хотин уни турғизиб нари бошлади. Туғилган болани олиб йўргакламади, аксинча, кумда ёлғиз қолдирди. Жувон боласига талпинди. Аммо навҳасига қулоқ осувчи меҳр эгаси йўқ эди. Елкадор хотиннинг бир зарби билан йиқилиб ҳушидан кетди. Елкадор хотин биғиллаб йиғлаётган чақалоқ устига кум сепиб, тириклайин кўма кетди...

Куш уйқусидаги Ибн Синонинг юраги хапқириб, уйғонди. Калима келтириб, чап томонига қараб тупуриб қўйди. Ўрнидан туриб атрофга аланглади. Кейин яна жойига чўзилди. Киприкларига куш уйқуси илиниб, яна туш кўрди.

Яна сахро...

Яна икки аёл...

Бири кампир... Ким у? Тириклик сувидан баҳра олиб шифо топган кампир-ку?! Ҳамроҳи... Ҳа, шу жувон... Ажаб! Нималар бўляпти? Жувон ҳомиладор... Ана, кўзи ёриди. Энди кампир гўдакни сахро кумига тириклайин кўмадимми?.. Эвоҳ!

Йўқ... Бундай бўлмади. Кампир чақалоқни қўлига олди. Суюб кўкрагига босди...

Кимдир ингради... Яна ингради... Ибн Сино бу товушдан уйғониб кетди. Инграётган Абу Саҳл экан. Нима бўл-

ди, хасталандимикин? Ибн Сино унинг билак томирини ушлади. Хайрият, хасталик ищораси сезилмади. Нохуш туш кўраётган бўлса эҳтимол. Ибн Синонинг уйкуси тамоман ўчиб ўрнидан турди.

– Уйқунгиз ўчдими, тўрам?

Ибн Сино кампирнинг хаста овозини эшитиб унга яқинлашди.

– Ҳа... Ўзингиз-чи, нимага ухламаяпсиз? Хасталик азоб беряптими?

– Йўқ, тўрам, танамга жон билан бирга қувват ҳам оқиб кирди.

– Унда бедорлигингиз сабаби недир?

– Худога шукр қилиб ётибман.

– Ўзгалардан сир яшириш Раббимизга хуш ёқмас, дейман? Нима учун саргардонликни маъқул топганингизни айтмадингиз.

– Бунинг Худога маълумлиги кифоядир. Бандалар биладиган сир эмас бу.

– Аммо... мен ҳаммасини биламан. Сиз улуғ гуноҳга қўл ургансиз. Гўдакларни тириклайин қумга қўмгансиз.

– Йўқ! Худо шоҳид, мен бундай қилмаганман! – кампирнинг юрагидан отилиб чиққан бу фарёдни атрофни ўраб турган кум барханлари ютди. – Сизга аён бўлган эса, валий экансиз... Сиримни билибсиз... Аммо мен сиз айтган қабихликни қилмадим. Мен... олти бола кўрдим. Олтовлони ҳам шу кумликларда қолган. Уларни қўлимга олиб, суюб, эркалаб, эмизиш бахти менга берилмаган. Мени бокиралик ҳолимда чўриликка сотишиб эди. Тўрам Худодан кўрқмас эди, чўрилар билан айш сураверар эди. Кимки ҳомиладор бўлар экан, туғиш учун сахрога бошлаб бориларди. Тўрамнинг ҳукми ила чўрилардан зурриёт қолмаслиги керак эди. Ўзи зинокор бўлгани ҳолда «валадизинолар бу дунёда яшамаслиги керак», дерди. Менинг олтовлоним ҳам шу боис кумлар орасида. Ўзим ҳам кум бағрида қолишим керак, шунда зора болаларим билан топиша олсам... Мени шунда қолдириб, Заринани олиб кетинглар, тўрам. Валий экансиз,

бу жувоннинг дарди ичида, биринчи боласини Худойим кўп кўрди... Менинг олтовлоним кумда қолган... Қарига-нимда тўрам мени гуноҳга ботирмоқчи бўлди. Болалари-мизни кумга кўмиб келувчи ялмоғизни ўлим чақирган эди. Заринанинг ой-куни етгач, тўрам доялик ила ялмоғизликни менга юклади. Эй Худойим, қайси гуноҳларим учун мени бу жазоларга мустаҳиқ этдинг?! Олтовлоним кумда кол-са-ю, яна мен бировнинг боласини тириклай кўмсам-а?! Ё Худойим, менга шуни раво кўрдингми, а?! Олтовлоним чақираётган эди, тўрам, нима учун менга хизриоб бердингиз, тўрам, валиуллоҳ экансиз...

Аёлнинг нолаларини тўхтатиб бўлмади. Тонгга қадар унинг кўз ёшлари ҳам оқиб қуриди.

Саҳарда Абу Саҳл илон пўстига ўралган хизриоб – «тирклик суви»ни кудук тубига кўйиб чиқди.

Зарина «бизларнинг қисматимиз қайғу ҳалқалари ила боғлангандир», деб кампирни ёлғиз ташлаб кетмоққа унамади.

Ибн Сино ва Абу Саҳл Журжонияни қоралаб, йўлга тушдилар. Ўлар ҳолда бўлиб қолган алломаларни Журжония сарҳадига яқин келган қарвон аҳли қутқариб қолди.

Журжония подшоҳи алломаларга лутфлар кўрсатди. Ибн Сино қувватга киргач, подшоҳ кўмагида кичик қарвон тузиб, ажабтовур ўша яланглик томон юрди. Аммо қанча изламасин, на кудукни, на ялангликни топди. У кўп аф-суслар билан изига қайтди. Тиб қонунларига тартиб берар маҳалида ўша воқеа баёни бўлмиш сатрларни саҳифадан нима учундир ўчириб ташлади.

Аллома саҳродаги мўъжизавий жонланишдан, ҳар уч юз йилда бир марта яланглик юз очишидан беҳабар ўтди...

* * *

Илон овлаш мақсадида кудукка тушган Рустамнинг қу-лоғи шанғиллашдан тўхтаб бироз ўзига келди. Чирок ну-рини қулча бўлиб ётган илонга тутди. Илон кимириб этмади. Рустам унинг бўйнига чакконлик билан қанг солиб, даст

кўтарди. Шунда ҳам илонда тириклик белгиси сезилмади. Шу онда Рустамнинг кўзи илон кулча бўлиб ётган ердаги муштдай нарсага тушди. Илонни ўлик гумон қилиб ташлаб юборди-да, энгашиб қаради: илон пўстига нимадир ўраб қўйилибди. Рустам қизиқиб уни олмоқчи бўлди. Пўст ҳам, ичидаги нарса ҳам қуриб, куйган қоғоз кукунидай бўлиб қолган эди – қўли тегиши билан тўзиб кетди. Ҳафсаласи пир бўлган Рустам кафтини бир-бирига уриб, чангини қоқди-да, арқонга тирмашиб юқорига чиқа бошлади. Чиқар чоғида илоннинг қимирлаганини, ҳозиргина тўзиган нарсага тилини теккизганини сезмади.

Юқорига чиқиб, давра қуриб ўтирган илон овловчиларга яқинлашди-да, лоқайдлик билан:

– Ҳеч нарса йўқ, фақат... битта илон ўлиб ётибди, – деб қўйди.

– Балки карахтдир? – деди боя жиғига теккан олифта.

– Нима, мен ўлик илонни кўрмаганманми? – деди Рустам жеркиб. Аммо кудук тубида ўзидан кетай деганини айтмади. Унга бошқа гапиришмади. Шу ерга чодир тикишди. Кудук яқинида транзистор эшитиб ўтирган Рустам бақириб юборай деди. Ҳали тортиб олинмаган арқонга ўралиб чиқаётган илон эса унга бақрайиб қараб қолди..

ЮЛДУЗГА АЙЛАНГАН ҚИЗАЛОҚ

Ҳикоя

Сочлари жингалак, киприклари узун-узун, чарос кўз, бетлари лўппи, дўмбоққина, оппоққина бу қизалоқ бир ёшга тўлганида худди кўғирчоққа ўхшарди. Чақалоқ туғилганида оилада қанчалик шодиёна бўлса, бир ёшга тўлганида ундан-да кўпроқ қувонадилар. Гўдак ҳеч нарсага тушунмаса ҳам, унга ҳар турли совғалар берадилар, суйиб-суйиб эркалайдилар, ўпиб-ўпиб табриклайдилар, Аллоҳга илтижолар қилиб, саодатли умр тилайдилар.

Мингларча оилаларда шодлик руҳи кезади. Тўққиз қаватли уйнинг барча хонадонларига меҳмон бўлиб келиб ту-

рувчи бахт еттинчи каватдаги икки хонали уйни нечундир четлаб ўтади. Ҳатто бир йил олдин ширин қизалоқ туғилганида бахт мўралаб ҳам қўймаган эди.

Сочлари жингалак, шириндан ширин кизалоқ бир ёшга тўлган куни оилада шодлик қаҳқаҳаси янграмади, ҳеч ким совға келтирмади, суйиб-суйиб эркаламади, ўпиб-ўпиб табрикламади, саодатли умр тиламади...

Бир қўли узилган, кирланиб кетган қўғирчоғини силтаб-силтаб ўйнаб ўтираверди.

Кир қўғирчокни ўйнаб зериккан асал кизалоқ хонтахта устига ёзилган дастурхонга тирмашиб туриб олди, онаси «хай!» дейишга улгурмай, чой тўла пиёлага дўмбоккина, оппоқкина панжасини урди. Чой тўкилиб, ўша заҳоти дўмбоккина, оппоқкина бетига онасининг кип-қизилга бўялган, узун-узун тирнокли панжаси тушди. Оппоқкина, дўмбоккина бетда бераҳм онанинг бармоқлари изи колди.

Иссик чойдан қўли куйгани учун йиғладими, ё ширингина бетига тушган аччиқ тарсакиданми, она фарқлай олмади. Чинқираётган асал кизалоқни жаҳл билан четга олиб қўяётганида кампирдан дакки эшитди:

– Болани урма, қўлинг сингур.

– Ўлар бўлсам ўлиб бўлдим, энди бу итваччани эплай олмайман, етимхонага бераман, – деди ширин кизалоқнинг онаси.

– Бекор айтибсан! Етимхонага ғирт етимлар берилади. Бунинг отаси бор, онаси бор, – деди асал кизалоқнинг буви.

– Отасига керак эмас-ку!

– Отасига керак бўлмаса, онасига керак.

– Менга ҳам керакмас. Ўша ҳўкизнинг саркити деб мен ёш умримни хазон қилишим керакми?

– Болани «саркит», дема, гуноҳига коласан. Ўша ҳўкизни ўзинг яхши кўриб колган эдинг.

– Унда ҳўкизлигини билмаганман. Буни етимхонага бериб, ўзим Туркиягами, Россиягами кетаман.

– Қайси гўрга кетсанг кетавер, лекин болани етимхонага бермайсан.

– Етимхонага бермасам, сиз олиб қоласизми, сиз боқасизми?

Бир ёшга тўлган ширин-ширин гўдакларнинг туғилган кунлари шодлик билан нишонланаётган дамда бахт четлаб ўтаётган бу икки хонали хонадонда шундай можаро бўлиб ўтган эди.

Кўли куйганиданми, ё онасининг тарсакисиданми чинқираб йиғлаётган ширингина қизалоқ бу гапларни эшитганда ҳам маъносига тушунмаган бўларди. Бу шириндан шакар оппоққина бетларга бундан олдин ҳам тарсакилар тушиб турган, узун-узун киприкли бу чарос кўзлардан илгари ҳам, шашқатор ёшлар тўкилган эди. Буниси охиригиси бўлди. Шундан сўнг у онасини бошқа кўрмади...

Отасини бирон марта ҳам кўрмаган эди, онаси ҳам ғойиб бўлди. Беш ойлигида кўкракдан чиққан эди, онасини эмишни кўмсамади. Лекин онасининг хидини соғинди, онасининг иссиққина, юмшоққина бағрида ором олишни истади. Бувисининг бағри ҳам иссиққина, юмшоққина эди, лекин онасиникига ўхшата олмади. Силталаб, калтаклаб турса ҳам онаси яхши эди...

Бувиси кўтарганида жавондаги суратга интиларди. Суратдаги жувон – унинг онаси. Бир куни бувиси унга суратни олиб берди. Ҳали иккига тўлмаган ширингина қизалоқ суратдаги бемехр чехрани суйиб-суйиб, соғиниб-соғиниб ўпа бошлаганда бувиси чидаб туролмади, аввал йиғлади, сўнг суратни она меҳрига зор қизалоқнинг қўлидан юлиб олиб, йиртиб-йиртиб ташлади. Шундан сўнг бечорагина, дили яримта қизалоқ онасини мутлақо кўрмай қолди. Лекин тарсаки тушириб турадиган онасини унутмади, тушларида кўрганида қувона-қувона, маҳкам-маҳкам кучоқлади, суйиб-суйиб, тўйиб-тўйиб ўпди. Шириндан ширин бетларига, орқаларига тушган калтаклар, чимчилашлар азоби ёдидан кўтарилди, аммо онасининг суйиб-суйиб бағрида эркалаб ўтирганларини унутмади. Уч ёшга тўлганида онасининг чехрасини кўз олдига келтира олмасди, лекин онасининг йўқлигидан юраги сиқиларди. «Ойим қанилар,

ойим қачон келадилар?» деб бувисидан кўп сўрарди, баъзан жавоб олмасди, баъзан «Яқинда келади» деган ишончсиз сўзларни эшитарди. Бувисининг хўрсиниб қўйиши сабабини эса англамасди.

Кунлар, ҳафталар, ойлар шу зайлда ўтаверди.

Бу орада кимдир қўнғироқ қилиб: «Қизингиз оғир касалга чалиниб қолди, Москвадаги касалхонада ётибди, даволаш учун пул керак», деди.

Бувиси жавоб бермай гўшакни жойига қўйди. Сўнг ҳайкалга ўхшаб қотиб ўтирди. Кечаси бувиси хўнграб-хўнграб йиғлаб, ширингина қизалоқни уйғотиб юборди. Чарос кўзли қизалоқ кўрқиб кетди. Кейин бувисини кучоқлаб олиб, бор овози билан чинқириб йиғлай бошлади. Бувиси уни бағрига маҳкам босди. Йиғиси янада кучайди, ширингина қизчаниннг лўппи юзи бувисининг кўз ёшларидан хўл бўлди.

Баҳорнинг инжиқликлари тугаб, иссиқ кунлар бошланганида яна кимдир қўнғироқ қилиб: «Қизингиз касалхонада ўлди. Ўлигини олиб кетасизми ёки Москвада кўмаверайликми? Бу ерда кўмиш учун қабристонга анча пул тўлаш керак. Олиб кетсангиз арзонроққа тушади. Ўликни ҳеч ким олмаса, крематорийда куйдириб ташлашлари мумкин», деди. Бувиси бу сафар ҳам индамади. Гўшакни қўйиб бу сафар ҳам ҳайкалдай қотиб ўтирди. Онасини соғиниб яшаётган ширингина қизалоқ ярим кечада кўрқинчли туш кўриб чинқирганича уйғониб кетди. Бувиси ҳайкалдай қотиб ўтирган эди. У ҳам чўчиб тушди. Киприклари узун-узун, бетлари лўппи-лўппи қизалоқни тезгина бағрига олди. Қаттиқ кучоқлаб ўпа кетди, сўнг хўрсинди, сўнг хўнграб йиғлай бошлади.

Тонгга қадар йиғидан тинмади. Кўз ёшлари ҳам қуриб қолди. Нонушта пайти томоғидан бир хўплам чой ҳам ўтмади. Ширингина қизалоқнинг ҳам иштаҳаси йўқ эди, аммо бувисининг зўрлаши туфайли сарёғ сурилган бир бурда нонни еб, ярим пиёла чойни аранг ичди. Кўзлари қизариб, қовоқлари шишиб кетган буви чарос кўзлари нажот излаб

мўлтиллаётган ширингина қизалоқнинг дўмбоқ билагини маҳкам сикқанича етаклаб боғчасига ташлаб келди.

Ширингина қизалоқ боғчанинг ширин таомини ҳам емади, ўртоқлари билан қўғирчоқ ҳам ўйнамади, маъюсгина бўлиб ўтираверди. Қўғирчоққа ўхшаган жингалак сочли ширингина қизалоқни боғча опаси жуда яхши кўрарди. Унинг маъюслигидан хавотирланиб: «Касал бўлиб қолмадингми, асалим, иссиғинг йўқми?» – деб пешонасидан ушлади. Кейин бир пас кучоқлаб ўтирди. Боғча опасининг бағри ҳам иссиққина, юмшоққина эди... Аммо... онасиникига ўхшамасди...

Пешиндан кейин барча болалар ухлашди, ширингина қизалоқ эса чарос кўзларини шифтга тикиб қимирламай ётди. Боғча опаси икки марта келиб, пешонасига кафтини кўйди, бетларини мёҳр билан силади. Уйқудан сўнг ширин чой ичилгач, болалар уйга қайтишга тайёргарлик кўра бошладилар. Бунақа пайтда боғча опаси ҳам шошиб қолади:

– Диёрахон, бўла қол, аянг келдилар...

– Иброҳимжон, чойни уйингда ичарсан, ойинг келдилар...

– Робияхон қўғирчоқ талашма, ойижонинг келдилар...

Ҳамманинг онаси келиб, соғиниб-соғиниб кучоқлайди, суйиб-суйиб ўпади... Фақат ширингина қизалоқнинг онаси келмайди... соғиниб-соғиниб кучоқламайди, суйиб-суйиб ўпмайди...

Боғчанинг ширин чойи ичилиб, уйга қайтиш вақти келганда сочлари жингалак-жингалак, ширин-ширин қизалоқнинг юраги сиқила бошлайди, узун-узун киприклари ҳимоясидаги чарос кўзларига маъюслик кўнади, ҳатто йиғлагиси келади...

Боғчада ҳаммадан каттароқ, ҳаммадан кўп гапирадиган бир қиз бор. Боғча опа уни нима учундир «Қайнона-қиз», деб атайди, гапларидан кулаверади. Бугун уйқуга ётишдан олдин ширингина қизалоқ расм чизиб ўтирганида «Қайнона-қиз» яқинлашиб:

– Вой-бў, бунча чиройли, бу ким? – деб сўради.

«Бунча чиройли» деган баходан асалгина қизалоқ кувониб кетди:

– Бу ойим, – деди фахр билан.

– Ойинг қаердалар?

«Қайнона-қиз»нинг бу саволи ширингина қизалоққа ёқмади, узун-узун киприклари пирпиради, жавоб бергиси келмади. Хирагина, ёпишқоққина «қайнона-қиз» эса нари кета қолмай, яна сўради:

– Ойингни нега мен кўрмаганман, қаердалар?

Ширингина қизалоқ юзини ўтириб, паст овозда: «Ойим узокдалар», деб хўрсинди. «Қайнона-қиз» бу жавобдан қаноатланмади, кўғирчоққа ўхшаган қизалоқни яна сиқувга олди:

– Узокда деганинг қаерда?

– Жудаям-жудаям узокдалар, бу ерга келишлари қийин.

– Гапинг ғалати-я, жудам-жудаям узокда бўлсалар... – «қайнона-қиз» бироз ўйлангач, давом этди: – Унда юлдуздамилар? Энг узок жой юлдуз-ку?

«Қайнона-қиз»нинг бу гапидан ширингина қизалоқ кувониб кетди, шодликдан чарақлаган чарос кўзлари билан унга боқиб:

– Ҳа, ҳа, юлдуздалар, жудаям узок юлдуздалар! – деб тасдиқлади-да, бу хира қизнинг навбатдаги саволидан чўчиб, кўғирчоқ ўйнаётган дугоналари томон югурди.

Боғчадан қайтганда: «Бувижон, юлдузлар қаерда?» – деб сўради.

– Юлдузлар осмонда, – деди бувиси унинг саволидан ажабланиб. – Кундузи кўринмайди, қоронғи тушганда қарасанг, кўпгина-кўпгина митти-митти чироқчаларга ўхшаб ёниб туради.

– Юлдузда одамлар яшашадими?

Бу савол бувини янада ажаблантирди. Умид билан тикилиб турган чарос кўзларга қараб жилмайиб кўйди:

– Билмадим... балки яшашар. Катта бўлиб яхши ўқисанг, олима бўласан, юлдузларга учиб бориб ўзинг кўрасан.

Бувисининг бу гапи асалгина қизалоқнинг ширингина орзусига қанот бўлди: демак, юлдузлар осмонда, у ерда одамлар яшайди... уни соғинтираётган онажони ҳам ўша юлдузда... юлдузлар қоронғида кўринади, учиб бориб, онажонининг иссиқ бағрига етиш мумкин...

Бувижонига бошқа савол бермади. Чарос кўзларини дераза томон тикиб қоронғи тушишини кутди.

Бу пайтда... етти қаватли уйдан мингларча чақирим узоқликда, баланд бинолари томига қизил юлдузлар кўндирилган шаҳарнинг бадбўй ўликхонасида йигирма беш ёшлардаги, келиб чиқиши Марказий Осиёдан бўлган, исми, – насаби номаълум жувоннинг мурдасини крематорийга жўнатишга тайёрлашаётган эди...

Қоронғи тушди. Кўшни уй деразаларидан чироқларнинг нурлари таралди.

– Нимага тикилиб қолдинг? – деб сўради бувижони.

– Ана, юлдузлар кўринди! – деди ширингина қизалоқ ҳаяжон билан.

– Булар юлдузлар эмас, уйлардаги чироқлар. Юлдузлар осмонда бўлади. Бу чироқлар ўчганида юлдузлар кўринади...

Бувижони бу кеч нима учундир телевизорни ёқмади. Дам-бадам хўрсиниб, дераза томон тикилиб ўтираверди.

– Бувижон, юлдузга бирга учиб бора қолайлик, – деди ширингина қизалоқ умид билан тикилиб.

– Оҳ... қани эди уча олсам...

Бувижони шундай дегач, пиқиллаб йиғлай бошлади. Дўмбоққина, оппоққина, ширингина набираси яқинлашган эди, уни кучоқлаб олиб узоқ йиғлади...

Йиғлаб-йиғлаб чарчаб, асалгина қизалоқни каравотига ётқизди. Чироқларни ўчириб ўзи ҳам ётди. Хўрсинишлари анчагача тинмади. Онажонини кўриш орзусидаги қизалоқ ухламади. Деразага қараб ётаверди. Рўпарадаги уйнинг чироқлари бирин-сирин ўча бошлади. Ташқари зулмат чодирига ўралгач, умидли қизалоқ секингина ўрнидан туриб деразага яқинлашди. Рўпарадаги баланд уй қоп-қора кутига ўхшаб қолган. Унинг тепасида милт – Милт қилиб ожиз

нур таратаётган юлдузлар кўринди. Ширингина кизалок бувижонини уйғотиб юбормаслик учун лиқиллаб қолган эски стулни асталик билан сурди. Сўнг стулга, ундан дераза токчасига чиқди. Энди юлдузлар янада кўпроқ кўринди. Улар орасида биттаси ялтиллаб нур сочаётган эди. Юлдузлар орасида онажонининг кулиб турган чиройли кўзларини ҳам кўрди.

– Ойижоним шу юлдуздалар, мени соғинганлар, мен ҳам соғинганман, кўпгина-кўпгина соғинганман... Ойижон, ухлаб қолманг, ҳозир учиб бораман...

Шу аҳд билан деразани очди. Юзига майин шабада урилди. Назарида аяжонининг ёқимли, илиқ нафаси урилгандай бўлиб, энтиқди. Юлдузга тикилганча бироз ҳаракатсиз турди. Фалакда яна онажонининг кулиб турган кўзлари кўрингач, юлдузлар сари қадам кўйди...

Ёши катта одам юқори қаватдан ўзини ташласа, кўркув туфайли ерга етиб келгунича жони узилар экан. Чиройли кўғирчокка ўхшаган ширингина қизалок кўркмади, аксинча, қувонди: у онаси томон учиб борар эди... Онажонига етиб боради, онажони билан юлдузда яшайди...

Худди шу онда крематорийнинг қайноқ нафаси йигирма беш ёшлардаги жувоннинг ўлигини куйдириб кул қилиб бўлган эди...

КИР ЎРА

Ҳикоя

Умрини сабр билан ўтказётган аёл бирдан йўқолиб қолди...

Кабир хотинини «Кампир», деб чақиргани билан Саломатхон ҳали қарилик ёшига етмаган эди. Бераҳм турмуш ташвишлари ўзининг изларини шу аёл юзида қолдириб, уни етмишдан ошган кампирга ўхшатиб кўйганди.

Қирк йил муқаддам Саломатхон молия институтини битириб, шаҳардаги энг довруқли гастрономда ишлай бошлаганида шу ҳашаматли дўконнинг директориға ик-

кинчи хотин бўлиб тегарман, деб ўйламаган эди. Ўқиётган пайтида унга кўп йигитлар совчи қўйди. Лекин ўз чиройига махлиё бўлган, кибр тахтида талтайиб ўтирган қиз бечора йигитларнинг умид чиниларини синдириб қўлига тутқазаверди. Йигитларнинг унисини ўпоқ, буни-сини сўпоқ демади, «Ўқишни битириб олмагунимча турмушга чиқмайман», деган баҳонасида қаттиқ туриб олди. Ўқишни битиргач, аввал отаси, бир йилдан сўнг эса акаси вафот этиб, эрга тегиш масаласи яна икки йилга сурилди. Ёши йигирма бешдан ошганда «қари қиз» деган номни олган Саломатхонга энди хотин қўйган эрлардан совчи келарди. Саломатхон бундан ўқинарди, ўқина туриб уларни рад этаверарди. Онасининг ялинишлари, нолаларига қулоқ солмасди. Хотинидан ажрашган гастроном директорининг хушомад қила бошлаши унга хуш ёқа бошлади. «Хотин қўйган одамга эрга тегаётган битта менманми?» деб ўзини «қайта тарбиялади»-ю, Кабирнинг совчиларига розилик билдирилди.

Тўйга тайёргарлик кунлари, тўйдан кейинги дастлабки ҳафталар «иккинчи хотин» ғоят бахтли эди. Иккинчи эмас, учинчи хотин эканини билганда аламдан дод деб юборай деди. Ўйғлайвериб ёстиқни хўл қилди. «Нега тўғриси-ни айтмадингиз?» деб эридан ранжиган эди, у: «Иккинчи бўласанми, ё ўн иккинчиси, энди нима фарқи бор? Уларни уч талоқ қўйиб юборганман. Сен билан биргаман, сени яхши кўраман, сен учун муҳими шу эмасми?» – деб овутиди.

Орадан ярим йил ўтмай эрининг кўчадаги, ҳатто дўкондаги хушрўй аёлларга илакишаётганини, ўзи кўрмаган кундошлари, айниқса, иккинчиси шу туфайли ажрашганларини билгач, жанжал кўтарди. Кабир унинг аламли гапларини, фарёдини хотиржам тинглади. Саломатхоннинг йиғига кучи қолмагач, ўзини оқлашга ҳаракат ҳам қилмади, совуқ оҳангда мақсадини баён этди:

– Сени ростданам яхши кўраман. Олдинги хотинларим «Кетаман!» деб ғалва қилишди, кетавер, дедим. Сенга ундай дея олмайман, ўла-ўлгунимча сен билан бирга яшашни

истайман. Лекин хоҳишинг ўзингда. Олдингда иккита йўл бор: биттаси – ажрашасан, учтами, тўрттами хотин қўйган биронта лақмага тегиб оласан; иккинчиси – менинг қилиқларимга чидаб яшайверасан. Тўғриси айтман: мен тузаладиган одам эмасман. Ҳозир тиз чўкиб тавба қилишим ҳам мумкин, энди бегоналарга қарамайман, деб қасам ҳам ичишим мумкин, лекин сени алдашни истамайман...

Саломатхон нима қилсин, ўзи пиширган ош – айланиб ҳам, ўргилиб ҳам ичишдан, «Факат... шалтоғингизни уйга бошлаб кирманг», деб шарт қўйишдан ўзга чораси йўқ эди.

Сабр билан яшади. Икки ўғил, бир қизни киприқларида авайлаб катта қилди. «Эримнинг гуноҳи болаларимга урмаса эди», деб кўрқиб яшади.

Умрини кўркув билан ўтказётган аёл бирдан йўқолиб қолди...

Бу оиланинг одати шунақа: эрталаб ким қайси пайтда уйғонса, ўзи нонушта қилаверади. Оила аъзоларининг бир дастурхон атрофида ҳамжиҳат ўтириб нонушта қилишлари камёб ҳодиса. Оила бошлиғи кечки таом вақтида ҳам фарзандлари билан кам ўтирган. Беш-олти улфатнинг ҳали унисиникида «гап», ҳали бунисиникида туғилган кун... Эрталаб наҳорда эса тўй оши, маърака оши. Пешин чоғи уйида овқатланиш мумкинлиги хаёлига ҳам келмаган. Саломатхон оиланинг бу тартибига ҳам кўникиб кетган.

Кечаси билан эзиб ёккан ёмғир тиниб, парку булутли осмонни куёш гўзал тарзда безаб бош кўтараётганда Кабир қўшнларига қўшилиб тўй ошига кетган, оиланинг бошқа аъзолари эса ширин уйқуда эди. Келинлар, ўсмир ёшига етган набира қизлар ҳам ёмғирли кечадан сўнг ҳовлини, айникса, кўчани супуриб қўйишни ўйлашмасди. Саломатхон бир бурда нонни еб, термосда илиб қолган чойдан ичиб олгач, кўлига супурги олиб кўчага чикди. Қўшнининг серғайрат келини уларнинг дарвозалари олдини ҳам супуриб, ёмғирли шамолда тўкилган барглари четга тўплаб қўйган эди. Саломатхон кўчанинг қолган жойини супуриб, ахлатни челаққа солиб уйга қайтганда ошхона остонасида

турган катта келини салом берди. Қайнонасининг ҳали су-
пуриши, ҳали идиш-товоқ ювишига кўникиб қолгани учун
уялиб ўтирмади. Болалар шошилганларича туришиб, шо-
шилганларича нонушта қилиб, мактабларига жўнашди. Ке-
лин ҳам шошилганича ишга кетди.

Саломатхон уйда ёлғиз қолган эди.

Тўй опидан кейин Кабир жўралари билан чойхонага
кетди. Пешиндаги худойи ошини ёб, уйга қайтса, дарво-
за эшиги ланг очик, ичкарида эса ҳеч ким йўқ. Хотинини
чақирди: жавоб бўлмади. Сўнг уй хоналарига, ҳатто келин-
ларининг ётоқларига қадар кириб қаради – Саломатхон йўқ.
Бирон жойга кетгандир; деса, айтмасдан ҳеч ерга бормас-
ди. Қўшниларникига чиқиб суриштирди. Қизига «Онанг
бордимми?» деб телефон қилди – йўқ... Кўнгли ғашланиб,
уйга сиғмай қолди. Кичик ўғли хизмат юзасидан хориж
сафарига кетган. Кичик келини эса бемор онасига қараш
учун қолган эди. Кабир кудасини кўргани кетгандир, деган
фикрда кичик келинига ҳам кўнғироқ қилди. Сўнг қарин-
дошлари, танишларидан бир-бир суриштирди.

Ер юзидаги одамларнинг уятли қилмишларини ку-
затавериб исноддан қизарган қуёш уфқ ортига беркин-
ди. Атрофни шом қоронғилиги бағрига олди. Кабирнинг
юрагини эса хавотир зулмати ўрай бошлади. Катта ўғлига
кўнғироқ қилди: «Абонент ҳозир жавоб бера олмайди, ис-
тасангиз sms юборинг», деган овозни эшитди. Шошилган-
нича ҳарфларни терди: «Онанг ҳеч ерда йўқ, уйга тез етиб
кел». Бир дақиқадан сўнг қисқа жавоб келди: «Ҳозир маж-
лисдаман». Ичида «Ҳе, мажлисингни...» деб сўкиниб қў-
йиб, қизига кўнғироқ қилди.

– Ойим ҳалиям келмадиларми? – деди Одинахон. – Ми-
лисага айтмадингизми?

Шу фикр хаёлига келмаган эди, дарров ички ишлар
идораси рақамини терди, «Навбатчи капитан Турдиев», де-
ган овозни эшитгач, дардини қандай билдиришни билмай
иккиланди, «Гапиринг», деган овоздан кейин «Кеннойин-
гиз йўқолиб қолувди», деди.

рилаётган кўнгилсиз ёмон ўйларни қувишга уринса ҳам, «Ўзини ўлдирган бўлса-чи?» деган шум фикр ҳақиқатга айлана бошлагандай эди.

Бир марта ўзини осганида Худо қайтариб берган эди. —

Куни маишат билан ўтаётган гастроном-директорининг тақдирида кетмас бахт борлигини биров кўрганмикин? Шайтон ёқиб кўйган шамчироқ нурини бахт қуёши деганлар ўзларини қамокда кўргач, «айбим нима эди?» деб Худо билан ҳақ талаша бошлайдилар. Кабирнинг тақдири шундай бўлди. У Худодан кўркмас эди, милициянинг ОБХСС деган бўлимидан эса чўчирди. Чўчирди-ю, уларнинг ҳам нафси борлигини билгани учун «Чўнтагимдагини сочсам, ҳеч нима қилолмайди», деб ўзига далда берарди. Лекин у бирни сочса, гастрономга эгалик қилиш орзусидаги бошқа одам ўнни сочишини ҳисобга олмаган эди. Ҳисобдаги мана шу адашиш уни Сибирдаги қамокхонага жўнатди. Саломатхон йилда икки марта эрини кўргани борарди. Кабир ойда икки марта «Офтобим, вафодорим...» деган сўзлар билан бошланувчи хатлари билан унинг кўнглини иситиб турарди. Саломатхон эрининг пушаймонларига ишонган эди. Тўртинчи йили Кабир хулқи яхши бўлгани учун шартли равишдаги эркинликка чиқарилиб, қамокхона яқинидаги қишлоқ чўчқахонасида ишга тайинланди. Номи «эркин» бўлгани билан орган назоратида юришга мажбур бўлганлар қишлоқ хонадонларига кириб-чиқиш йўлини топишарди. Бошқалар юрган йўлдан Кабир юрмас эканми? Эрини кўргани келган Саломатхон уни чўчқахонадан эмас, бир беванинг уйидан топди. Ўз уйида жанжал қилмаган хотин бегона жойда фарёд урармиди! Тўғри, қалби фарёд урди, вужудини титроқ босди. Ҳеч бўлмаса: «Сиз мени «вафодорим», дер эдингиз, мен сизга вафо қилиб яшаяпман, сизчи?» — демади! Киприклари тўсиб турган ёш томчиларини рўмолчаси учи билан артиб, бошини эгганича жим ўтираверди. У индамагани билан Кабир гапирган эди.

— Мени тушунгин, илгари аблаҳ эдим, тўғри, лекин бу ерда мажбурман, ахир мен эркакман-ку! Аввалгилари гуноҳ эди, бунисининг гуноҳи йўқ.

Бузуқликни кўра туриб жанжал қилмагани учунми, Саломатхон бевага ёқиб қолди. Уни яқин қариндошидай меҳмон қилмоқчи бўлиб, дастурхон ёзди. Лекин Саломатхон бир култур чой ҳам ичмади, бир тишлам нон ҳам емади.

– Ҳазар қилишга ҳақинг бор, – деди бева. – Лекин сен кўп сиқилма, эркакларнинг ҳаммаси шунақа. Шўрлик аёлларнинг чидашдан бошқа чоралари йўқ. Лекин эринг ёмон одам эмас, ундан қаттиқ нафратланма. Сени яхши кўради. Менга сени кўп мақтаган. Бу ерга келиб туриши эрта-ми-индинми тугайдиган кўнгилхушлик. Эрингни тортиб олмайман. Ундан бола ҳам туғмайман. Озодликка чиққан куни уйингга учиб боради.

Кеч кириб қолган, атрофи қалин ўрмонзор билан ўралган қишлоқдан чиқиб кетишнинг иложи йўқ эди. Кунда бир марта юрадиган автобус эрталаб йўлга чиқарди. Кабир ётадиган казармада меҳмонлар учун хона бор эди, лекин Саломатхон у ерга боришни истамади. Беваникида қолди. Мезбон оқ чойшабларни янгилаб берса ҳам ўринга ётмади. Дераза ёнида қотиб ўтираверди. Бева унинг аҳволини яхши тушунгани учун гапга солишга кўп уринмади. Саволлари жавобсиз қолгач, кўшни хонага чиқиб ётди. У ўзини айбдор ҳис қилмаса-да, ухлаши қийин бўлди. Тонгга яқин кўзи илинган экан, дахлизда нимадир тарақлаганидан чўчиб тушди. Дахлизда осилганича тиширичаётган гавдани икки кўли билан кучоқлаб кўтариб, Саломатхонни сиртмоқдан кутқариб қолган эди...

Ўшанда сабаб бор эди...

Ўшанда уйда қолган болалари ҳам кўзига кўринмаган эди.

Энди-чи?

Жонидан тўйишига нима сабаб бўлди?

Кабирнинг бу саволга жавоб топиши қийин эмасди. Ҳар бир жавоб унинг бўйнига гуноҳ сиртмоғини солаверди.

Энг охири воқеа...

Ўтган куни Саломатхон опасиникига кетган эди. Кабирнинг дилида шумлик йўқ эди. Аксинча, белида оғрик

сезиб букчайиб ётганида катта келини кириб келди. Қайнотасига меҳрибонлик қилиб, белига, елкаларига малҳам сура бошлади. Кабир белига қадар ечиниб олган, келининг момик бармоқлари баданини эритиб юборай дерди. Баданни-ку эритмади, аммо шайтон васвасасини уйғотди. Келин шошилмай силарди, ҳатто бармоқлари белдан пастроққа, қўлтиқ томонларга ҳам сурилиб борди. Энгашганида нафаси қайнотасининг гарданига урилди.

– Кеча уйга борувдим, адам жуда ақлли иш қилибдилар, – деди нозли оҳангда.

– Ақлли одам фақат ақли иш қилади-да, – деди Кабир энтикиб.

– Уйни катта акамнинг номига ўтқазиб қўйибдилар.

– Катта акамга? Нега?

– Ота-онасига ким яхши қараса, уй ўшаники бўлади-да.

– Ўзбекларда уй кенжага қолади.

– Унақа замонлар ўтиб кетган. Кенжаларга икки хонали уй олиб берса ҳам бўлади.

Ҳаловатли булут узра ҳузурланиб сузаётган Кабир келинининг мақсадини англади. Катта ўғли очик айтмаса ҳам аввал бир-икки шу масалага шама қилган эди.

– Сиз ҳам ақлли одамсиз, уйни Зухур акамнинг номларига хатлаб берсангиз яхши бўларди...

Гапираётганда нафаси қайнотасининг бўйнига тегди. Кабирнинг назарида нафасигина эмас, қайноқ лаби ҳам теккандек туюлиб, бадани ҳузур билан жимирлаб кетди. Ўзини тутиб туришга куч тополмади, аниқроғи, куч топишга интилмади, шарт ўгирилди-да, келинининг оппоқ билагини ушлаб ўзига тортди:

– Бу қийин иш эмас, фақат бунақа жойда ҳал қилинмайди, кечаси овсинингникига чикқин, ўша ерда келишиб оламиз, – деди.

Келин нозланиб, сал ўзини тортгандай бўлди:

– Олдин уйни ўғлингизнинг номига ўтқазиб беринг, кейин бутунлай сизники бўламан.

Очиқ савдо шу тарзда бошланганида айвонда шарпа сезилиб, иккови чўчиб тушган, лекин уларнинг ҳолати Саломатхоннинг назаридан четда қолмаган эди...

Саломатхон ўша кеч ҳеч кимга, ҳатто набираларига ҳам гапирмади, овқат ҳам емади.

Умрини гумонлар билан ўтказаётган аёл икки кундан сўнг бирдан йўқолиб қолди...

Бу воқеани эслаган Кабир «Гуноҳни бошламаган эдим, бундан хафа бўлишга ҳақи йўқ», деган хулоса чикарди.

Ажабки, қўшни хонада болаларининг кийимига дазмол ураётган келин ҳам бу воқеани эслаган ва у ҳам айна шу хулосага келган эди. Ҳозир у келин бўлиб тушганидан бери қайнонаси билан неча марта жанжаллашгани, ҳатто бир-икки туртиб юборганини эсламади, эшлашга уринмади. Ҳозир унинг фикру зикрини бир савол камраб олган: «Агар қайнонам топилмаса... ё... бир бало бўлган бўлса, нима қилишим керак?» Унга қолса, қайнонасининг йўқ бўлиб кетгани яхши – қайнонаси билан бошлаган уй савдосини осонроқ битириб олади.

«Ойим биздан ранжиб кетиб қолдиларми?» деган савол Зухурни даҳшатга солмаса ҳам безовта қиларди. Хотинини ёқлаб онасига қаттиқ гапириб юборганларини у айб деб ҳисобламайди. Саломатхон ҳали чилласи чиқмаган келинининг ёқимсиз қилиқларидан сўз очганида Зухур «Нима қилай, буни қўйиб юбораверайми, эртага бошқасини олиб берасизми? Бу ёқмаса индинга учинчисини олиб берасизми?» – дегач, шикоят қилмай қўйган эди. Қайнона арз қилмасди, тишини тишига қўярди. Келин эса Зухур ишдан қайтгунича бир арава ғишава гапларни тўплаб қўярди. Аввалига эрини олиб бошқа уйга кўчиб чиқишни ўйларди, кейинроқ режаси ўзгарди: шу уйда ёлғиз яшаш имкони бўла туриб, бошқа жойга кўчиш нодонлик эмасми? Хотинининг дилидагини билмаган Зухур унинг ғиди-бидиларидан безиб, баъзан онасини ранжитиб қўярди.

Зухур ҳозир шу қилиқларининг охириларини эслагандай бўлди, аммо ўзини айбламади: «Бунақа майда-чуйда

гаплар ҳамма уйда бор, шуни деб аразлаб кетиб қолиш шартми?»

Отаси, акаси ва келин аясидан фарқли ўлароқ Одинани онасининг аразлаб кетиши сабаби эмас, сандиқдаги нарсалар кўпроқ ташвишга соларди. «Уйда қолаверсам бўларкан, ёмон хабар келса, ебтўймас кеннойим биринчи галда сандиқни очади, боргунимча ҳеч нарсани қолдирмайди», деган ўй эрталабгача тинчитмади. Уйкудан уйғониши билан отасига кўнғироқ қилиб, «Янгилик борми?» – деб сўради. «Йўқ» деган қисқа жавобни эшитгач, ташвиши сал камайгандай бўлиб, ота уйига шошилди. Нонушта қилаётган отасининг ёноғидан ўпиб, ҳол-аҳвол сўрагач, онаси ётадиган уйга кириб сандиқни очди. Сандиқ ичида нималар борлигини у яхши билади. Уч-тўрт ой аввал онасининг ўзи сандиқни очиб, қизига маълум қилиб қўйган: махсус тикилган оқ халтачада иккита тилла билакузук, бир жуфт тилла зирак, жавҳар кўзли тақинчоқ, набира қизларга аталган тилла занжирлар бор. Бир жуфт тилла зирак онасининг кулоғида, «Ўлсам, ғассол ечиб олиб сенга беради, қизингга атаганман, бармоғимдаги узукни ўзинг тақиб юрасан», деган. Саломатхон тилла буюмлардан ташқари аёлларнинг жону дили бўлган турли матоларни алоҳида-алоҳида ажратиб, «Булари сенга, буниси катта келинимга, буниси кичигига, мендан кейин талашиб юрмаларинг, уят бўлади», деб тайинлаган эди. Одина талашиб юрмаслик учун буларнинг ҳаммасини битта тугунга тугиб, уйига олиб кетишга тайёрлаб қўйган онда кўча эшиги очилиб, нотаниш бир йигит кўринди.

Чойини ичиб бўлган Кабир нотаниш одамнинг индамай кириб келаётганидан ғашланди. Йигит икки-уч қадам қўйиб киргач, тўхтаб ниманидир қидиргандай атрофга олазрак қаради. Кейин «Уйда ким бор?» деб овоз берди.

– Уйда ҳамма бор, – деди Кабир айвонга чиқиб. – Сенга ким керак, ўзинг кимсан? Эшиқни кўрдингми, бу энангининг уйими индамай кириб келаверадиган?

– Эшигингиз очиқ экан, кўнғироғингиз ишламаяпти шекилли. Қизиқ одам экансиз-ку, ўзингиз чақириб қўйиб, яна ўзингиз дағдаға қиласиз-а!

– Нима дединг? Ким чақирибди сени?

– Сиз. Кеннайим йўқолиб қолдиларми? Милицияга телефон қилдингизми?

– Милицияданмисан? Мен кеча чақирган эдим, энди етиб келдингми?

– Мен прокуратураданман, – йигит Кабирга яқинлашиб гувоҳномасини кўрсатди.

– Йўқолган одамларни энди прокуратура қидирадиган бўлиб қолганми?

– Кимнинг қидириши сизга барибир эмасми?

Кабирнинг осмондан келиши йигитнинг иззат нафсига тегди. «Одамнинг йўқолиши қотиллик билан боғлиқ бўлса, прокуратура шуғулланади», демокчи бўлди-ю, «қотиллик» деган сўздан бу одамнинг юраги ёрилиб кетиши мумкинлигини англаб, гапни ҳазилга бура қолди:

– Милициянинг бугун иши кўпайиб кетибди, биздан илтимос қилишувди, биз пашша кўриб ўтирмай, савоб иш қила қолайлик деб сизникига келдик. Рухсат берсангиз, уйларингизни бир-бир қараб чиқардим.

– Уйимни титмоқчимисан? Кеннайинг йўқолган, бу уйга беркиниб олмаган!

Агар «қотиллик билан боғлиқ бўлса», деганида Кабирнинг ҳозирги дағдағасига «Уйда қотиллик излари, масалан, қон бўлиши мумкин», деб унинг попугини пасайтириб кўярди. Энди бунинг иложи йўқ, ўзи танлаган енгил йўлдан юришга мажбур.

– Ҳозирча уйингизни тинтув қилмайман, вазиятни тўлиқроқ тасаввур этишим учун шунчаки кўздан кечираман. Кеннайимнинг суратларини берасиз, кейин оила аъзолари билан гаплашаман. Ана ундан кейин кўчадаги ишларимиз бошланади.

Прокуратурадан келган йигитнинг уйни қараб чиқмоқчи бўлгани Одинага ёқмади. Тўплаганларини титиб қолишдан кўрқиб, тугунни кучоқлаганича ҳовлига чиқди. Йигит аввал унга, сўнг Кабирга ажабланиб қаради. Кабир бу қарашнинг маъносини тушуниб, қизига норози боққанича изоҳ берди:

– Бу менинг қизим, эрга бераётганимда сепининг чала-си қолиб кетган экан, шуни олиб кетяпти.

Йигит отанинг гапидаги кесатиқ оҳангига парво қилмай, Одинанинг йўлини тўсди. Унинг назарида тугунга чала қолган сеп-эмас; балки мархуманинг қон теккан кийимлари тугилгандай эди.

– Мен сепингизни кўришим керак.

– Нега кўраркансиз, ҳақингиз йўқ! – деди Одина тисарилиб.

– Уйга кир, кўраман деган нарсасини кўриши керак, – деди Кабир зардали оҳангда. Агар бегона йигит бўлмаганида қизига нима дейишни ўзи биларди. Катта келин қайинсинглисининг тугунни кучоқлаб олиб чиқаётганини кўрганидаёқ ғазабдан ранги оқариб кетган эди. Ҳозир унинг ортидан уйга кирмоқчи бўлганда Зухур билагидан ушлаб тўхтатди. У бир силтанди-ю, аммо эрига бўйсинишга мажбур бўлди. Прокуратурадан келган йигит тугундаги нарсаларнинг чиндан ҳам сеп эканига ишонч ҳосил қилиб, оила аъзоларини бир-бир сўроққа тутгач, дафтарига нималарнидир ёзиб, «Кутинглар, Худо хоҳласа, топиладилар», деб чиқиб кетди.

Одина йигитнинг саволларига жавоб бериб бўлиши билан тугунни кўтариб уйига кетган эди. Саволлардан қутулган Зухур «бирров ишга бориб келаман», деб жўнади.

Келинлар уй-уйларига кириб кетгач, Кабир яна ёлғиз қолди.

Бу уйда Саломатхоннинг ёлғиз қолган кезлари кўп бўлган.

Энди унинг ўзи ёлғиз.

Таралла бедод қилиб юрган кунлари «Уйда хотиним ёлғиз», деб ўйламаган эди.

Энди ёлғизликнинг нақадар улуғ фожиа эканини ҳис қила бошлади.

Ёлғизлик азобидан юраклари зардобга тўлган аёл тўсатдан йўқолиб қолди...

Нима қилди: ёлғизликдан қочдимми?

Кабир ҳозир буни ўйламайди. Эри, фарзандлари, наби-ралари билан яшаётган хотиннинг ёлғизликдан сиқилиши-ни тасаввур ҳам қилолмайди.

Кичик келин уйда бўлгани сабабли катта келин ҳам ишга бормади: қайнотасини қизганмади-ю, лекин овсинининг фурсатдан фойдаланиб уй савдосини бошлаб юбориши-дан кўрқди. Кечаси ором ололмаган эди, тушликдан кейин уйку тортиб, уйига кириб кетди. Кичик келин эса, кечадан бери ивирсиб ётган ошхонани йиғиштиргач, қўлига супур-ги олиб ҳовлига чиқди. Кечаги ёмғирда тўкилган барглари-ни супуриб, ҳовлининг этак томонига яқинлашганида димоғи-га ёмон ҳид урилиб кўнгли айниди. Бурчак томонда илгари кудук бўларди. Сув қувурлардан оқиб кела бошлагач, кудуқнинг ярмига қадар катта-катта тошлар ташланиб, мағ-зава, ювинди ташланадиган «кир ўра»га айлантирилганди. Ўтган йили бу кўчадан ҳам канализация қувурлари ўтқа-зилгач, «кир ўра»га ҳам ҳожат қолмаган бўлса-да, кўмиб юборилмаган эди. Ювинди ташлашга мўлжалланган туйнук оғзи очилиб қолса ёмон ҳид тараларди. Кичик келин уйига кетмай туриб қараганида кесилган дарахт шохлари шу ўра устига тўплаб қўйилган эди. Ҳозир қараганида шох-шабба сал сурилгандай, ўра оғзи очилиб қолгандай туюлиб ўша томон юрди. Ўранинг оғзи катта очилиб қолганини кўриб ажабланганича тўхтатди. Кейин ўрадан чиқиб турган икки кўлни кўриб даҳшатдан қичқириб юборди...

Келинининг қичқиргани эшитган Кабир ҳовлига оти-либ чиқди. Икки панжа уни ҳам даҳшатга солди. Битта бар-моқдаги узукни танигач, ҳушидан кетай деб ўтириб қолди. У деярли беҳуш ҳолда ўтирар, кичик келини уввос тортар эди. Дам ўтмай уйдан ҳовликқанича югуриб чиққан катта келин ҳам овсинига қўшилиб дод сола бошлади.

Вужудларини қамраб олгач даҳшат бироз чекингач, катта келин аввал эрига, сўнг қайинсинглисига хабар қил-ди. Вужудини қамраб олган кўрқувни енгилга куч топган Кабир эса кичик келини ёрдамида марҳумани кир ўрадан тортиб чиқарди.

Одина ўзини жонсиз тана устига ташлаб дод солди, Зухур оёқ томонида ўтириб хўнг-хўнг йиғлади. Бошини чангаллаб ўтирган Кабир эса энди нима қилишни ўйларди. Йиғи-сиғини эшитиб, кўшнилари чиқиши мумкин, сал туриб қариндошлар йиғила бошлайди. Хотинининг бу аҳволда ётганини кўришса, «кир ўрага чўкиб ўлибди», деган маломатга қолади...

Кабир ўғлининг ёрдамида Саломатхоннинг шишиб кетган ўлигини кўтариб, ҳаммомга олиб кирди. Ўзини сал тутиб олган Одина «Ойимни ўзим чўмилтираман», деб уларга эргашди. Икки келин унинг изидан юрди. Эркаклар чиқиб кетишгач, Одина биринчи галда кулоқдаги зиракларни олиб, чўнтагига солаётганида катта келин аясининг кўзлари косасидан чиқиб кетай деди. Бармоқлар шишиб қолгани учун узукни чиқариш қийин бўлди.

– Олдин ювинтириб олайлик, кейин чиқарасиз, – деди катта келин зардасини яширмай.

Одинага бу гап ёқмади. Келин аясига ўқрайиб қараб кескин оҳангда буюрди:

– Сиз катта уйга жой солинг, акамга айтинг, кўрпа олиб келсинлар, кўрпага ўраб олиб чиқамиз.

Бошқа ҳолат бўлганида катта келин буйруқни итоаткорлик билан бажармас эди, гапи ичида қолмасди, катта жанжални бошлашга арзийдиган нималарнидир айтарди. Ҳозир бир нима деса, шунчаки жанжал эмас, юмдалашиш бошланишини, бу жангда енгилиши аниқлигини англаб, пичирлаб қарғанганича ҳаммомдан чиқди.

Одина эса бармоқни эзиб, узукни чиқариш ҳаракатини давом эттирди. Жаёлига «Чиқмаса, бармоқни кесиш керак бўладими?» деган нохуш гап келиб, келин аясига қараб олди.

– Одинахон, мен бир уриниб кўрайми? – деди кичик келин ялиниш оҳангида.

Одина ўзини четга олгач, шишиб қолган бармоқни аста-аста силай бошлади, шу тарзда узукни чиқариб қайинсинглисига узатди...

Зухур кўрпани синглисининг кўлига бериб отасининг ёнига қайтгач, «Тез ёрдам»га кўнғироқ қилди.

– Дўхтиринг энди нима қилиб беради? – деди Кабир тўнғиллаб.

– Ўлим ҳақида қоғоз қилиб бериши керак-ку!

«Тез ёрдам» чиндан ҳам тез етиб келди. Одина онасини чўмилтириб бўлмаган эди. Врач уйга кириб, «Беморингиз қани?» деб сўради.

– Ҳаммомда... чўмилтиришяпти... ҳозир олиб чиқамиз...

Зухур довдираган ҳолда узуқ-юлуқ гапириб, ҳаммом томон шошилди. Врач «Касал одамни ҳаммомга олиб бориб чўмилтириш шартмиди?» деган маънода Кабирга савол назари билан қаради. Кабир бу назарга жавоб берадиган ҳолда эмасди – тундлгича ўтираверди. Врач бу хонадонда нохуш воқеа содир бўлганини сезса ҳам айвонда сабр қилиб кутди. Ўн дақиқалардан сўнг кўрпанинг бош томонини Одина билан кичик келин, оёқ томонини Зухур билан катта келин кўтарганича ҳаммомдан чиқиб келишди. Врач уларга эргашиб уйга кирди. Катта хона ўртасига тўшак тўшалганини кўриб бемор эмас, майит кўтариб келинганини англади. Ўликни тўшакка олиб, тепасига гулли-чойшаб ёпгунларича уларнинг ҳаракатларини жимгина кузатди. Кейин яқинлашиб тиз чўкди-да, чойшабнинг бош томонини очиб, жонсиз танага диққат билан разм солди. Бетларининг, елкаларининг шилинганига эътибор қилди.

– Бизни нега чақирдинглар, жон берганларига анча бўлибди-ку! – деди қаддини кўтариб.

– Қоғоз қилиб берасизми?

– Биз қоғоз қилиб бермаймиз. Касаллик билан ўлмаганга ўхшайдилар.

Врач шундай деб уларга бир-бир савол назари билан қаради. Ҳеч ким жавоб бермади. Бунинг ўрнига Кабир ўғлига қараб тўнғиллади:

– Мен сенга «поликлиникадаги дўхтирни чақир»; дедим, маҳмадана!

– Поликлиникадаги дўхтир ҳам ёзиб бера олмайди. Аввал милицияга хабар бериш керак.

– Милициянг нима каромат кўрсатади, тирилтириб берадими? – Кабир шундай деб захрини врачга сочди.

– Тирилтирмайди, лекин тиббий экспертиза ўлим сабабини ёзиб беради.

– Экспертизанинг нима кераги бор, сабаби аниқ-ку? – деб гапга қўшилди катта келин.

– Аниқ бўлса, айтинг.

– Кир ўра томонга борган эканлар, ўра ўпирилиб кетибди.

– Бу гапни терговчи сўроқ қилганида айтасизлар. Тиббий экспертиза хулосаси бўлмаса, майитни кўма олмайсизлар. Туппа-тузук ўкиган одамларга ўхшайсизлар, шу оддий тартиб-қоида билмайсизларми?

Врач шундай деб чўнтагидан телефонини олди-да, айвонга чиқиб милицияга кўнғирок қилди. «Бахтсиз ходиса, олтмиш ёшлардаги аёл кир ўрага тушиб кетган», деб маълумот бергач, чиқиб кетиш ўрнига стулга бамайлихотир ўтириб олди. Кўп ўтмай милиция ходимлари бирин-сирин кириб келиб, аввал ўликни кўздан кечиришди, кейин кир ўра тилсимини ечмокчи бўлгандай узок тикилишди. Бу орада эрталаб келиб кетган прокуратура ходими пайдо бўлди. Азадорларга аҳамият бермай, тўғри уйга кириб гулчойшабни кўтариб майитга тикилди, юзнинг шилинган жойларига бармоғини теккизиб қўйгач, «Бу сирли ходисада бир криминал борлигини билувдим», деб қўйди. Сўнг ховлига чиқиб кир ўрани диққат билан кўздан кечиргач, милиция ходимига қараб: «Ходачаларни экспертизага олинг, ўзи синганми, ё синдирилганми, аниқлаш шарт», деди. Азадорларни яна бир қарра сўроққа тутмокчи бўлди-ю, уларнинг аҳволига қараб ўзини тутди. Экспертиза хулосаларидан кейин барчаларини сиқувга олишни кўнглига тугиб қўйди. У: «Мархума кир ўрага ўзи тушиб кетгандир, лекин бу ерга нима учун келди? Ўзи келдими, ё кимдир судраб келтирдими?» – деган саволга жавоб топиши шарт эди.

Ҳамма ўз юмуши билан кетгач, ёлғиз қолган Саломатхоннинг қўлига чўлтоқ супурги олиб ивирсиб ётган ховли этаги томон борганини, шох-шаббаларни тартибга келти-

риб, атрофни супуриб, қўланса хид таратаётган кир ўра оғзани тунука парчаси билан тўсиб қўймоқчи бўлганини ҳеч ким кўрмаган бўлса, бу ҳақиқат тагига қандай етсин?

Ўтган кунни ёмғир шаррос қуяётган пайтда Саломатхон ўғлига: «Кир ўрани тўлдириб қўя колмадинг-да, ёмғир суви тўлса яна сасиб кетади», деган эди. Отаси ёки онаси иш буюрганда «Хўп бўлади», деган одобга ўрганмаган Зухур ёмғир ёғаётган пайтда эслатилган вазифани бажарармиди.

– Ўранинг оғзига қопқоғи ташлаб қўйилса, сасиб кетмайди, – деган жавобига онаси индамади-ю, аммо хотини бобиллаб берди:

– Керак бўлса, қопқоғини ўзингиз ташлаб қўйинг. Ўрага яқинлашсам лопиллаб турибди, ўпирилиб тушса, бир бало бўлади.

– Хотининг тўғри гапиряпти, – деган эди Кабир. – Ходачалар чириганга ўхшайди. Бир машина шағал тўқдирсанг, иккита мардикор билан битадиган иш. Пулини мен бераман.

Бу қисқа можаро ҳам прокуратура ходимига аён бўлмайди. Кабир, Зухур, қатта келин ҳам у гапларни унутгандай бўлиб юраверишади.

Ҳозир эса... тиббий экспертизага олиб бориш учун майит замбилга солинаётган дамда кўзларидан ёш тўкиб, чорасиз бир ахволда туришибди.

Эри топиб келган ҳаром лўкма билан умри ўтган аёлнинг ўлими сабабини аниқлаш учун жонсиз танани олиб кетишди. Патологоанатом аёл кир ўрада ўлим топган, ташки таъсир бўлмаган, деган хулосани ёзиб берди. Ажабки, ҳеч қандай экспертиза бу аёлнинг умри кир ўрада ўтганини аниқлаб беролмайди.

Азадан уч кун ўтгач, Кабир дарвоза яқинига бир машина шағал тўктириб, иккита мардикорни ҳам ўзи бошлаб келди. Йигитлар ўрани тўлдириб, дарахтнинг қуриган шохларини калта-калта қилиб кесиб, тахлаб қўйишди. Ивирсиб ётган ҳовли этаги бинойи кўриниш олди. Мардикорлар кетишгач, кичик келин атрофни яхшилаб супурди. Ўра оғзи

текис кўмилган бўлса-да, катта келин яқинлашишга кўрқди. Кечаси уйқусидан ҳаловат қочди. Ўрадан чиқиб турган кўллар кўз олдида муҳрланиб қолгандай эди. Ярим кечада чўчиб уйғониб, яна битта уйқу дори ичиш учун ўрнидан

--- турди. Дераза орқали ҳовлига қараб кўрқиб кетди. Азанинг биринчи кечасидан бери ҳовлидаги барча чироқлар ёқиб қўйилаётган эди. Кўмиб ташланган кир ўра устида чўккалаб ўтирган қайнотасини кўриб, этлари жимирлади. «Жинни бўлиб қолибди», деб ўйлаб, эрини уйғотди. Зухур отасига ҳам ҳайрат, ҳам хавотир билан қараб қолди.

– Олдиларига чиқинг, – деди хотини.

– Халақит қилмай қўя қолайлик...

«Агар эслари оғиб қолган бўлса, уй масаласини тезлаштириш керак», деб ўйлаган катта келин ҳовлида овсинини кўрди-ю, юраги ўйнаб кетди. Овсини ҳаракатсиз ўтирган қайнотаси томон юрганида эса талвасага тушаёзди. «Бу ер ютгур нима қилмоқчи?» деган савол назари билан эрига қаради. Кичик келинни кўргандаёқ Зухурнинг юрагига шу савол ғулғула солган, лекин жавоб топа олмагани боис хотинининг савол назарига худди шундай қараш билан жавоб қилди. Кичик келин қайнотасига яқинлашиб энгашди, унинг елкасини силаган бўлиб, нималардир деди. Ана шунда катта келин ўзини тутолмай, ҳовлига отилиб чиқишга шайланганида эри ушлаб қолди.

– Бу шум ўлгур бир балони бошлайди, – деди катта келин бўғилиб.

– Жим бўл! – деди Зухур зарда билан.

Кичик келин елкани силашни бас қилиб, қайнотасининг тирсагидан ушлаб туришига ёрдамлашди. Кабир гандираклаганича уйи томон юрди. Кичик келин эҳтиёт юзасидан унинг тирсагидан маҳкам ушлаганича тиргак бўлиб ёнида юрди. Катта келиннинг назарида овсини қайнотасининг бошини айлантириб олган, ҳозир уйга киргач, нима қилса қилиб, уйни эрининг номига ҳужжатлаштириб оладигандай эди. Айвон зинасидан кўтарилгач, кичик келин тўхтади. Кабир оғир-оғир қадам босиб ичкари уйга кириб

кетди. Кичик келин қайнотаси изидан биров қараб тургач, ўгирилиб, уйи томон юрди. Шундан кейин ҳам катта келин ғазабини боса олмади. Дераза тоқчасига тирсагини тираб олиб овсинининг эшигидан кўз узмай, тонгга қадар ўтирди. Шарқ томон бўзара бошлаганда кичик келин уйидан чиқди, айвон томон қараб-қараб қўйгач, қўлига супурги билан челақ олиб, кўчага чиқиб кетди. Катта келин шундан кейингина ўрнига ётди.

Катта келин безовталанаётган дамда Одина чўчиб уй-фонган эди. Эрининг ширин уйқусини бузгудай бўлса сўқиш эшитишини билгани учун қимирламай ётаверди. Шу ётган ҳолида яхши воқеаларни ҳам эслади, ёмон гаплар ҳам ёдига тушди. Онасининг сандиғидаги нарсаларни вақтида уйига олиб келганидан мамнун бўлди. Сандиқдаги нарсалар бир тугундан жой олди, лекин ҳовли-жой битта тугунга сиғмайди-ку, унга қандай эғалик қилади? Уч кундан бери уни шу савол қийнаётган эди. Ярим кечада бу муаммо яна юрагини кемира бошлаб, тонгга қадар ухлатмади. «Адамни уйни сотишга қандай қилиб бўлса ҳам кўндираман. Акаларимга иккита икки хонали уй олиб бераман. Адам биз билан яшаб турадилар...» Кечаси уйқусини ўчирган саволга шундай жавоб топиб, тонг қоронғисидан отасининг уйига шошилди...

КУРОРТ

Ҳикоя

Бундай воқеалар ҳозир юз бермайди. Замонлар ўзгариб кетган. Эҳтимол, бунақа гапларни унутиб юбориш маъқулдир? Балки яқин ўтмишдаги воқеаларни эслайдиганлар ҳам бордир? Шундай мулоҳазалар билан юра-юра, ўтган асрнинг саксонинчи йилида содир бўлган воқеани баён этишга қарор қилдим.

У раиснинг хонасидан чиқиб, болаларга қанд-курс олай, деб дўконга кирди. «Ҳа, Аҳмадбой, раис йўқлабдиларми?» «Йўқлабдилар, курортга юбораман, деяптилар». Бор гап шу. Тракторчи буни дўкон остонасида эшитди. Тракторининг мотори одатдагидек ўчирилмаган эди, ўтирди-ю, физиллатди. Уйига ҳаш-паш демай етиб борди. Янгиликни хотинига айтди. Бу гап кўчага югураётган ўғлининг кулоғига илинди. У кўчага чиқиб, Самадга дуч келди. «Ҳей, Самад, отанг курортга бораркан», деди. Самад эса уйига қараб учди.

Ўғлининг «отам курортга кетаяпти эканлар», деган гапини эшитган Назира жонҳолатда «Вой, ўлмасам!» деб юборди. Унинг кўзига эри эшикдан иккита сатанг хотинни бошлаб келаётгандай кўриниб, юраги шув этиб кетган эди.

Отасининг курортга бориши болалар учун қутилмаган шодлик эди. Ахир курортнинг бошидан охиригача магазин бўларкан. Отаси у ердан қуруқ қайтмас. Район марказидан

белбоғини тўлдириб майда-чуйда олиб келадиган одам курортдан бир дунё нарса билан қайтар. Фақат... каттароқ жомадон бериб юбориш керак...

– Отам курортга кетяпти эканлар!..

Самаднинг бу ҳайқириғи бир пой калиши паст тушиб, бир пойи панжасига илиниб қолганича сўрида оёқларини осилтириб, оппоқ соқолли энгагини кўкрагига тираб мудраётган Матқобул бувани чўчитиб юборди. Бошини кўтариб, набирасини излади.

– Ҳой, нима дединг, қанисан ўзинг?

Самад югуриб келиб, бувасининг елкасига қўлларини кўйди-да, даҳанини чўзиб бақирди:

– Отам курортга...

– Ҳе, бақирма-е! Районга кетибдими?

– Курортга борар эканлар.

– А? – Матқобул буванинг юзидан қони қочди. Самад бу ўзгаришни сезмади. «Бувам эшитмадилар шекилли», деб яна овозини кўтарди.

– Ку-рорт-га!

– Бас! – Матқобул бува болани нари итарди. Бироз гангиб ўтирди-да, ерга тушди. Шундагина бир оёғида калиш йўқлигини билиб, эгилди. Самад чаққонлик қилиб унинг оёғига калишни илди.

– Ҳассамни олиб кел!

Самад бу амрдан ажабланди:

– Катта дада, қўлингизда-ку!

Матқобул бува чеварасига майна бўлишни истамай:

– Бунисини эмас, – деб танбех берди.

Самад гап қайтармай, анчадан бери тутилмагани сабабли катта сўри тагига ташлаб қўйилган эски ҳассани олиб берди.

Чол унга яна бир нима деб бақирмоқчи бўлди-ю, «Бунда нима гуноҳ, нимага захримни сочаман», деб инсофга келди. «Бу Аббоснинг иши. Болаларимга тикилган кўзларини ўйиб оламан», деб тўнғиллади-да, эски ҳассасини тўқиллатиб кўча томон юрди.

Кўчага чикиб, ўттиз қадам ҳам босмай неварасини кўриб тўхтади.

Аҳмад бригадир хали ҳеч нарсадан хабари йўқ, қўлида тўрхалта, пиджаги елкасига ташланган, дўпписи чапга бироз қийшайган ҳолда туя-юриш қилиб келарди. Чолнинг кўча ўртасида туриб олганини кўриб қадамини тезлатди.

– Ҳа, катта ота, тинчликми?

Чол неварасини энди кўраётгандай бошдан оёқ разм солиб, унинг кўзларига савол назари билан тикилди:

– Қаёққа кетяпсан?

– Уйга, – деди Аҳмад бригадир, чолнинг саволидан ажабланиб.

– Курорт-чи?

– Қанақа курорт?

– Кетаётган эмишсан-ку.

– Ҳа... дарров етиб келдимиз? – Аҳмад бригадир «катта отам «бемаслаҳат иш қипсан», деб ранжияптилар», деган хаёлга бориб, кулимсиради. – Ҳали хом гап бу, катта ота, сиздан бесўроқ бир ёққа борармидим.

– Раис борасан, деяптми?

– Ҳа, шунақа гап бўлди.

– Аббос, а?

– Раисимиз битта-ку, катта ота.

– Бормайсан!

– Хўп.

Неварасининг дарров кўна қолгани чолда шубҳа уйғотди.

– Бормайсан, деяпман! – бу сафар қатъийроқ гапирди.

– Хўп, дедим-ку... – бу сафар неvara янада осонлик билан кўнди.

– Нарин тур, – деди чол қўли билан ишора қилиб.

– Қаёққа бормоқчисиз?

Матқобул бува жавоб бермади. «Болаларимга тикилган кўзларини ўйиб оламан», деб ғўлдираб юриб кетди.

Вафот этган қариндошларини кунда, кунора тушида кўравериш, «ёғоч отдаги сафарига шайланиб қолган» чол-

нинг юрагида қирқ беш йилдан бери яшириниб ётган армонни бу хабар бехос туртиб, уйғотиб юборган эди. Чол бу армонишни шу топгача бировга билдирмаган, шунча йилдан бери ўз ёғига ўзи қоврилди.

* * *

Ўшанда келини шу Аҳмадга бошқоронғи эди.

Бир куни ўғли тўнани елкасига ташлаб, хуфтон вақти ишшайиб кириб келди.

– Ҳа, лаб-лунжингни йиғиштиролмай қопсан. Бевақт санқима, деб сенга айтувдимми, ё бувингнинг такасигами? – деди у астойдил аччиқланиб.

– Ота, идорада эдим, мажлис бўлди.

– Аббос ғўзани мажлис билан тўйдирыптими, мунча йиғинларинг кўп?

– Битта одам курортга бориши керак экан, шуни муҳокама қилиб, мени лозим кўришди.

– Нима? – чол у пайтда курорт нималигини билмас эди. Муҳокама қилинган бўлса, ёмон жой шёкилли, деган фикр миясига урилди. – Нима гуноҳ қилувдинг?

– Ие, ота, курортга гуноҳ қилганларни юборишмайди. Курорт томоша қиладиган жой-ку?

– Ҳа... унда майли. Қаерда экан, шу райондами?

– Йў-ўқ, узокроқда. Поездда беш кунлик йўл дейишди.

– А?! Э... сени лақиллатишибди, бола. Беш кунлик йўлга яхшиларни юборишмайди. Районга борсанг бир нави, ҳа, ана Қўқонга бор, томоша ўша томонда. Аббосдан чиқдими шу гап? Энасини Учқўрғоннинг қайқисидан кўрсатиб кўярман. Менинг боламни беш кунлик йўлга жўнатадиган зўр ҳали туғилмаган!

– Ота, сиз тушунмадингиз, ўйнаб, дам олиб келгани юборишмоқчи.

– Жим бўл, бола!

Ўша куни раис билан сан-манга борди-ю, аммо устун келолмади. Ўғли икки кунда жўнаши лозим экан. Ўғлини

шартга қўшни кишлокка, опасиникига жўнатди. Икки кундан кейин раис юк машинасида келди.

– Матқобул, ўғлинг қани? – деди этиги кўнжигга қамчи билан уриб қўйиб.

– Курортингга жўнаворди, – деди Матқобул сўридан тушмай.

– Ҳой эса йўқ, ҳукумат яхши ишлаганлар меҳнатининг роҳатини кўрсин, деяпти, тушунсанг-чи!

– Унда ўзинг боравер.

– Бултур бордим-ку.

– Бу йил ҳам бор, мен розиман.

– Жигимга тегма!

– Ўғлим бормайди.

– Боради. Қаердалигини айт. Қарорни бузишга ҳақинг йўқ. Матқобул бу дағдагани сариқ чақага олмаслигини бир қўл силташ билан ифода этиб қўя қолди.

– Айтмасанг... қаматиб юбораман, билиб қўй.

– А?! – Матқобул энди ўрнидан туриб кетди. – Мени-я!?

Раис унга яқинлашиб, паст овозда деди:

– Мени биласан-а, жигимга тегма. Кечаси ҳовлингга буғдой ташлатаман, азонда тўртта гувоҳ билан келаман.

Матқобул серрайиб қолди.

– Ошначилигимизнинг оқибати шуми?

– Унда ўғлингнинг қаердалигини айт.

– Аббос...

– Тез бўл. Э, галварс, одамлар у ерларга боришни орзу қилишади. Каллангни ишлатгин. «Кимсан, Матқобулнинг ўғли курортга борибди!» дейдиган гапдан қувонсанг-чи!

Ошна бўлгани билан Аббоснинг раис деган мартабаси бор. Калласига нима келса қилаверишдан тап тортмайди.

– Ростданам ўзинг борганмисан?

– Э, носқовокни сенга ўша ердан олиб келганман-ку!

Аббос алдади: ошнасига совға олмаганидан хижолат чекиб, йўл-йўлакай Қўқон бозоридан чиройли носқовок харид қилган эди. Матқобул совгани эслаб, ўйланиб қолди: «Ҳа, курортдан олиб келдим, девди-я. Носқовоғига қараганда ўзимизнинг жойларга ўхшаркан...»

– Ўғлинг қаерда? Бўл тез, бугун поездга чиқиши керак.

– Сенам беш кун йўл юрганмисан?

– Юрса нима?

– Йў-ўқ, бўлмайти ошна. Хотинининг ой-куни яқин.

– Ўзиники-чи?

– Нима «ўзиники»?

– Ўзининг ой-куни яқин эмасми? Йўл-пўлда туғиб қўяди, деб кўрқяпсанми? Бўпти, айтмасанг, айтма, ўзим топиб оламан, – раис шундай деб қўчага чиқди-да, ҳайдовчига нимадир тайинлаб изига қайтди. Юк машинаси кўчани чангитиб юриб кетди.

– Ўғлинг ҳозир келади. Келинингга айт, йўлга у-бу тайёрлаб қўйсин.

– Мошин қаёққа кетди?

– Опангникига.

Матқобул довираб қолди: қаёқдан билади? У раиснинг икки кун ичи бу хонадонга яқинлиги бор уйларни дараклаганидан беҳабар. Раис ошнаси билан гаплаша туриб бирдан унинг опаси эсига тушиб қолди. Матқобулнинг ака-укалари йўқ, ёлғизгина бир опаси бор. Ўғлини ўша ерга яширмай қаёққа яширарди? Ҳозир Матқобулнинг ташвишга тушганини кўриб, тахмини тўғри чиққанини билди.

«Гуноҳкор» ярим соатда уйда бўлди. Хотини тайёрлаб қўйган тутунни олди-ю, хайр-хўшлашиб жўнади...

Матқобулнинг армони шу – ўғлини олиб қолишга қурби етмади. Раис «қаматвораман», деб пўписа қилса, кўрқиб ўтирибди.

Олиб қолиши керак эди.

Олиб қолиши шарт эди...

Чунки... ўн кундан кейин уруш бошланди. Ўғли ўшанақаси урушга жўнабди. Икки йилгача хат келиб турди... Аҳмад отасини кўрмай ўсди.

Аббос раис энди уни ҳам курортга юбормоқчи...

Қирқ беш йил аввал «курорт» деган сўзни эшитиб, ёмон жойдир, деб ўйлаган Матқобулнинг кўзига ўшандан бери уруш майдони бўлиб кўринади...

Аббос раис қиёматли ошнасининг ҳассасини дўкилатиб кириб келишини билса-да, хабарнинг тез тарқалиш тезлигини ҳисобга олмагани учун уни эртага келса керак, деб ўйлаган эди. Матқобулни идора ёнидаги самоворхонада кутиб олиб сўрига бошлади. Ҳол-аҳвол сўради.

– Икки оёқда юриб, тил билан гапиряпман, ҳали бу дунёдан умидим бор, – деди Матқобул. – Нимага келганимни билиб турибсан-а?

– Ҳа.

– Битта ўғлим етмаганмиди сенга?

– Бу гапингни қўй, ошна. Уруш кўпга келган тўй эди. Ўғлинг шу ердан ҳам кетарди-да.

– Ҳеч бўлмаса рози-ризолик тилашб қолардим-ку, ўғлини кўриб кетарди-ку!

– Мен билибманми... – раис шундай деб четга қаради.

– Энди Аҳмадга осиялсанми? Уни нимага юбормоқчисан?

– Баҳорда нима бўлгани эсингдан чиқдимми? Далада юрагини чангаллаб ётиб қолдимми? Силласи куриб кетган бола пақирнинг. Дўхтирлар «дам олиши шарт», деб менга қайта-қайта айтишди. Шу пайтгача курортга борсин, девдимми? Э, ишлаганидан кейин дам олишни ҳам ўргансин-да!

– Ўзинг ўрганавер.

– Мен ҳар йили бораман. Шунинг учун ҳам сенга ўхшаб ҳассага таяниб қалтиллаб қолмаганман. Мендан уч ойлик кичиксан. Аҳволингни қара!

– Аҳмад бормайди.

– Бекор айтибсан.

– Қаматворсанг ҳам юбормайман.

– Боланинг жонига жавр қилма. Биладан, аламинг бор. Лекин ҳозир замон яхши. У даврлар бошқа эди. Илгари беш кун йўл юрган бўлса, энди уч соатда боради, уч соатда келади. Билиб қўй: юрагини даволатмаса... бунингдан ҳам ажраб қоласан, билиб қўй, дарди ёмон, боланинг умрига зомин бўласан!

– Қўқонлик дўхтурларга бора қолса-чи?
– Бўлмайти. У денгиз бўйида даволаниши шарт. Ўша қўқонлик дўхтурлар шунақа дейишди.

– Рост айтяпсанми?

– Касали бўлмаганида юбормас эдим. Дардингга мен шерик бўлмасам яна ким шерик бўлади. Сени ташвишга қўйиш менга лозимми? Мен ҳам қаридим. Колхозни бу йил топшираман. Эллик йил тебратибман, етар. Ўрнимга келадиган одам Аҳмаднинг ҳолидан хабар оладими, йўқми... Ҳозир курорт отликлардан ортмай қолган. Аҳмадга курортнинг қоғозини оламан, деб эна сутим оғзимга келди. Сен қайсарлик қилма.

Матқобул лаққа тушганини ўзи ҳам билмай қолди. Икки ошна сўрида ёнбошлаб чойхўрлик билан кунни хуфтон қилишди.

* * *

– Дадаси, у ерларда...

– Айтавер гапингни, бунча чайналиб қолдинг?

– Йўқ, қўйинг, айтадиган гап эмас.

– Энди кўнгилни хижил қилма, айт.

– Бир гап эшитдим... У ерларда ҳалигидақа... хотинлар бўлармиш...

– Ҳе, эси йўқ! Ҳе, бетамиз!

– Аччиғингиз чиқмасин. Эшитганимни айтяпман-да.

– Бунақа гапларни эшитадиган кулоқнинг қар бўлгани яхши!

– Қўйинг, яхши нафас қилинг. Кўрганлар айтди-да. Эркак одам уйдан узоқлашса...

– Юм оғзингни! Минг лаънат сендақа лақмага! Отам юрган ерларда шунақа иш қиламанми!?

Шундай деб тесқари ўгирилиб ётиб олган эди. Шу гап баҳона бўлиб йўлга чиқар олдидан хотинини суйиб эркаламади.

Ҳозир, самолёт тоғдай булутлар уюми орасидан чиқиб, титроғи босилганидан кейин кўзлари мудроқ ихтиёрига

берилган дамда ўша қисқа, аммо ўзини лов этиб ёндириб юборган суҳбатни эслади-ю, афсусланди.

Соддалик ҳам хотин кишининг хуснига киради. Биров шу гапни айтибди, у ишонибди. Эрини азбаройи яхши кўрганидан қизганибди. Э, хом сут эмган банда! Шундай хотиннинг кадрига етмади, етмади-я!

Юраги санчиб, уйқуси қочди. Врачнинг ўгитини эслаб, чўнтагини пайпаслади. Волидол олиб, тилининг тагига ташлади. Уйқуси ўчган бўлса ҳам, барибир, кўзларини юмди.

Гапнинг ўғил боласи – Қора денгиз бўйига бориб дам олиши аниқ бўлганидан кейин бунақа гапларни ўзи ҳам эшитди. Тўғрироғи, илгари бир-икки кулоғига чалингану, унча аҳамият бермаган эди. Бу сафар бир эмас, уч-тўрт киши айтди. Уларнинг таърифидан кейин юрагининг бир четида ғалати майл уйғонди. Аввал денгиз бўйида юриб даволаниб қайтишни ўйлаётган бўлса, энди соҳил кўз олдига келганида бир-икки офатижонлар ҳам «учрай» бошлади. Ўзи бошқаларнинг гапига лаққа тушиб, яна хотинини лақма, деб қойиб, аразлаб ётибди-я!

Унинг тўсатдан ловиллаб кетишига бу бир баҳона, холос. Асл сабабини билса ҳам, тан олгиси келмайди.

«Пулинг бўлса халтада – боравергин Ялтага».

«Мен Ялтага кетмаяпман-ку!»

«Бу бир гап – Да, Аҳмадбой. Пулинг бўлса бор. Қад-қоматдан Худо сени қисмаган. Қирчиллама ёшдасан. Дўхтир-пўхтир деб юрма. Юракнинг давоси – нозаниннинг биргина нозли карашмаси. Бирор сўзамол йигит билан улфат бўлгин-у, орқа олдингга қарама – полний вперёд! Йигирма тўрт кун ичида йигирма тўрттасини татиб кўрмасанг хисобмас».

Шунақа «насихат»лардан кейин хаёлида бир йигит билан дўст тутинди. У икки қизни бошлаб келди... Хаёлидаги бу кўнгил изҳори кўпга чўзилмасди. Фикри тиниклашиб, ўзига келиши билан чиндан ҳам «чап»га юргандай сесканиб кетарди. Ҳатто хотинининг кўзларига қарай олмаган

вактлари ҳам бўларди. Хотини ўша тун гумонини айтгани да, у аввалига «сири» фош бўлгандай калкиб тушди. Аччиқланиш учун шунинг ўзи кифоя эди.

«Сен унақа ҳар кимнинг гапларига кулок солаверма Раис бувами ёки райком бувами айтсалар ишон. Улар ўн томонларда кўп бўлишган. Сен айтгандақа жой бўлса мени юборишармиди? Ўзинг ўйлаб кўр-чи, гўза шонага кираман, деб турган маҳалда қайси бригадирнинг дам олишига рухсат беришган!?»

Хайрлашар пайтидаги гапларини эслаб, кўнгли таски топди: «шуни яхши айтдим...»

Аҳмаднинг тўнғичи бу йил мактабни тугатди. Кўз очиб кўргани Назираси билан сира сан-манга бормаган. Бошқабировага қараш етти ухлаб бир тушига кирмаган. Эркак зотининг ҳам минг бир тури бор. Юрган йўлида бегоналарни кўмсайдиганларни Аҳмад кўрган. Уйда гулдай хотини болалари туриб, чакки кадам олувчи танишларидан ҳаминиша нафратланиб, аниқроғи, ҳазар қилиб келган. Бундайлар саргузаштларини кўпириб ҳикоя қилаётганларида Аҳмаднинг хаёли қочмаган, шайтон васваса қилмаган, дейилса ёлғонга йўл берилган бўлади. Аммо бу ҳис яшинсимон ватининг ўткинчи бўлиб, уни кўп тобе қила олмаган.

Мана энди, уйдан узоклашар маҳалида, ғалати ҳисла гирдобига тушиб, гангиб юрибди.

Мақсад – даволаниш. Уват бўйига йиқилиб қолмагани да бу ҳам йўқ эди. Авваллари юраги санчиб-санчиб қўйсам ҳам эътибор қилмасди. Юрак билан ўйнашиб бўлмас экан Касалхонада ётганида хотини «Худо сизни болаларингизга қайтариб берди», деди. Энди батамом тузалиш учун кетяпти. Аммо баъзан орага шайтон оралаб, ҳислари жингливини бўшатиб қўяди. Ўзи хоҳламаса ҳам хаёли бошқабирова томонларга чорлайверади.

Ёнида икки жувон ўтирибди. Кўхликкина. Назаридек иккови ҳам унга ўгринча қараб қўйяпти. Гапни эркак киши бошлаши керак. Нима дейди? «Қачон етаркинмиз?» дейсўраса-чи? Э, йўқ, хозиргина сув олиб келган кузатувчи

қиз аниғини айтиб кетди. «Дам олгани боряпсизларми, қа-
ерга?» десинми? «Сизга нима!» деб қайириб ташласа-чи?»
Гап билмаганидан кейин индамай кетгани маъкул. Агар
бирор илинжлари бўлса, ўзлари гап бошлашар...

— Йўқ, иккала жувон ҳам унга қарамади.

Аҳмад самолётдан бир ўзи шўппайиб тушди. Юклари-
ни олиб, кенг майдонга чиқди. Биров-бирова қарамайди.
Бировнинг биров билан иши йўқ. «Самолётдан тушишим
билан нозанинлар ўртасида талаш бўлиб кетаман», деган
ўйга ҳам борган эди. Атрофига қараб, ҳафсаласи пир бўл-
ди. Чиройли қиз-жувонлар оз эмас. Лекин бирови унга қиё
боқаман демайди. Уларга гап отувчи лаб-дахан эса унда
йўқ.

Бу ҳолдан мамнун ҳам бўлди — шайтон васвасасидан
кутулди. Аини пайтда бекорчи ҳисларга берилгани учун
ўзидан ўзи нафратланди.

«Овози раста бўлган бола ҳам менчалик бефаросатмас-
дир. Нималарни хаёл қилиб юрибман?!»

* * *

Аҳмад қабулхонада хушрўй йигитга рўпара бўлди.
Қошлари худди териб қўйилгандай текис, кирра бурун,
узунчоқ оқ юзли бу йигит пича уриниб қолган жомадонли
Аҳмадни жилмайиб қарши олди. Аҳмад юкини бир четга
қўймай туриб, йигит унга бошдан-оёқ разм солишга ул-
гурди. Аҳмад буни сизди. Жилмайишининг сохталигини,
хизмат юзасидангина шундай қилишга одатланиб қолга-
нини фаҳмлади. Бу ерга келишдан олдин «Мева-чеваларни
ўртага қўйиб, тузукроқ жой сўрайман», деб ўйлаган эди.
Йигитнинг димоғини кўрди-ю, феъли айниди. Йигит ўзи-
ни «навбатчи врач» деб таништириб қоғозларни тўлдирди.
Босимни ўлчаган бўлди.

— Даволаймиз! — деди қоғозларни четга суриб. Кейин
Аҳмаднинг кўзларига тикилди. — Касалингиз хавfli эмас.
Сизни икки нарса даволайди. Биринчиси — ҳаво ва сув. Ик-
кинчиси... хўш, нима?

Аҳмад йигитнинг айёрона боқаётган кўзларига қарай олмади, елка қисди.

– Иккинчиси... – йигит кулди, – аввалига ҳамма ўзини билмаганга солади. Ҳай. Майли, билмасангиз билиб оларсиз: иккинчиси шўхлик! Шўхлик ва яна шўхлик!

Аҳмад йигитнинг нимага шама қилаётганини тушунди. Аввалига хижолат тортди. Кейин йўлга чиқиш арафасида хотинидан шунга ўхшаш гап эшитиб, қандай ғазабга минган бўлса, шундай ҳолга тушди.

– Менга қара, бола, – деди дабдурустан сенсираб, – бу ерга мен ишларимни ташлаб келганман. Болаларимнинг ризқидан чегириб пул сарфлаганман. Сен нима деб юрибсан?! Бузуқлик қиладиган бўлсам, шундан шунга аҳмоқ бўлиб келаманми? Ҳе, сени бу ерга ўтқизиб қўйганми...

Йигит унинг вазоҳатидан чўчиб, ўрнидан туриб кетди.

– Ие, ие, асаблар чатоқ-ку! Ҳазилни ўзингизга олманг. Ҳазиллашдим, ахир.

– Бориб энанг билан ҳазиллаш!

«Ҳазилкаш» врач Аҳмадни овутган бўлди-ю, аммо эртасидан бошлаб уни кўрса ҳам кўрмаганга олиб ўтишни одат қилди.

Курорт деганлари Аҳмадга ёқмади. Хотинлар дўконма-дўкон изғишдан, эркаклар улфатчиликдан бўшамайди. Аҳмад бошқа ҳамқишлоқлари каби умрида бирон бир кунни бундай бекорчилик билан ўтказмаган. Одам кун бўйи бўш ўтириши мумкин, деган ҳақиқатни танасига сингди-ролмас эди. Раис: «Аҳмадбой, ишни дўндирдинг, бир ой рухсат сенга, дамингни олвол», деса ҳам уйданми, устахонаданми бир юмуш чиқариб, ивирсиб кунини ўтказарди. Бу ерда бутунлай бўш бўлиб гангиди... Йўл яқинроқ бўлганида машина кира қилиб бўлса ҳам жўнаворарди. Нима қилсин, самолёт паттаси чўнтагида турибди – йигирма тўрт кунни шу азобда ўтказишга мажбур.

Бир-икки кун ён-атрофни сайр қилди. Назарида, дадаси худди шу оромгоҳда ётган, шу сўкмоқларда юрган, шу соҳилда уйдагиларини соғиниб ўтирган... Дадасининг қай-

си курорт шахрида бўлганини билмайди. Раис ҳам унут-ворган. Катта отасига бир нарсагина маълум: ўғли курортга деб кетган ўшанда. Аҳмад «Отам шу ерда бўлганлар», деб ўзини ишонтириб, гўё дадасининг изларини зиёрат қилгандай юрди. Вужудида қарор топган мана шу ҳис йўлга чиқиб, то шу ерга келгунича бот-бот уйғониб, бесаранжом қилаётган шахвоний майлларини бўғиб ташлади.

Тўрт кундан кейин ҳамхонаси кетиб, ўрнига бошқаси келди. Буниси аввалига унга маъкул тушди. Ўзини Дониёр деб таништирган думалокқина бу йигит саккиз яшар ўғлини бирга олиб келибди.

«Эҳ, калла! Саматимни ёнимга олволсам бўлмасмиди! Би-ир яйраб кетарди-я! Ўн иккига кириб даладан бошқа нарсани кўрмади. Хотиннинг ҳам калласи ишламайди-да. «Ўғлингиз ҳам биргалашиб борсин», демайдимиз? Э... у бечора қаерданам билсин... Дониёрнинг эси бор экан. Ҳам ўзи яйрайди, ҳам боласи...»

Йўк, эртасидан бошлаб Дониёрдан кўнгли қола бошлади. «Онаси менга қоровул қилиб юборди, дейдими? Вой, даюс-е, гапи қизиқ-ку, бунинг. Ўғлини олиб келганидан пушаймон шекилли...»

Дониёрдан «Қоровулни ухлатиб келдим», «Қоровул кинода, бир ярим соат вақтим бор», деган гапларни эшитгани сайин ундан нафратлана бошлади. Дониёр ўғлининг кўзини шамғалат қилишга уринган дамларда Аҳмад уйдагиларни эслаб эзилаверди. Бирорта боласини олиб келмаганидан афсус чекаверди.

Дониёр Аҳмаднинг тобора совуқроқ муомала қилаётганига эътибор бермади. Табиати шунақа тўнг бўлса керак, деб ўйлади. Аҳмадни ҳоли-жонига қўймай ҳали кинога судрайди (буниси майли), ҳали танцага (қошки Аҳмад танца тушса), ҳали юзта-юзтага таклиф қилади (жини суймаган одам билан ичгунча бошини кундага қўйишга ҳам рози). Бир хонада тургандан кейин ҳаммасига чидар экансан. Хотин бўлса экан – қўйиб қутулсанг, қўшни бўлса экан – ҳовлингни сотиб қутулсанг. Бор-йўғи уч ҳафталик ҳамхона.

Уч ҳафта уч йил эмас, деб ўзига таскин бериб юраверди. Кутилмаган воқеа содир бўлмаганида балки муддат тугагунга қадар ҳам у билан бир хонада яшайверарди. Аммо ўша воқеа юз берди-ю...

Аҳмад соҳилда офтобда тобланиб ўтирган эди. Бир кўлида майда-чуйдага тўла халта, бир кўлида магнитофон кўтарган Дониёр лопиллаб келиб қолди.

– Э, Аҳмад ака, тулинг тезроқ, – деди у, тўрхалтани кумга қўйиб. – Боғимизга иккитагина қушча учиб келди. Эндиям чикмасангиз қаттиқ ранжийман, ака. «Қоровул»ни теплоход сайрига юбордим. Икки соат вақтим бор.

– Қўйинг, Дониёржон, бунақага юрмайман, биласиз-кў.

– Вой, акагинам, курортга қиз келиб, қиз кетмоқчимисиз, тулинг-е, эшитганлар уят қилмайдами!

Хуллас, Аҳмад у деса Дониёр бу деди, охири қалтисроқ бир гап айтди-ю, боришга кўндирди. Орият кучилик қилди.

Дониёр шу кунга қадар ҳам Аҳмадсиз ишини дўндириб юрган эди. Бугун (аксига олади-да!) пичоққа илинадиган шерик топилмай қолди. Йўқдан кўра бор, деб Аҳмадга осилди. Аҳмад эса буни тушунмади.

Улар юқори томондаги дарахтзорга кўтарилишди. Чоғроқ яланглиқда, буталар панасида икки қиз ўтирар эди.

– Новчаси сизга, қорачаси менга, – деб шипшитди Дониёр.

Аҳмад тиззасини кучоқлаб ўтирган қизнинг ёнидан жой олди. Дониёр тўрхалтани бўшатди. У тинмай гапирар, қизларга ҳазил қилар, ҳазили совуқроқ бўлса ҳам қизлар кикирлашдан тўхташмасди.

Озгина ичишди. Дониёр магнитофонни қўйди. Қорачадан келган қизни кўлидан тортиб турғазди.

– Бир хил дориларга «ичишдан олдин чайқатиб олинг», деб ёзиб қўйилади. Танца ҳам шунақа – чайқатиб олиш керак, – деди у Аҳмадни ҳам туришга ундаб.

Аҳмад жойидан жилмади. Қиз ҳам унга ер остидан қараб-қараб қўйди-ю, куйга монанд равишда тебраниб ўтираверди. Аҳмад қизнинг юзига тик қарашга ботинмади. Қиз

ёш, чиройли эди. Аҳмад шундай чиройли қизнинг бегона эркак билан бемалол ўтиришини ҳеч ҳазм қила олмади. Ногоҳ унинг оёқларига қаради: болдири бўлиқ, тирноқлари бўялган.

Хотинини эслади. Назиранинг қомати чакки эмас. Шунақа кийинтириб қўйсанг, ҳеч ким уни олти бола тукқан хотин демайди. Фақат қўлининг суяклари йўғонроқ. Кўп кетмон чопганидан шунақа бўлганмикин... Оёқлари... тово-ни кўп ёриларди. Оғриси ҳам эрига айтмасди. Пишиқ ғиштга ишқалаб ювиб, кечаси ёғ суриб ётарди. Кўп азоб чекарди бечора, бироқ ғиринг демасди. Оёгининг тирноқларини бўяш хаёлига ҳам келмас...

Яна озгинадан ичишгач, орадан шарм пардаси бутунлай кўтарилди.

– Маиший хизмат нималигини биласизми? – деди Дониёр Аҳмадга кўз қисиб, кейин қизни қўлтиклаб, буталар орасига кириб кетди...

* * *

– Тўпори одам экансан, – деди қиз.

Аҳмад унга қарамади:

– Шу юришингни онанг билладими?

Даҳанини тиззасига тираб ўтирган қиз унга ажабланиб қарадию, жавоб бермади.

– Эрга тегсанг бўлмайдими?

Қиз чимирилди.

– Эр чикмаяпти.

– Нимага?

– Ишинг бўлмасин.

Аҳмад «Юришинг шу бўлса сенга эр гўрда чиқармиди», демоқчи бўлди-ю, гап таъсир қилмаслигини англаб тилини тия қолди. Бошқа гаплашишмади. Аҳмадни тер босди. Ўзидан ўзи ирганди. Бутун вужуди булғангандек, хатто томирларида иркит қон оқаётгандек эди.

У Дониёрнинг қайтишини кутмади.

Қизга хайр демади.

Қиз ҳам индамай қолди.

Хонасига кириб душга тушди. Кўнгил хижиллиги ёзилмади. Баданида қитмир чумолилар галаси юргандай туюлаверди. Устидан атир қуйди. Бўлмади. Дониёрнинг ароғини олиб ярмини устидан қуйди, қолган ярмини бир кўтаришда бўшатди. Ана шундан кейин сал ҳовури босилгандай бўлиб каравотига чўзилди.

Курортга кела-келгунича ўйлаганига, сирли бир гирдобга тушишига бир баҳя қолган эди. Кўлини узатса – бас! Нимага узатмади? Ҳайиқдимми? Йўқ. Аммо вужудида шундай ишларга йўл бермовчи ғойибона куч борлигини сезди. Ана шу куч бир имласа бағрига сингиб кетишга тайёр турган қизга қўл юборишдан тийди. Ҳатто қизнинг кўлини ҳам ушламаган бўлса-да (балки бир стакандан ароқ ичганидандир), вужуди кирланиб кетгандек туюлди. Аҳмад ғойибона бу кучнинг оддийгина «поклик» деб аталишини билмасди.

Арақ таъсир қилди. Вужуди бўшашиди. Соғинч ҳисси уйғонди. Болалари хаёлида бир-бир гавдаланди. Қайтиб борган маҳали улар билан кўришишнинг юз хил турини кўз олдига келтирарди. Дам катта қизининг пешонасидан ўпарди (ахир, у эли-қиз бўлиб қолган, отасидан уялади), дам кенжасини осмонга отади (аввал ўпармикин, ё осмонга ирғитиб эркалармикин?), фақат хотини билан қандай кўришишни билмас эди (одамларнинг нигоҳи уларда бўлади-да!).

Энди на хотини, на болалари кўришишни ишташади... Аҳмад йиғлаб юборай деди.

Эшик шапт билан очилиб Дониёрнинг пишиллаши эшитилди:

– Хол кўйибсиз-ку, акам, бизни шарманди қилибсиз! Унақа эмас-да, энди...

Аҳмад ётган жойидан жилмади. Ҳамхонасига қарамади. Унга ҳолатини тушунтира олмасди. Шу сабабли индамади. Эртасига ҳам, индинига ҳам чурқ этмади.

Дониёр бош врачни авраб, бўлак хонага чиқиб кетди. Аҳмад ёлғиз қолди...

Самолётда уйига қайта туриб, буларни яна бир карра мулоҳаза қилди, ўзини айблашга асос топмади.

Самолёт бир маромда гувиллайди. Аҳмаднинг икки ёнида икки жувон. (Худди атайин уюштирилгандай боришда ҳам, келишда ҳам жувонлар билан учяпти-я!) Бирининг икки яшар ўғилчаси хархашасини бас қилиб ухлаб қолди. Жувон боласининг майин сочига юзини оҳиста қўйиб, мудраяпти. Тинимсиз сақич чайнаётган чап ёнидаги жувон эса китобдан бош кўтармайди. Аҳмад худди икки ёнида икки жувон эмас, икки соқчи ўтиргандай қимирлашга ҳам журъат этолмади, бошини ўриндиққа тираб ўй суради:

«Аҳмад полвон, мазза қилиб ҳордиқ чиқардингми?»

«Узоққа бориш бизга тўғри келмас экан, раис бува, ичкиб қоларканман».

«Бе, ёш боламисан ичкиб, давронинг келибди, ўйна, кул...»

«Кетаётганимда ҳам шундай девдингиз. Бола-чақани ташлаб...»

«Олиб кетгин эди».

«Шунга ақлим етмабди. Роса ичим ачишди. Раис бува, бир нарсани хаёл қилдим ўша ерда».

«Нимани?»

«Қакраб ётган адирни оқсоқолларимиз обод қилиб беришди, сиз ҳовуз қазитдингиз. Қаранг: ғир-ғир шабада. Ўша ерни курорт қилсак-чи?»

«Колхознинг меҳмонхонасини айтяпсанми?»

«Биз далада ишлаганда хотин, бола-чақа ўша ерда яйраб дам олса. Оқсоқолларимиз чиқишса... Меҳмонингиз кунда келмайди. Меҳмон келгудай бўлса, четга чиқиб турамыз. Пастроққа бир бостирма қилиб, иккитагина сигир боқиб қўйсак, болаларга сут-қатик...»

«Илгари ҳам айтувдинг, яхши гап».

«Айтолмовдим, раис бува, хижолат бўлувдим. Бошқа одамдан эшитгандирсиз?»

Самолёт қалқиб, хаёли тўзиди. Чап томондаги жувоннинг кўзи китобда, ўнгдагиси мудраяпти...

Уйига пешинга яқин кириб келган бўлса, то оқшомга қадар йўқловчилардан бўшамади. Хотини билан уч-тўрт кўз уриштирди-ю, айбдор одамдай нигоҳини олиб қоча-верди.

Хотини билан ҳали сўрашгани йўқ. Ҳали кеч кирсин, болалар ухласин...

Катта отаси билан ҳам дурустроқ гаплашолмади. «Катта ота, уринмаяпсизми?» «Эсон-омон бориб келдингми?» – шундан нарига ўтишмади. Оқшомда дастурхон йиғилгач, жомадон очилди. Аҳмад иссиқ нимчани катта отасига узатди.

– Ўзинг кий, совуқда далада дайдийсан. Мен уйда ўтирадиган одамман.

– Олаверинг, катта ота, мазорбосди-да, курортдан совға.

– Совға дегин, нима, менга биров курортдан совға келтирмабдими? Ана, раисинг носқовоқ олиб келган. Сен кичиклигингда босиб синдиргансан. Аммо жуда боп носқовоқ эди.

Аҳмад кулиб нимчани чолнинг тиззасига қўйди. У носқовоқ воқеасини биларди – раис айтган.

– Сен менга қара, бола, курортда отангни суриштирмадингми?

– У ерда уруш бўлмаган, катта ота.

– Э, содда бола-е, суриштиравермайсанми, ошна-оғайниси чиқиб қолармиди...

Аҳмад бошини куйи эгди. Ўнлаб курорт шаҳарлари борлигини, уларда одам қайнаб ётганини, қирқ беш йил илгари оддий бир деҳқоннинг келиб-кетиши уммонга томчи тушгандай бир гап эканини унга қандай тушунтирсин.

Матқобул бува неварасини койишга койиди-ю, уни ранжитганидан афсусланди. Нимчани олиб дуо қилди-да, ўрнидан туриб уйига кириб кетди. Ҳар куни ўрик остидаги сўрида ётарди. Бугун дим бўлса ҳам уйига кирди.

Совғалардан бошлари кўкка етган болалари суюна-суюна бирин-кетин ухлашди.

Аҳмад чалқанча ётганича хотинига бир гап айтишни ўйлайди. Суйганига хиёнат қилмаган бўлса-да, ўзини айбдор ҳис қилади. Хотини ҳам индамайди. Назира бетайин бир гумон билан қолган эди. Шу гумон қозонида қоврилиб, бўладигани бўлди. Ҳар туни тушида эрини кўрарди. Ҳар сафар... биров билан... Ҳозир эрининг индамай ётишидан яна ташвишга тушди, бирор суюқоёқ кўнглини ундан со-вутдими? . Сўрай деса, тили бормайди.

Аҳмад хотинининг ёмон фикрда қолганини унутгани йўқ. Энди, поклигича қайтгач, шуни маълум қилиб қўйиши лозим эди. Дабдурустдан айтса, ишонмайдигина эмас, «ни-мага ўзини оқлаяпти», деб баттар шубҳаси ортади. Аҳмад кўп ўйлади, аммо айтиш йўлини тополмади...

... Ғалати туш кўрибди: раис унга ўдағайлаётганмиш: «Болаларни нимага чопикқа чиқардинг?! Ўзинг яйраб кел-динг, болалар офтобда қовжираб юрсинми? Ҳовузни томо-шага қазитибманми, чиқар ҳаммасини даладан, мазза қи-либ чўмилишсин...»

Аҳмад қараса, кичкина ҳовуз, ростмана денгиздай шовуллаётганмиш. Суви тип-тиник, офтоби йўлида ғуборлар йўқ эмиш...

Қ А С О С

Ҳикоя

*Номуссизлик гар илашса никоҳ итига
Аёл қалби шу қадар қонсирагайки,
Тополмайсиз Ер юзидан бунақасини...*

Еврипид. «Медея»

Дугонаси хушхабар айтиб суюнчи сўради.

Латифа буни эшитиб қувониши лозим эди. Чунки шу ҳол юз беришини истаб, Худога неча бор муножот этди. Аллоҳга илтижоларим етиб борармикин, ниятимга етмай ўлиб кетмасмикинман, деб қўрқиб юрган кезлари ҳам бўлди. Ниҳоят... охлари Яратганга етиб борибди. Шу ҳол юз берса армоним қолмайди, қувончларим дунёга сиғмай кетади, деб ўйларди.

Хушхабарни эшитиб нимага қувонмади? Вужудига нима учун афсус тўр ёя бошлади? Қўнғилга шодлик бахш этиши лозим бўлган янгиликни етказган дугонасига нима учун жавоб қайтармай, жимиб қолди? Бу ҳолати суюнчилаб телефон қилган дугонасигагина эмас, ҳатто ўзига ҳам номаълум эди.

– Латиф, эшитяпсанми? – дугонаси гўшакнинг гаранг қулоғини очмоқчи бўлгандек, бир-икки қаттиқ пуфлади.

– Эшитяпман, – деди Латифа синиқ овозда.

– Эринг қўл-оёқсиз, шол бўлиб қолибди. Тили ҳам айланмасмиш. Хотини уйига олиб келмай, касалхонадан тўп-

па-тўғри қариялар уйига олиб бориб ташлабди. Вой тавба-я! Ўттиз беш ёшли йигитни ҳам қариялар уйига олаверишар эканда-а? Эшитяпсанми?

Латифа эшитар, аммо дугонасининг сўзларини дуруст англамас эди. Гўшакни аста жойига қўйди. Бармоқлари титраётганини ўзи сезмади – деразага орқа қилиб ўтирувчи Маъсума сезди. Тўғрида ўтирадиган, Латифага тез-тез ўғринча қараб қўядиган Содикжон ҳам сезди. Латифа ҳайкал ҳолига кирган эди. Ўзига дам-бадам қараб қўяётган нигоҳларни сезмасди. Уни чуқур ўйга ботди, деб ҳам бўлмайди. У ҳеч нимани ўйламас, боши ғовлаб, бўшаб қолгандай эди. Содикжон «Аҳволини сўраб билсангиз-чи?» деган маънода Маъсумага кўз тикди. Маъсума бу қараш замирида қандай мақсад яширинганини сезса-да, сезмагандай ўтирди. У беғамлиги учун семирганми, ё семириб сўнг беғам бўлиб қолганми – буниси Яратганга маълум, ҳар ҳолда ҳеч бир ишда шошилмайди. Мана шу одати баъзан кулгига сабаб бўларди, баъзан эса ҳамхоналарининг юраклари тарс ёрилиб кетай дерди. Содикжон ҳозир шу ҳолга тушди. Томоғини қириб, яна унга қараб қўйди. Маъсума қоғозларини титиб, нимадир кидирди. Шундан сўнггина Латифага қаради:

– Латифа, олдинги ойнинг ҳисоботидан сизда қолмаганми? Қуриб кетгурни каёкка қўйганимни билолмаяпман.

Бу савол Латифани қарахтлик домидан озод қилди. Лекин Маъсуманинг гапини дарров англай олмади. Маъсума эса унинг аҳволини сезмагандек гапираверди:

– Бугун мудиримиз чап ёни билан турганми, эрталабдан бери менга минғирлайди. Ўтган ой ҳисоботини қайта кўриб чикинг, дейди. Бир нусҳасини сизга бермабмидим?

Латифа энди унга ажабланиб қаради – эрталаб ҳам шуни сўровди. «Эси оғиб қолганми, нима бало?» деб ўйлади-да, қиска қилиб: «йўк», деди. Маъсума Содикжонга қаради. Унинг беғам боқувчи кўзларидан: «Фаросатингиз борми, чиқиб турсангиз-чи», деган маънони уққан Содикжон кў-

лига илинган бир варақ қоғозни олиб, ўрнидан турди. У чиқиб кетиши билан Маъсума Латифани саволга тутди:

– Тинчликми, Латифа, ёмон гап эшитмадингизми, ишқилиб?

Латифа унга ялт этиб қаради. «Қандай сезди, бу беғам? Бирдан ўзгариб кетдимми?»

– Тинчлик... дугонам сал ҳовлиқмарок... Бир танишим касал экан... шунга...

– Ҳа-а... Энди иссиқ жон, бир касал бўлади, бир тузалади. Чойнакни қўйиб юборинг, чой ичадиган вақт бўлди.

Электр улагич китоб жавонининг панасида, Латифанинг шундайгина ён томонида эди. Шу сабабли хонада чойхоначилик вазифасини ҳаммавақт беминнат бажарса-да, бу сафар малол келди. Чойнакни тоққа улаб, ўрнидан турди-ю, даҳлизга чиқди. Маъсума унинг изидан маънодор қараб қолди.

Даҳлиздаги дераза олдида Содиқжон бир варақ қоғозни буклаб ушлаган ҳолда турарди. Латифанинг чиқишини кутмагани учун нима дейишини билмай, тараддудланди.

Содиқжон билан Латифа тенгдош, институтда бирга ўқишган. Талабалик йилларидаёқ бир-бирларига майлларни бўлган, лекин тақдир йўриғи дегандек, турмуш йўллари айри-айри тушди. Улар бир-бирларини ёқтирар эдилар. Аммо бу ёқтириш ота-она истагига қарши исён кўтара олувчи қудратга, аниқроқ айтилса, муҳаббат даржасига етмаган эди. Олдинма-кейин бўлиб ўтган тўйларидан сўнг, айниқса, оилаларида нохушликлар юзага келган дамларда бир-бирларини қўмсардилар. Бироқ бу қўмсаш капалак умри мисол узоққа етмас эди. Ҳар иккови бир-бирига бўлган муносабатни кўп ўйлашарди: «Уни ёқтирганим ҳолда нима учун ҳамма нарсадан шартта воз кечиб, у билан бирга бўла қолмайман?» деган унча мураккаб бўлмаган саволга қарийб ўн йилдан бери жавоб топиша олмас эдилар. Ёшлиқ ҳислари аста сўниб, турмуш номли дарахтнинг аччиқ меваларидан тўйиб-тўйиб егач, бу савол чигали ечила бош-

ланади. Ораларидаги туйғу тўшакка етакловчи муҳаббат эмас, балки турмушнинг тиканли йўлларида мадад бергувчи меҳр эканини англаб етадилар. Унга қадар эса бу туйғу нима эканини билмай қийналадилар, атрофдагилар эса уларнинг муносабатларини бошқача талқин қилаверадилар. Тўғри, Латифа эри билан ажралишгач, Содикжон уни бир-икки марта кинога таклиф қилди. Латифа ўн уч ёшли қизалоқ эмаски, бу таклифларнинг маъносини англаб етмаса. Аввал гапни ҳазилга бурди. Таклиф такрорланавергач:

– Сиз мени эрсираган шалоқ хотин деб ўйлаяпсизми? – деб дангал айтди.

Содикжон бу жавобни эшитиб довдиради. Тўғри кўнгилда эканини айтиб ўзини оқламоқчи бўлди. Шуниси ортиқча эди. Чунки жувоннинг жавоби таклифга яраша бўлган эди. Содикжон шундан сўнг ўзини тийди. Лекин: «Рўпарангга қара, бу маҳликонинг эри йўқ, ўзи ёшгина бўлса, эрсиз қийналади. Сенга ўша гапини бир айтди-қўйди-да. Унга қараб-қараб, кўзингни узма. Кўзларинг билан уни ўзингга ром қилиб ол!» деб васвасага солувчи шайтонни ҳайдаб юбора олмас эди. Баъзан эса ўйга толарди: «Шунча пайтдан бери эрсиз юриб кўникдимми ё битта-яримта билан пинҳона дон олишиб юрганмикин?» Шу фикр уйғонган дамдаёқ томоғига ғазаб ўти бостириб келади. Хаёлидаги ўша мавҳум хушторни бўғиб ўлдиргиси келади. Ўзича «Ким бўлиши мумкин у мараз?» деб, танишларини бир-бир кўз олдига келтиради. Латифа жилмайиб гаплашиб турган эркакларни шубҳа остига олаверади. Хуллас, Латифа эридан ажралишганидан кейин неча йил ўтган бўлса, шунча йил Содикжон шу ҳолда куяди. Ҳозир даҳлизга чиқиб турганида ҳам хаёли шу томонга бир оғди. Латифага гапиролмай қолгани ҳам шундан. Латифа унинг нима учун чиқиб турганини билса ҳам, ўзини билмаганга олди:

– Чой қўйдим, – деди хотиржам овозда.

– Ёмон хабар эшитдингизми? – деди Содикжон, унинг кўзига тик қараб.

«Ёмон хабармиди? – деб ўзига ўзи савол берди Латифа. – Чиндан ҳам нима бу – ёмон гапми, ё хушхабарми? Нима учун ўзгариб кетдим. Ўзгарганимни булар ҳам сезишибди...»

– Нимага ёмон хабар? Шунчаки бир гап, – деди Латифа осойишта оҳангга кўчиб.

– Бирдан ғалати... бўлиб қолдингиз?

– Бошим оғрияпти. Магнит бўрони куни эмасми бугун? Мен кета қолай, чойга ўзингиз қарарсиз.

Латифа шундай деб ичкари кирди-да, столи устини йиғиштиришга ҳам тоқат қилмай, Маъсума билан хайрлашиб, сумкасини олиб чиқди.

Хонага қайтиб кирган Содикжонни Маъсуманинг маънодор қарашни қарши олди.

Латифа хаёлини чалғитиш учун бироз пиёда юрмоқчи бўлди. Харид қилиш нияти бўлмаса-да, йўлида учраган дўконларга ҳам кириб чиқди. Ёнма-ён юрган эр-хотинни кўрди дегунча, кўз олдида эри гавдаланиб, юраги сиқилаверди. Бундай нохуш ҳолатдан чиқишнинг бирдан бир чораси-уйга бориш эди.

Кўшни иморатларга нисбатан кўркамроқ қилиб солинган, болалиги ўтган, бахт илинжида «ёр-ёр» билан тарк этиб, сўнг икки ўғил билан қайтиб келган уй бу онда кўзига шумшук бўлиб кўринди. Акаси куёвининг ҳаром-харишдан қайтмас одам эканини билиб, уни шарманда ҳолида ўз кўзи билан кўргач, Латифани ўша куниёқ кўчириб келган эди. Ўғлининг каттаси эндигина атак-чечак қилаётган эди. Кичиги туғилиб, туғруқхонадан уйга кетиш учун ижозат теккан кун эди. Куёв бўлмиш Толиб уларни анча куттирди. Келавермагач, акаси, янгаси Латифани уйга бошлаб боришди. Боришди-ю... Толибнинг маишати устидан чиқишди. Латифа остона ҳатлаб ичкари кирмади. Ажрашаётган пайтда суд уч хонали уйнинг икки хонасини унга хатлаб берганда ҳам ҳақидан воз кечди. Аниқроғи, акаси олдирмади. «Наҳс босган уй ўзига буюрсин», деди. Ана ўшандан

бери Латифа шу уйда. Ўғиллари тоғасини «опокдада» дейишади. Латифанинг бахтига «адам қанилар?» деб сўрашмайди. Отадан олиши керак бўлган меҳрни тоғадан олгани сабабли сўрамасалар керак. Баъзан Латифа «нега сўрашмайди?» деб аччиқланади. Ҳозир бўлмаса ҳам кейинроқ бориб сўрашларини билади. Орадани йиллар ўтиб сўрашганида нима деб жавоб беради? «Отанг хотинбоз эди, шалоқ эди, шунинг учун ажрашиб кетганмиз» дейдими? Латифа келажакда содир бўлажак мана шу манзарадан кўрқади. Ота-онанинг қилмишига фарзанд бир кунмас бир кун ҳукм чиқаради. Қандай бўлади бу ҳукм? Ким айбдор деб топилади? Эр-хотин ажралишиб кетаверишади. Униси бошқага уйланади, буниси бошқаси билан турмуш қуради. Бола эса ўзича улғаяверади. Бола улғайиб ким бўлиб етишганидан қатъи назар, ҳукми ўқийди. Худо ўз жазосини ана шу фарзанд ҳукмига жо қилади. Латифа шу жазодан кўрқади.

Кўрқишига эса сабаб бор. Уларнинг идорасида Зеби кампир деган фаррош бўларди. Четдан қараган киши супургини кўтаролмай йиқилиб тушса керак, деб ўйларди. Зеби кампир қорни очлиги учун эмас, уйдан нарироқ – одамлар орасида юриш учун ҳам ишларди. Бошқа фаррошлар ишларини барвақт бажариб кетишарди. Зеби кампир эса кечгача идорада бўларди. Бир куни Зеби кампир Латифага хасрат дастурхонини очган эди. Унинг биринчи эри мамлакатда кулоқларга қарши кураш бошланганида бола-чақам сарсон бўлмасин менга қўшилиб, деган мақсадда хотинига талоқ хати берган эди. Зеби икки ўғли билан қолган эди ўшанда. Эри дом-дараксиз кетди. Ўлдими ёки бошқа оила курдими, ҳеч ким билмайди. Бу орада очарчилик бошланди. Зеби икки гўдагини боқолмас эди. Очликдан ўлиб қолишмасин, деб уларни етимхонага берди. Сўнг инсофли бир одам билан турмуш қургач, ўғилларини етимхонадан қайтариб олди. Иккинчи эри болаларига ўғайлик қилмади. То урушга кетгунига қадар уларга ола қарамади. Тақдир экан. У ҳам урушда изсиз кетди. Зеби

бошқа турмуш курмади. Аммо «сен бизни етимхонага топширгансан», деган лаънат тамғаси бир умр кўкрагига урилди. Бу тамға шу кунгача кетмайди. Ўғиллари набира кўришган бўлишса-да, онанинг ўша қилмишини кечиришмайди. Зеби кампирнинг набиралари ҳам унга нисбатан бемехр бўлиб улғайишди.

Кампир шундан куяр эди. У ҳасрат қиларди, аммо ўғилларини айбламасди. Ҳамма айбни ўзига оларди. «Ўшанда аҳмоқлик қилганман. Болаларимнинг ризқини Худонинг ўзи берарди!» – деб ўзига лаънат ўқийди. Зеби кампир тавом кучдан қолгач, идора аҳли бамаслаҳат ҳолда уни қариялар уйига олиб боришди. Кампирнинг ўғиллари бу тадбирга монелик қилмадилар. Ўтган йили Зеби кампирнинг қазоси етганида уни идора аҳли дафн этди. Ўғилларига хабар беришни лозим топишмади.

Латифа Зеби кампирни кўп эслайди. Эслаганда юраги ғалати бўлиб кетади. Дугонаси: «Шундай юраверасанми, ўғилларингни аканг боқмаса, болалар уйига бергину, бошқа эрга тег!» деганида танасидан жони чиқиб кетай деди. Бир неча кун давомида юрса ҳам, турса ҳам Зеби кампирнинг мунгли нигоҳи уни таъқиб қилди. Ростдан ҳам болаларини етимхонага топширгандай, ўғиллари чирқиллаб йиғлаётгандай туюлаверди. Тушларига Зеби кампир кириб: «Мен нима учун сенга ўз дардимни айтган эдим? Менинг тақдиримдан ибрат олмадингми?» – деб саволга тутаверади.

Ҳозир уйи остонасига қадам кўяётганида нима учундир яна ўша ҳолни эслади.

Дарвоза очик, аммо ҳовлида ҳеч ким йўқ эди. Латифа ҳовли этагидаги олди пешайвон уйга қараб юрди. У эри билан ажралишгач, ота-онамнинг жонлари узилган жой, деб шу уйда яшаш истагини билдирган эди.

Остона ҳатлаб ичкари кириши билан сал енгилроқ тортгандай бўлди. Кийимини алмаштирмаган ҳолда таҳмон пойига тўшалган кўрпачага ёнбошлади. «Менга нима бўлди ўзи? – деб ўйлади у. – Унга ачиндимми? У ким мен-

га? Шилтаси чиқиб юра-юра шу тақдирни топибди. Баттар бўлмайдами? Нега ғалати бўлиб кетдим?»

Латифа бу саволининг жавобини яхши биларди. Билса-да, тилга чиқариш у ёқда турсин, хаёлига келтиришни ҳам истамасди.

Иккинчи ўғлига бошқоронғи бўлиб юрган кезлари эри билан ғижиллашиб, «уйимга кетаман», деб пўписа қилганида, Толиб: «кетсанг кетавер», деб осонгина жавоб берганди. Латифа тўнғичини олиб уйига келди. Эрини икки кун кутди. Аразлаб келганини акасидан яширди. «Куёвингиз сафардалар», деб алдади. Учинчи куни уйига борса, Толиб биттаси билан ҳиринглашиб ўтирибди. «Ўзинг кетдинг, нима, мен пенсионер чолманми индамай ўтираверадиган», деб айбни Латифанинг ўзига ағдариб қўя қолди.

Латифа аламини йиғидан олди. Дардини совуқ деворларга айтди. Уйига ўт қўйгиси келди. Бироз овунгач, улар ётган ўрин-кўрпани йиғиштирди. Қўллари нажасга теккандек ирганди. Бу кўрпани онаси раҳматли ўз қўллари билан қавиб берган эди. Шуни булғанишига сира чидай олмади. Ярим тунда кўрпа, чойшаб, ёстикларни олиб, тўрт қаватли уй этагидаги ахлатхонага олиб бориб, ёқиб юборди. Назарида ўт бутун ифлосликларни куйдириб юборгандай бўлди. Афсуски, ҳатто оловнинг ҳам бунга қурби етмас экан.

Ана ўшанда дилида бир алам вулқони портлаган эди. Ана ўшанда илк марта Яратганга ялинган эди: «Э Худойим, ҳаромдан қайтмаган бу балойингнинг қўл-оёқларини шол қилиб қўйгин. Ана ўшанда мен бир эркакни бошлаб келайин-да, унинг шундайгина кўз ўнгида гуноҳларга ботайин. Бу гуноҳим учун кейин қандай жазо берсанг ҳам розиман!» деб эди. Алам устида хаёлига келган бу нидони эслаганида баъзан ўзидан ўзи уялади, баъзан эса нафратланади. «У паст кетса, мен ҳам паст кетайинми?» деб ўйлайди. Лекин бу қасос нидосидан бутунлай воз кечкиси ҳам келмайди.

Мана, ниҳоят, у шол бўлибди. Энди нима қилади? Қасамини амалга оширадими?

Шу фикр хаёлига урилиб, вужуди кирланиб кетгандай бўлди. Худди ўша ўрин-кўрпани йиғаетганда иргангандай ўзидан ўзи ирганди. Қаддини кўтариб ўтириб олди. Қулоқлари шанғиллади. Икки чаккасига кафтларини босиб, кўзларини юмди.

– Латифагинам, сенга нима бўлди?

Овозни эшитиши билан юраги қинидан чиқиб кетай деди. Кўзларини шарт очиб, деразага тақаб қўйилган каравотга қаради. Онаси то жони узилгунига қадар ўша ерда ётарди. Бу каравот ҳозир Латифанинг ётар жойи. Онаси уни эркалаганида «Латифагинам» дерди. Латифа ота уйига қайтиб келганидан бери онаси билан тез-тез гаплашадди. Хаёлан бўладиган бу суҳбатлар баъзан тонготаргача давом этади. Бу суҳбат мазмуни фақат ўзига-ю, Яратганга аён. Баъзан тўнғич ўғли уйғониб қолганида ўзи ерда ўтириб, бошини каравотдаги ёстикқа қўйиб олган онасига ажабланиб қараб туради. Бир-икки марта чўчибгина «ойижон», деб чақирганида Латифа индамагач, «шунақа ўтириб ухлашни яхши кўрадилар», деган тўхтамга келиб, эътибор бермай қўйган.

— Латифагинам, сенга нима бўлди? —

Латифа беихтиёр равишда каравот сари сурилиб келди. Бошини ёстикқа астагина қўйди худди онасининг юзларига юзини қўйгандай бўлди. Дераза дарчасидан уфурган ел сочларига урилди – худди онаси сочларини силагандай бўлди.

– Нима бўлганини ўзим ҳам билмайман. Анавини... қарғаган эдим... қарғишим урибди – шол бўлиб қолибди.

Латифа шундай деб пичирлади-да, жим бўлди.

– Юрагингдаги гапни айтмаяпсан?

– Юрагимдагини... Мен қасам ичганман, биласиз. Энди қасос олишим керак.

– «Ал қасосул минал Ҳақ!» Қасос – Ҳақдандир. Худо уриб қўйибди-ку! Шунинг ўзи кифоя унга.

– Йўқ, етмайди, ойижон. Ҳозир унинг жисми оғриқда. Руҳи-чи? Қилган ишларидан пушаймон еяптими? Емайди. Тавба килишга унинг фаҳми етмайди. Фаҳми етганида болалари туғилган уйга ифлосларни бошлаб келмас эди. Мен унинг руҳига ханжар санчишим керак. Ойижон, қийналиб кетдим. Агар шундай қилмасам ё жинни бўламан, ё юрагим ёрилиб ўламан.

– Нима қилмоқчисан?

– Олдига бораман.

– Кейин-чи?

– Содикжон билан бирга бораман. У мени яхши кўради. Нима десам шуни қилади.

– Содикжоннинг оиласини бузмоқчимисан? Ўзингнинг етимларинг камми? Йўқ, болам, мени тинч ётсин десанг...

– Оиласини бузмайман. Фақат бир марта. Кейин ишдан бўшаб кетаман. У билан умуман кўришмай қўяман. Содикжон билан бирга бўлганимни у кўрсин. Аламдан ёнсин, кўйсин. Кўриб туриб ўлиб қолса ҳам майли. Ойижон, буни фақат уч киши билади: мен, Содикжон ва у...

– Худо-чи?

– Худо ялинишимни бажарди, мен учун уни шу ҳолга солди, энди бу ишимни ҳам кечиради.

– Кечирмайди, болам, кечирмайди.

– Жон ойи, йўлимни тўсманг. Ҳаётимда бир мартагина ўзим учун қасос олай. Кейин одамга ўхшаб яшай...

Онаси жавоб бермади. Оғир хўрсинди. Латифанинг назарида тепасида қора булут тўпланаётгандай туюлди. Булут уни аста бағрига ола бошлади...

«Ҳозироқ Содикжонга телефон қиламан. Қариялар уйига бориб турсин. Кейин бирга кирамиз унинг олдига...» деб ўйлади.

... булут уни гирдобига чирмайверди, чирмайверди...

Агар ҳозир телефон қилмаса аҳдидан қайтиб қолиши мумкин эди. Иши ўнгидан келди – телефонни Содикжоннинг ўз кўтарди. «Ҳозирнинг ўзида қариялар уйига кела

оласизми?» деб сўради. Содикжон «хўп», деди, «нимага?» деб ланжлик қилмади. Унинг шу одати яхши. Латифа нима деса кўнади.

Латифа энгсиз ҳарир кўйлагини кийди. Лабларини бўяди. Кўзларига сурма тортди. Кам ишлатадиган ўткир ҳидли атирни сепди. Ўзини оёғи энгил аёл кепатасига келтиришга ҳаракат қилди. Тошойнага қараб, ўзидан ўзи нафратланди. Сўнг: «Шундай бўлгани яхши. У ҳам мени кўриб нафратлансин, ёнсин, куйсин!» деб ўзига ўзи тасалли берди.

Содикжон уни танимагандай, ажабланиб кутиб олди.

– Мендан ҳеч нарса сўраманг. Ёрдам беринг менга. Кейин сўз беринг, йўқ, қасам ичинг: бугунги ишни дарров унутасиз. Худди туш кўргандай бўласиз.

– Озгина бўлса ҳам тушунтиринг.

– Тушунтира олмайман. Мен нима десам шуни қиласиз. Биз... эр-хотин бўлишимиз керак... Факат бир одам гувоҳ бўлади бунга.

– Тушунмадим?

– Тушунмасангиз ҳам сабабини сўраманг. Яна сўрайдиган бўлсангиз... кета колинг...

Содикжон «иложим қанча» дегандай елка қисди. Латифа уни қўлтиғидан олиб қариялар уйига бошлади. Толибни дарров топишди: бир кишилик хонада экан – айни муддао! Бош томони кўтариб қўйилган каравотда Толиб шифтга тикилиб ётибди. Эшикнинг ғижирлашини эшитдим, ё Латифадан таралаётган атир ҳиди димоғига урилдим, бошини буриб қарашга ҳаракат қилди.

Латифа Содикжоннинг кўлидан ушлаб унинг рўпарасига ўтди. Уларни кўргач, Толибнинг кўзлари пирпиради. Сўнг мижжаларидан ёш сизиб чиқди. Нимадир демокчи бўлди – тили айланмади. Унга Латифанинг раҳми келди. Қасос олишдан воз кечиб чиқиб кетмокчи ҳам бўлди. Аммо қандайдир куч уни ушлаб қолди. Толибга тикилиб туриб бошини Содикжоннинг елкасига қўйди. Кейин уни иягидан оҳистагина ўпди-да, «Мени кучоқланг», деб шивирлади.

Содикжон уни кучишга кўпдан бери орзуманд бўлса-да, бу амрни бажаришга дарров журъат эта олмади. Буни сезган Латифа: «Ишни бузиб қўймас эди», деган ўйда унинг пинжига кириб, лабига лаб қўйди. Толиб ўқириққа ўхшаш бир овоз чиқарди. Латифа сумкасидан рўмолчасини чиқариб, Содикжоннинг лаббўёқдан қизарган лабини артди...

... Толиб худди бўғизланаётган буқадек ўкира бошлади...

... мана шу ўқириқ Латифани чирмаб турган қора булутни ҳайдади.

Латифа гаранг ҳолда бошини кўтарди: қўшни ховлида оч қолган буқа яна ўқирди.

«Ухладимми? Туш кўрдимми?» деб ажабланди Латифа. Сўнг ўрнидан туриб, беихтиёр телефон ёнига келди. Бармоқлар таниш рақамларни терди. Гўшакдан Маъсуманинг «алё» деган беғам овози келди. Латифа гўшакни жойига қўйиб, уф тортди.

Кечки овқат пайтида акаси унга савол назари билан қараб-қараб қўйди. Болалар телевизор кўргани меҳмонхонага кириб кетишгач: «Сенга нима бўлди?» деб сўради. Латифа яшириб ўтирмади: Толибга нима бўлганини айтди.

– Баттар бўлсин, – деди акаси. – Қариялар уйидан ҳам чиқариб ташлаш керак. Ахлатхоналарда ётиб, итдек хароб бўлиб, ўлиб кетишлари керак бунақалар...

– Вой, қўйинг адаси, – деди янга. – Бировга бунақа ўлим тиламанг. У ҳам Худонинг бир бечора бандаси...

– Сен гапирма! Бунақа бандага минг лаънат бўлсин! – Акаси шундай деди-да, аччиқланиб ўрнидан туриб кетди. Латифа ҳам ўрнидан туриб уйига чиқди. Дам ўтмай изидан акаси кирди. Янгаси қисқа муддатли одоб дарсини ўтганми, ҳар ҳолда акасининг шашти бир мунча паст эди.

– Изтироб чекаётганингга қараганда, уни бориб кўрмоқчига ўхшайсан. Ўзингни тут. Сенга маслаҳатим – борма. Энди нима кўргилиги бўлса кўраверади. Нимани эккан бўлса, ўшани ўриб олаверсин...

Латифа тунда ухлай олмади. Гўё катта гулханнинг сўниб улгурмаган чўғлари узра оёқяланг зир югургандек бўлди. Эрталаб болаларини акаси боғчага олиб кетди. Кейин янгаси эшикни қия очиб ичкарига қаради:

– Латифа, мен кетяпман, гапингиз йўқми?

Янга Латифага ғоят меҳрибон бўлса-да, бундай дейиш одати йўқ эди. Латифа ҳозир уни янада яхши кўриб кетди.

– Кеннайи... бориб келмасам бўлмайди. Ҳар ҳолда... шу болаларнинг отаси...

– Майли, боринг, кейин армон бўлиб қолмасин.

– Бирга борайлик... – деди Латифа ялинган оҳангда.

Янгаси кўнди. У қайинсинглисининг одатини яхши билгани учун ҳам ишга кетишдан аввал уйига мўралаган эди.

Улар қариялар уйига бориб, кўп асабийлашганидан юзларини ажин босиб, тиришиб кетган эллик беш ёшлардаги бошлиққа рўпара бўлишди.

– Унинг ҳеч кими йўқ, дейишган эди-ку, – деди бошлиқ, тажанглик билан.

– Ҳа, шунақароқ, – деди янга.

— «Шунақароқ» деганингиз нимаси?

– Шунақароқ деганимки... қариндошлари билан борди-келдини узиб юборган.

– Сиз кимисиз унда?

– Бу синглим унинг биринчи хотини бўладилар.

Бошлиқ «ҳм» деб Латифага қовоқ уйиб қаради.

– Ташлашга ташлаб кетиб, энди эсларига келдимиз?

Бу гап Латифанинг бошига гурзи бўлиб урилиб, кўз олди қоронғилашиб кетди. Яхшиямки янгаси билан бирга келгани, бўлмаса, ҳоли нима кечарди – номаълум.

– Бу нима деганингиз, сал ўйлаброқ гапиринг гапингизни. Ким кимни ташлаганини аввал билинг. Одамгарчиликнинг кўчасидан ўтганмисиз ўзингиз?

Бошлиқ стол устига шапатилаб уриб қўйди.

– Бўпти, бораверинглар. Ўн еттинчи хонада у. Олиб кетмоқчи бўлсангиз яна ўзимга учрашарсиз.

Хонадан чиқиш пайтида янга орқасига ўгирилди:

– Раҳмат, хайр, сизга учрашадиган бошқа ишимиз йўқ.

– Сиз бирпас-қолинг, тапим бор, – деди бошлиқ уни тўхтатиб. Латифа нари кетгач, ўрнидан турди-да, янгага яқинлашиб паст овозда деди: – Олиб кетганингиз яхши. Врач узоқ яшамайди, деяпти.

Янга унга жавоб бермади.

Латифа «бошлиқ нима деди?» деб сўрамади.

У қариялар уйига уч ой қатнади.

Сўнг... қора кийди.

Х О Т И Р А

Ҳикоя

1

Зухрани қарғашди. Султонни лаънатлашди. Икковлари ғам ғазаб тошлари билан тошбўрон қилиндилар. Миш-миш гаплар тупроғига кўмилдилар.

— Улар аввалдан дон олишиб юришар экан, қочиб кетишганмиш...

— Вой ўлмасам, қочиб кетишганмиш-а...

— Ҳа, қочиб кетишибди...

... Ким билади, балки тўғридир...

— Ўлиб кўяқолсин, жувон ўлгур, боласини ташлаб кетмай қора ерға кирсин. Битта эр камлик қилибдими?

— Ўлиб кўяқолсин, жувон ўлгур...

— Битта эр камлик қилибдими...

— Болаларини ташлаб ўйнаши билан қочибдими, а?

— Ким билади, балки тўғридир..

— Қорнида бола бўлиб қолган экан. эриданмас, Султонданмиш...

— Султонданмиш...

— Боласини олдирмоқчи эканми?

... Ким билади, балки тўғридир...

Бу гаплар кичкина ишхона доирасидан чиқиб, шаҳарчага тарқалди. Танишлар учраб қолганда суҳбатлари шу «янгилик» билан бошланиб, кўшимча маълумотлар билан тўлдирилган ҳолда яқунланарди. Бир ҳафтача шундай бўлди. Эзилиб ёққан ёмғир тинди. Булутлар тарқалди. Куёш

ернинг ховурини кўтариб киздириб юборди. Одамлар суҳбатининг мавзуи ўзгарди.

2

Туман идорасидан вилоят бошқармасига ишга ўтган Султон Зухрани биринчи марта кўрганидаёқ унга махлиё бўлиб қолган эди. Оппоккина, дўмбоккина, чарос кўз бўл-маса ҳам жонни олгудай қараши бор... Ёз кечасидаги осмон хусни ҳилолни эслатувчи қоши коп-қора... қизга суқланиб қараб турган Султоннинг кўзи бармоғидаги никоҳ узугига тушди-ю, афсусдан нафаси қайтди. Бир хонада ишлагандан кейин истайсанми-истамайсанми кўз-кўзга тушиб туради. Султонга шайтон «эри бўлса нима бўпти, эҳтимол, ота-онаси зўрлаб узатгандир, балки эрига кўнгли йўқдир», деб васваса ҳам қилиб турди. Лекин Зухранинг она ҳам эканини билгач, унга суқланиб қарашдан ўзини тийди. Ғойибона ошиқ бўлиб юраверди. Жувонни ҳар кўрганида шайтон васвасасини бошларди-ю, лекин уни мағлуб этишга ожизлик қиларди. Султон энгилтак хаёллари учун ўзини ўзи қийи бошлаганда эса шайтон шайтонлаб қоларди.

Кейинги кунлар ичи ҳавонинг авзойи айниди. Бир ёмғир қуяди, бир шамол туриб одамни учираиб юборай деди. Баъзан эса офтоб кўриниб одамни ланж қилиб юборади.

Бугун эрталаб ҳаво очиқ эди. Энди майдалаб ёмғир ёғяпти. Бунақа пайтда хонада қоғоз титиб ўтирган ҳам дуруст эди. Укасининг кўнғироғидан сўнг Султон йўлга отланишга мажбур бўлди. Ташқарига чиқиб, машина пешойнасига сачраган лойни артаётганида қўшни бино томондан келаётган Зухрага кўзи тушди. Елкасига рўмол ташлаб олган Зухра унинг ёнидан ўта туриб бир нафасга тўхтади:

– Кетяпсизми? – деб сўради.

– Хўжайин йўғидан фойдаланиб Мирзободга бориб келай, – деди Султон.

– Мирзободгами? – Шундай деб Зухра ўйланиб қолди. – Менам бориб келишим керак эди-я. Дугонам бир ҳафтадан бери касалхонда экан, уйдан ортиб боролмаяпман, уят бў-

либ кетди. Битта дори сўратувди, топиб кўювдим. Ишингиз кўп бўлмаса дорини ташлаб ўта оласизми?.

– Ташлаб ўтишинг менга оғирлиги йўқ. Лекин дугонангизни кўргингиз келаётган бўлса, бирга бориб кела қолинг.

– Борсам яхши бўларди-ю, лекин... хўжайинимдан сўрамаганман.

– Юраверинг. Иш вақти тугагунча қайтиб келамиз. Бориб-келишга кўпи билан икки соат вақт кетади. Ярим соат дугонангиз билан ҳасратлашиб олишга етадими? Унгача тен уйга кириб укамнинг топшириғини бажариб чиқаман.

– Қанақа топширик?

– Физикадан тест саволларининг ечимини ишлаб кўювдим. Укам бу йил ўқишга кириши керак. Имтиҳонга тайёраш вазифаси менинг елкамда.

Зухра бироз иккиланиб турди, Султон таклифни яна акрорлагач, ичкари кириб палтосини кийиб чиқди.

3

Зухранинг дугонаси деразадан ташқарига тикилиб турган эди. Унинг машинадан тушиб келганини кўриб «ким у йигит, хушторингми?» деб ҳазиллашиб сўради. Зухра жилмайиб, ҳазилга ҳазил билан жавоб берди: «сенга ёқдими, хушторликка арзийдими?»

Йигит ҳақида бошқа гаплашишмади. Зухранинг йўқолгани маълум бўлиб миш-мишлар тарқалгач, дугонаси ўша гапни эслади. «Ҳазиллашмаган эканда...» деб ўкинди. Аммо дардини бировга билдирмади.

Султон укасига саволларни умумий тарзда тез-тез тусунтирди. Укаси унинг ҳаяжонини сезди.

«Ака, шошиляпсизми?» – деб сўради.

«Шошиляпман», – деб жавоб берди Султон.

«Қаёққа?»

«Бир қизнинг олдига», шундай деб жилмайди. Укаси буни ҳазил деб ўйлаб, у ҳам жилмайди.

«Бўлажак янгамизмилар?»

«Балки...»

Укаси унинг шундай деб хўрсиниб қўйганига аҳамият бермаган эди. Акаси йўқолиб, у ҳақда турли миш-мишлар тўқилган кезлари ёдига олди. Аммо дардини бировга билдирмади.

4

Қайтишда аввал баллон тешилиб қолди. Филдиракни алмаштиргунча Султон адабини еди. Кейин мотор ҳадеганда ўт олавермади. Султон автомашинани ҳайдашнигина биларди, унинг «касали»га эса ақли етмасди. Жувонга сир бой бермаслик учун ўзича моторни титган бўлди. Кейин ёрдам сўраб йўловчи машиналарга қўл кўтара бошлади. Бунақа ҳавода тўхтаб, бировга кўмак беришни истовчи инсоф эгасининг топилиши осон бўлмайди.

Машина шом қоронғисида йўлга тушди. Хавотир чодирига ўралган Зухра миқ этмай ўтирарди, айбига иқрор Султон ҳам жим эди. Фақат «катта йўлга чикиб олсак, бир пасда етамиз», деб овунтирмоқчи бўлди. Лекин катта йўлга чиқишганда қуюқ туман бағрига кириб, тезлашишнинг имкони бўлмай қолди.

Шаҳарга борадиган кенг йўлда қатнов сийраклашган. Султоннинг юраги дук-дук уради. Негадир хансирайди. Ичини нимадир ёндираётгандай бўлади. Машинани йўл четига олиб чикиб тўхтатгиси келади-ю, шайтонга яна бўйин бермайди.

Султон йўлдан кўз узмайди. «Анхор якин қолди. Ҳозир кўприк келади. Йўл чапроққа бурилади...»

Султон мўлжалда адашди: кўприкка қанча борлигини билолмай каловланди.

Жувонга қарашга ботинмайди. Қараса, худди даҳшат ичида қолиб кетадигандай туюлади. Зухра ҳамон жим. Бошини ойнакка тираб олган: уйга боргач, бўладиган савол-жавобни ўйлаётгандир эҳтимол...

Султон машина тезлигини оширди. Шу имиллаб юриши бўлса ўзини тутолмай қолиши мумкин. Иродаси чидаш бера олмайди. Ўнг оёғи ўзига бўйсунмайди, нукул тормоз педалини босмоқчи бўлаверади...

Тезликни яна оширди.

Машина бирдан пастликка шўнғиди.

«... оббо, кўприк томонга бурмабман-ку?!»

Султоннинг хаёлига шу фикргина келди... Тормоз ишламади. Машина қаттиқ-қаттиқ силкинди.

5

Ўша куни Зухраларнинг уйида чироқ ўчмади. Жажжигина Нафиса «аяжон-аяжон» деб йиғлайвериб ухламади.

Эртасига миш-миш тарқалди.

Шаҳардагилар бу воқеани аста унута бошлашди. Баҳор келинчаклик либосини ечиб, ўрнини ёзга бўшатиб берди. Ёз ҳам ўтди. «Қочоқ»ларнинг дараги чиқавермади. Куёшнинг тафти кесилиб, шамол қорнинг исини олиб келди. Ана шунда деҳқонлар анҳорни тозалагани ҳашарга чиқишди. Сувни тўхтатишди. Кимдир кўприк яқинида тепаси лой босган бир нарсани кўриб қолди. Қарашса — автомашина. Ҳамма ўша ерга йиғилди. Ичини очишди. Машинанинг ичида одамга ўхшаш, лекин таниб бўлмайдиган икки жасад бор эди.

Машинанинг рақамига қараб, эгаси Султон эканлиги аниқланди.

6

Шаҳарчада яна миш-миш тарқалди:

— Ўликлари анҳордан чиқибди...

— Қочиб кетишаётганда тушиб кетишганмикин?

— Ким билади...

— Бечоралар...

Б Е К А Т

Икки ҳикоя

Бу ерда кимлар бўлмаган...

Қора мойга беланган шпаллар нималарни эшитмаган...

Оҳ-фарёд, хайкирик, қувонч билан айтилган ҳар бир сўз худди қора мой сингари ана шу йўл, ана шу кўхна бино бағрига сингиб кетган. Йўл ҳам, бино ҳам жонсиз. Аммо у кўп воқеаларнинг гувоҳи. Даҳшати кишини ларзага келтирувчи ҳар қандай воқеа ҳам улар учун паровоз кичкириғидай оддий бир нарса бўлиб қолган.

Шунинг учун ҳам бу мунғайган бино, қорамойга беланган йўл жим...

БИРИНЧИ ҲИКОЯ: 1942 ЙИЛ

Аскархўжаникида тўй тарқаши билан Нафиса ўғлига аза очди. «Қўшнимнинг тўйига зомин бўлмайин», деб қорахатни яшириб, ёниб-куйиб юрган она калбида йиғилиб қолган дардини энди йиғи билан чиқарарди.

Ҳозиргина тўйхонадан чиққанлар энди қўшни эшикка азага кирдилар...

Полвон тоға фотиҳага келганларни ўзи кутди. Муборак ҳам Нафисага далда бериб ўтириб, қош қораймай уйига қайтди. Ўнг қўшниникидаги тўй, чап қўшниникидаги аза ташвишлари охирига етди. Шом азони ҳамма нарсага барҳам берди. Одамларнинг қувончлари ҳам киприкдаги ёшдай омонат бўлиб қолган эди. Хурсандчилик ҳеч ерга ўз ҳукмини мутлақ ўткази олмас, изма-из қувиб юрган ғамга жойини бўшатиб кетишга мажбур бўларди.

– Дунёнинг ишлари шу эканда... ишқилиб, Аллоҳим кўпнинг қаторида Нарзимни ҳам ўз паноҳида асрасин, – деб кўйда Полвон тоға.

– Айтганингиз келсин, – деди Муборак. Кейин кўча эшик томон тикилди: – Қаранг-чи, кимдир турганга ўхшашпти.

Полвон тоға бир йўталиб олиб: «Кимсиз, келовринг», деб кўйди. Эшик томондан қиз боланинг «менман, Полвон тоға», деган синиқ овозини эшитиб, «ўзинг қарай қоласанми?» деган маънода аёлига савол назари билан боқди.

– Келовринг, қизим, тортинманг, – деди Муборак ўрнидан тураётди.

Қиз супага яқинлашиб салом берди-да, кўрпачанинг четига омонатгина ўтирди. Бир вақтлар у Полвон тоғадан хайиқарди. Нарзи «Дадам кўриб қолмасинлар», деб ҳадиксирагани ҳадиксираган эди. Фақат бир марта... Нарзи урушга жўнаётгани куни Нозик кўркмади. Билишса билишар, деб Нарзининг ёнига келди. Келишга келди-ю, лекин уятдан юзлари ёниб ерга қараб олди. Қариндошлари билан хайрлашаётган Нарзи Нозикдан бир нарса кутгандай унга умидвор кўз билан тез-тез қараб кўйган эди.

— Нозик Полвон тоғага ўшандан бери рўпара бўлгани йўқ. «Полвон тоға ўшанда мени кўрганмидилар?... Балки... эсларидан чиқиб кетгандирман...» Нозик шу хаёлда бошини қуйи эгиб ўтирарди.

– Қизим, тинчликми? – деб сўради Полвон тоға, аёли билан кўз уриштириб олгач.

Бир дақиқагина хаёл оғушига шўнғиган Нозик чўчиб тоғага қаради. Гапни нимадан бошлашни билмай тараддудланди.

– Тинчлик, тоға... Ҳм... ҳалиги... ўғлингиздан... Назрулла акамдан хат келмадимми?

Дабдурустан берилган бу саволдан ажабланган эр-хотин бир-бирларига қараб олишди.

– Бир ҳафта бўлди шекилли, а, Нарзи? – деб сўради Полвон тоға хотинидан.

– Бир ҳафтадан ошди, саккиз ярим кун бўлди, – деб аниқлик киритди Муборак.

– Нимага сўраяпсиз, қизим, тинчликми?

– Бизга хат келмай қолди.

– Кимдан, Нарзиданми?

– Йўқ... акамдан. Улар урушга бир кунда кетишган эди...

– Сабр килинглар, келиб қолар. Нарзимдан бир ойча хат олмадик. Ўғлимни Худойим асрабди, қўлини ўқ тата-лаб ўтганмиш. Айтиб туриб бировга ёздирибди. Хати бош-ка бўлса ҳам, гаплари ўша-ўша.

– Ҳа, менинг ўғлим қизиқ гапларни топишга уста, – Муборак бу чиройли қиз олдида ўғлининг мақтовини келтириб, ошхона томон юрди.

Аёли нари кетиши билан Полвон тоға қизга синовчан тикилди:

– Қизим, хавотирунгизни кўзингиз айтиб турибди. Яширманг. Бугун айтолмасангиз, эртами- индинми, бари-бир айтасиз. Нарзи омонми? Холангиз йўғида тўғрисини айтовринг, омма у эшитмасин, юраги чаток.

Нозик Полвон тоғага бир қараб олди-да, сўнг нигоҳини узумзорга тикиб тез-тез гапира бошлади:

– Менга хат ёзбдилар... «Уйга бормайман...» дебдилар.

Нозикнинг овози титради. Полвон тоға унга ҳайрат билан тикилди:

– Нега?

– Кўзлари... кўзлари кўрмаётганмиш...

– Ё, қудратингдан!

Полвон тоға паст овозда бир нималар деди, лекин Нозик эшитмади. Полвон тоға бошини эгиб бир пас жим қолди.

– Мен эртага кетяпман, – деди Нозик.

– Қаёққа?

– Боқуга. Ўша ердаги госпиталда эканлар. Олиб келаман.

Муборак бир чинни косада таом кўтариб қайтди:

– Қизим, тўйдан насиба, олинг.
– Раҳмат холажон, қорним тўқ...
– Бир чимдим бўлса ҳам олинг. Насиба-да, Худойим ҳаммани тўйга етказсин.

... Бурилишда пишқириб паровоз кўринди. Орқадан таниш овоз эшитилди:

– Қизим...

Нозик ўтирилди. Полвон тоға унга тугунча узатди:

– Ўғлимни сизга, сизни Худога топширдим. Нарзига айтинг: кўнгли чўкмасин. Омон қайтса Худога шукурлар қиламиз. Бор бахтимиз ҳам ўша. Бекорчи хаёлларга бориб биз бедаволарни бебахт қилмасин.

Поезд бу бекатда икки дақиқагина тўхтади. Кейин чуқур «уф» тортиб жўнаб кетди.

«Шундай қиз яхши кўраркан, Нарзи мендан нега яширди? Айтганида урушга кетмай туриб уйлантириб кўярдим-а... Бошимизга бахт қуши қўниб турган экан-у... билмапмиз. Ажаб... Худойим, ўзинг меҳрибонсан, энди бу қушни учуриб юбормагин... Нотавон бандаларингга раҳминг келсин...»

... Назруллага зулукдай от беришди. Худди ўзининг қорабайирига ўхшайди. Манаман деган чавандозлар ҳам унинг шу отига тан беришган эди. Мана ўша оти. Йўқ, бу эмас, бунинг пешонасида оқ қашқаси йўқ. Оёғи ҳам унча ингичка эмас, аравага қўшилганга ўхшайди, яхши чополмайди. На илож, урушда яхшисини танлашга вақт йўқ. Назрулла чакқонлик билан эгарга ўтирди-ю, отга қамчи босди. Жонивор елдек учди.

– Яхши чопаркан, – деб ўйлади Назрулла. – Лекин совутиш керак. Нима бу? Жарликми? Дирр!

От ҳам Назрулла ҳам пастликка шўнғиди...

Унинг юзларини таниш қўл силади.

– Ким бу?

– Менман...

– Нозик?!

Бу бекат Полвон тоға билан Муборак холани бошқа кўрмади. Нозик билан Назруллани ҳар йили кузатади, ке-

йин кутиб олади. Аввал улар икки киши эдилар, кейин учта бўлишди, сўнг эса тўртта...

ИККИНЧИ ҲИКОЯ: 1961 ЙИЛ

Бекатдаги сув дўкони икки кундан бери очилмайди. Учинчи куни хизматчилар орасида шивир-шивир тарқалди:

– Лолахон ўлиб қолибди...

– Қачон?

– Икки кун бўлибди...

Бу гап-сўзларга биргина фаррош эътибор бермади.

– Аллоҳнинг қудрати, – деб қўйди.

Пешинга яқин бекат кўчасидан ўн-ўн беш киши тобут кўтариб ўтди. Фаррош оқсоқланиб бориб, тобутнинг бир томонини кўтарди. Пичирлаб дуо ўқиди, кейин тобутни бошқа киши елкасига олгач, сафдан чиқиб юзига фотиҳа тортди-да, бекат томон юрди.

Тепасига паранжи ташланган тобут ичида ким ётганини у билади.

Ўша йиллари ҳам у фаррош эди. Бекат биноси қад кўтарганидан бери шу хизматда.

Дастлаб сув дўкони очилиб, дуркунгина қиз Лолахон ишга келганида уни кўриб, кўп йигитлар катори унинг ҳам юраги «жиз» этиб қўйган эди. Лекин... «биздек чўлокка йўл бўлсин», деб кизга яқин йўламас, шилқимлик қилмасди. Аввал Сарварга ҳасад билан қараб юрди. Бу йигитнинг бекатда ҳар куни ўралашиб юриши бежиз эмаслигини билди. Бир куни баҳор офтобида мудраб ўтирганида Сарвар унга салом берди. Ёнида яسانيб олган дўсти. Иккови ҳам бир хилдаги икки саман отни миниб олишган.

– Мансур ака, тўйга айтиб келдим, бирга бўлинг. Якшанба куни эрталабдан бораверасиз.

Мансур унга бўлган ҳасадини яширишга уриниб, базўр жилмайганича қутлади. От устида мағрур ўтирган елкадор бу йигитга қараб: «Бахти кулган экан, бошига дўппи, бе-

лига белбоғ ярашаркан», деб қўйди. Келин боланинг кимлигини сўрамади. Сарварнинг Лолахонга уйланаётганига амин эди. Янглишмади.

Шундан сўнг бу бекатда Сарварни яна икки марта кўрди. У Сарварни авваллари кўп маротаба кўрган бўлса-да, уч учрашув хотирасига мухрланиб қолган эди. Шулардан бири – от устида кулимсираб ўтирган Сарвар.

Иккинчиси...

Ёзда уруш бошланди.

Кузда Сарвар билан учрашди. Ёнида Лолахон. Кўзлари кизарган. Бошини Сарвар акасининг елкасига қўйиб хомуш турарди. Сарвар Мансурни кўриб негадир жилмайди. Бу от устида ўтириб тўйга айтган йигитнинг жилмайиши эмасди.

Ҳамма ўзи билан ўзи овора эди. Мансур секингина ўзини четга олди. Унинг вазифаси йигитларни кузатиш эмас, одамлар тарқалганидан кейин супуриб-гозалаш.

Поезд ўрнидан жилди. Уфқда куёш – гўё қип-қизил баркаш, осмон этагига омонатгина осилиб турарди. Поезд куёшни мўлжалга олгандай тўғри ўша томон юрди. Бора-бора куёш бағрига кириб кетди – кўринмай қолди. Мансур шунча йил бекатда ишлаб, бундай манзарага эътибор бермаган экан.

«Тавба, куёш ютиб юбордимми?», – деб қўйди у ўзича.

Мансур билан Лолахон ўртасида салом-алиқдан бошқа алоқа йўқ эди. Фаррош индамай юргани билан аёлни зимдан кузатарди. Шунинг учун ҳам китель кийган, бақбақаси осилган, беўхшов қорин қўйган кишининг сув дўкони атрофида айланишиб юрганини дарров сезди. Лолахон кўзга яқин, кўркамгина жувон бўлган эди. Унинг ҳаёти, хусни айни баҳор палласини бошдан кечираётган эди. Мансурнинг наздида у ўзини асрай олмади: нобоп шамолга учради. Сув дўкони атофида юрган беўхшов семиз киши лобар аёл баҳорини хазон қилгувчи аямажуз эди.

Орадан бир ярим йилча вақт ўтган эди...

Тушга яқин поезд келиб тўхтади. Ҳарбий кийимдаги бир қиз Мансурни чақирди:

– Ҳой амаки! Амаки, дейман, бу ёкка келинг, карашиб юборинг.

Замбилдаги одам Мансурга таниш кўриди. Юзидаги чандикларни ҳисобга олмаганда Сарварнинг ўзи эди.

– Мансур ака, ассалому алайкум, танимаяпсизми? Сарварман...

– Сарварбек! Омонмисиз, биродар? .

Мансурнинг кўришмоқ учун узатган қўли хавода муаллақ қолди. Сарвар ҳазин жилмайди. Унинг бу жилмайишида қандайдир алам, ўкинч бор эди. Мансур буни сезди. Этлари жимирлашиб кетди.

– Шунақа бўлиб қолди, Мансур ака. Қўл-оёқларни Сталинградга ташлаб келяпмиз.

– Ё алҳазар! Ишқилиб, бошингиз омон экан, шунисига шукур! Мен ҳозир, биродар... ҳозир...

Мансур шундай деб, шох ташлаганича югуриб сув дўконга борди:

– Лолахон, синглим, суюнчи беринг: Сарварбек келдилар!

Лолахон бу хушхабарга ишонқирамай сўради:

– Ким дедингиз?

– Сарварбек, ўртоғингиз...

Сарвар замбилда ётганича, ўша аламли жилмайиш билан хотинини қарши олди. Лолахон бир нарсадан чўчигандай замбил яқинида тўхтади.

– Сарвар ака?

– Лолахон... мана...

Лолахон аста тиз чўқди. Чойшабнинг бир учини аввалига чўчибгина кўтарди. Кейин қандайдир куч уни мажбур қилгандай, чойшабни буткул очиб юборди-да, даҳшат билан кичкириб, ўрнидан турди. Орқага тисарилди.

– Йўқ, йўқ! – у шундай деб нидо қилганича ҳарбий кийимдаги ҳамширага юзланди: – Эримни қандай олиб кетган бўлсаларинг менга шундай қайтарасанлар! Йўқ, йўқ! Энди у одам бўлмайди. Э, Худойим, пешонам шунчалар ҳам шўр бўладими, а?!

У ўкраб-ўкраб йиғларди. Мансур ҳам, ҳамшира ҳам унинг овунишини кутиб жим туришарди. Сарвар лабини тишлаб олган, кўз ёшларини тия олмасди. Лола овуномади: шашт билан бурилиб, югуриб кетди. Унинг бу йиғиси Сарвар урушга кетаётгандаги йиғисига сира ўхшамас эди.

Сарварни тиббий машинада қаергадир олиб кетишди. Мансур уни бошқа кўрмади.

Сув дўкони атрофида турли-туман эркаклар кўп айланишадиган бўлишди.

Мансур Лолахон билан салом-аликни йиғиштирди.

Ўшандан кейин неча марта баҳор келди. Мансурнинг сочига оқ оралади. Соғ оёғидан ҳам кувват кетди. Ишини яримламай туриб оёғи санчиб оғрий бошлади. Супургисини судраб бориб, бекатга кираверишдаги ўриндикка ўтирди. Шу ерда ўтирган киши унга бир қараб олиб салом берди.

– Танимадингиз, а? – деб сўради.

– Кўзимга иссиқ кўриняпсиз-у, эслолмаяпман, қаричликда, биродар...

– Уруш бошланган йили дўстим билан шу ерга келиб сизни тўйга айтган эдик.

– Ким билан?

– Сарвар билан. Келин сув дўконида ишларди, эсладингизми?

– Ҳа, ҳа. ёдимга тушди. Икковинглар саман отда эдинглар. Хўп ярашган эди-я!

– Қойилман, хотирангиз зўр экан.

– Сарварбек... омонмилар? Ҳозир қаердалар?

– Тошкентда. Ҳозир унинг олдида кетяпман. Эртага диссертация ёқлайди.

– А, лаббай?

– Олим бўляпти ошнам.

– Бир ўзига қийиндир?

– Нега бир ўзи бўлади, оиласи бор. Ўғли ҳам катта йигит бўлиб колган. Биринчи хотини ҳалиям шу ерда ишлайдими?

– Қаерга ҳам борарди...

... Ана шу Лолахон икки кун илгари ўлибди. Мурда икки кун қаровсиз қолибди. Кейин савобталаб кўшнилари уни қабрга қўйиб келишди. Ҳассакаш ҳам йўқ, уйда аза очувчи ҳам йўқ.

Бу воқеага бир одам гўё фарқсиздай...

... бекат биноти ҳам миш-мишларга парво қилмайди. У аввалгидай мунғайиб турибди...

* * *

Кўп сирларни бағрига сингдирган бекат ҳамон ўз ўрнида.

Соғинган юраклар уни кўрганда шодликдан ёнади.

Кимларгадир эса бегона...

МУНДАРИЖА

Фалак	3
Номус	110
Тириклик суви	166
Курорт	208
Қасос	227
Хотира	241
Бекат	246

34000

адабий-бадий нашр

ТОҲИР МАЛИК

ТИРИКЛИК СУВИ

Қисса ва ҳикоялар

Мухаррир	<i>Муҳайё Рихсибекова</i>
Бадий муҳаррир	<i>Насиба Эргашева</i>
Саҳифаловчи	<i>Шаҳбоз Сирожиддинов</i>
Техник муҳаррир	<i>Жавоҳир Неъматов</i>

Лицензия рақами: АІ № 213, 26.03.2012

Босишга 24.04.2019 да рухсат этилди

Бичими 84x108 $\frac{1}{32}$

Босма табағи 10,2. Шартли босма табағи 13,4.

Гарнитура «Times». Офсет қоғози

Адади 5000 нусха. (1-завод 3000) Буюртма № 61

Оригинал макет «DAVR PRESS»

нашриёт-матбаа уйида тайёрланди.

Манзил: Тошкент ш., Чилонзор тумани,
20-А мавзе, 42-уй.

«SPECTRUM MEDIA GROUP» МЧЖ

босмахонасида офсет усулида чоп этилди.

Манзил: Тошкент ш., Қушбеги кўчаси, 6.

Тел.: (+99897) 155-11-47, (+99871) 216-90-14

Link: @smgprint

Маркетинг бўлими: (+99894) 665-83-06

Web: www.davrpres.uz, www.kitoblar.com

e-mail: davr-press@mail.ru

Тоҳир Малик

«...Қизнинг қўллари ишда, хаёли эса хум ичидаги йигитда бўлди. Отаси суюқ ошни ичиб олгач, пешин намозини ўқиди-ю, ўраниб ётди. Кун ога бошлаганда туриб, ўзини енгил ҳис қилганини айтиб, Қумқишлоқ томон йўл олди. Отасини кузатиши билан қиз ичкарига шошиб кирди, хум қопқоғини очиб, «чиқаверингиз», деди. Хум ичида ҳаракат сезилмади, овоз ҳам эшитилмади. Қиз хавотирланиб, хум ичига қаради, букчайганича ҳаракатсиз ўтирган йигитни кўриб қўрқиб кетди. Калима қайтара-қайтара, қўрқувни енгган бўлиб йигитнинг юзига қўл юборди. Иссиқ кафтини муздек юз териси чақиб олгандай бўлди. Ҳолсизланиб ўтириб қолди. Қўрқув тўрларига ўралиб, узоқ ўтириши мумкин эмасди. Йигит димиқиб ўлдими ёки қўрқувдан жон таслим қилдими – буни аниқлаш хаёлига ҳам келмасди. У фақат бир нарсани – боши узра тўпланаётган бало булутидан қандай қутулишни ўйларди...»

ISBN: 978-9943-5555-4-9

9 789943 555549